

GAGAUZ DİLİ

7

2020

GAGAUZ DİLİ 7

ГАГАУЗЬКА МОВА

**Людмила Великсар, Петро Драганов,
Надія Курогло, Анатолій Мілков**

Гагаузька мова

підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Lüdmila Veliksar, Pötr Draganov,
Nadejda Kuroglo, Anatoliy Milkov**

Gagauz dili

orta üüretim
kuruluşları için
7 klas

Чернівці
„Букрек»
2020

УДК 811.512.165(075.3)

В 27

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 19.05.2020 № 655)

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

– Teoriya materialları

– Evdeki iş

– İş çiftlerdä

– Laf sandıcaa

Веліксар Л. Г., Драганов П. М., Курогло Н. І., Мілков А. М.
В 27 Гагаузька мова : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти.
Чернівці: Букрек, 2020. 192 с : іл.

ISBN 978-617-7770-81-6

УДК 811.512.165(075.3)

Veliksar L.G., Draganov P.M., Kuroglo N.I., Milkov A.N.
В 27 Gagauz dili orta üretim kuruluşları için. 7-ci klas. Çernovtı: Bukrek, 2020.
192 s.: res.

ISBN 978-617-7770-81-6

УДК 811.512.165(075.3)

ISBN 978-617-7770-81-6

© Веліксар Л. Г., Драганов П. М.,
Курогло Н. І., Мілков А. М., 2020
© Видавничий дім “Букрек”, 2020

*...Üürenin sevmää kendinizi, kendi so-
yunuzu hem milletinizi, vatanınızı, tabiati
hem topraа. Üüreniniz dedelerinizin mi-
rasını, adetlerini, kulturasını, şivik ilerle-
din bilgiçlikliin işini*

Dmitriy Savastin

Paalı üürenicilär!

Tä genä geldi eni üürenmäk yılı. Nesoy o olacek, nesoy oluşlar hem açılmaklar dolduracak sizin yaşamanızı – bu işi bilersiniz sade siz. Nekadar taa çok savaşacınız üürenmää, meraklanmaa türlü informaşiyalan, okadar taa zeedä üüreneceniz, açıklayacınız kendi-kendinizä deyni.

Geçti üürenmäk yılında siz tanıştınız dilin morgologiya bölü-
münnän, angısı acıklêêr, ne o söz payı, hem nesoy söz payları var dildä: adlık (“gösterer predmetin adını”), nışannık (“predmetin nışanını”), sayılık (“predmetin sayısını”), aderlik (“adların erinä).

Elbetki, bu söz paylarınınan tanıştınız çoktan, ama açıkladınız geçti yıl çok eni işlär onnar için, zeedelediniz üürenmeklerinizi.

Bu yıl siz başaracınız üürenmää morfologiya bölümünü. Taa yakından tanışacınız işliklän, onun iki özel formasınan: iştennik nem haliştenniklän; işhallıklarlan; bitki-bitkiyädä – yardımcı söz paylarınınan: ardlafırlan, baalayıcılarlan, modal laflarlan, duygularlan.

İşliktä gagauz dilindä var çok türlü zaman, diil nicä ukrain dilindä: şindiki, geçmiş hem gelecek. Onuştan onu zor üürenmää. Lääzım uroklarda olmaa dikkat, taa bir yardımcınız – te bu kiyat, angısını hazırladık sizä deyni – da kabul edeceniz faydalı bilgileri.

Morfologiya bölümü annadêr söz payların maanası için. Herbir söz payı ayırılêr kendi soruşunnan; morfologiya nışannarınan, sintaksis rolünnan.

Siz üüreneceniz söz paylarını dooru okumaa hem yazmaa, kullanmaa sözündä.

Genä, nicä da başka klasların kiyatlarında, olacek çok meraklı tekstlär lafetmäk ilerlemesi uroklarında. Siz yazacınız yaratma, takrir, annadacınız tekstleri, cuvap edeceniz soruşlara – zengin-edeceniz hem ilerledeceniz sözünü.

Yaratmalı başarmaklar sizin işinizdä kiyatlan!

Avtorlar

§ 1. GAGAUZ DİLİ BAŞKA DİLLERİN ARASINDA UKRAİNADA

1. Okuyun teksti, koyun onun adını. Annadın onun içindekiliini aazdan gagauz dilindä.

Гагаузька мова є розмовною та писемною мовою гагаузів, які населяють південні райони Одеської області та Молдови. Її вважають однією з найбільш рідкісних на нашій планеті.

Гагаузи України почали вивчати її як предмет тільки після 1991 року. З 1992 року гагаузька мова вивчається в школах на територіях, де компактно проживають діти цієї національності. Сьогодні мову викладають у 4 сільських школах Болградського району (села Виноградівка, Дмитрівка, Кубей, Олександрівка), селах Старі Трояни Кілійського району та Котловина Ренійського району. Недільну школу для вивчення гагаузької мови відкрито в Одесі. З 2015 року мову вивчають і в дитячих садках.

З елементами історії та найважливішими фактами з минулого гагаузької нації знайомляться учні в тісному взаємозв'язку з історією українського народу. З метою популяризації гагаузької мови в Одеській області проводяться конкурси творчих робіт, в яких із великим задоволенням беруть участь юні поети, прозаїки та драматурги. В ефірі Одеського обласного радіо та на Одеському регіональному державному телебаченні транслюються щотижневі передачі гагаузькою мовою.

У друкованих ЗМІ постійно розміщуються матеріали щодо розвитку національних культур на тематичних сторінках “Слово про мову”, “Рідне слово”.

Отже, держава приділяє велику увагу розвитку гагаузької мови, яка посідає важливе місце серед інших мов нашої багатонаціональної України.

Р. Олійник

2. Okuyun teksti. Belli edin onun stilini hem tipini, temasını hem öz fikirini. Var mı işittiniz bu şanı insan için haberi?

Gagauzlarlan diveç

Lüdmila Aleksandrovna Pokrovskayanın (18.03.1925 – 07.10.2009) adı anılmış Gagauziyada. O şaşılak talantlı insandı.

Allaa başlamış Lüdmilaya vergi poeziya, muzıka tarafından. Pianinada üürendi çalmaa “Oglanı” hem “Menevşeyi”. Onuştan pek islää duyêr hem çabuk üürener dilleri. O bilirdi: tatarca, başkircä, franţuzça, ingiliz, nemţä dillerini.

Taa student vakıdında, Lüdmila Pokrovskaya çekeder üürenmää gagauzların dilini hem folklorunu, angıları yaşardılar Moldovanın üülen tarafında hem Odesa bölgesində Ukrainada.

1948-inci yılda yazın geler Bucak tarafına. O durdu o zaman Valkaneştâ hem Çeşmä küüyündä, gitti Tülü küüyä hem Kurçuya.

Pokrovskaya pek beendi gagauzça türküleri hem maanileri, başladı toplamaa onnarın çoyunu, yazdı diplom işini (“Gagauz halk türküleri”). Sora taa iki kerä, aspiranturada bulunarkan, geldiği gagauzlara, onnar için dokumental filmi çıkardı, disertatiya yazdı gagauz folklor temasında.

1957-nci yıllarda çok kaçındı hem çalıştı başkalarından barabar gagauz alfabetin proektini hazırlamaa, kuralları hem termineri kurmaa. Pokrovskaya büyük havezlän çalıştı başka bilim izmetçilerinnän barabar ilk şkolalar için gramatika kiyadını hazırlamaa.

Pokrovskaya barabar üürenicilerinnän, şannı raametli Gavril Arkadyeviç Gaydarcı hem Boris Tukan, 1973 yılda en büyük gagauzça sözlüü hazırladıydılar.

1992 – 2000 yıllardan o çalıştı Komrat Devlet Universitetində, neredä okudu lektiyaları şindiki gagauz dili için, mutlak kursunu gagauz türkü folkloru için.

Çok yıllar işledi gagauz filologiya kafedrasında, hazırladı barabar G.Gaydarcıyan gagauz dilin eni orfografiya kurallarını latin grafikasında.

Lüdmila Pokrovskaya – profesor, doktor filologiya bilimnerində, nişannandı ordennän “Gagauziyanın saygılı vatandaşı”.

Bütün yaşaması Lüdmila Aleksandrovna tuttu canında sevdayı gagauz halkına: onnarın işçiliinä, kulturasına, musaafirliinä...

Taa bitki günnerinädän Pokrovskaya hep işledi, çalıştı, hazırlardı tipara bilim işlerini gagauz dilində. Ama oktâbrinin edisində 2009 yılda Lüdmila Aleksandrovna can verdi Sankt-Peterburgta.

Oktâbrinin irmi dördündä 2009 yılda onun külünü (ölâ istedi taa yaşamasında Lüdmila Aleksandrovna) gömdülär Beşalmada Gagauziyada yannaşık Dimitri Kara Çobannan.

Mardın onsekizində 2015-ci yılda koyuldu anmak taşı Lüdmila Aleksandrovnaya. Skulptor Atanas Kara Çoban (Dimitri Kara Çobanın oolu). Ömürü bu talantlı insanın uzundu, ruh tarafından zengindi. Lüdmila Aleksandrovna braktı bir derin iz gagauz halkın istoriyasında hem kulturasında. Her yıl bu bilgiç insanın duumasında geçer anmak, aklından geçirmäk aktyıyası, angısında pay tutêrlar hepsicii, kimä o paalı.

Pokrovskaya Lüdmila Aleksandrovna – gagauz halkın halizdän dostu.

A. Şamarin

- *Ne eni siz annadınız Lüdmila Pokrovskaya için?*
- *Nicä siz düşünersiniz, neçin tekstin ölä adı? Kayılsınız mı?*
- *Nicä siz koyaceydınız tekstin adını? Argumentläyin cuvabınızı.*

gagauzlarlan diveç – з гагаузами навіки
şanni – шановні
dokumental filmı – документальний фільм
vatandaş – почесний громадянин
tipar – друк, видання
bilim işleri – наукові праці
kül – прах
anmak taşı – пам'ятник, бюст

3. Okuyun demekli İvan Pavlioglunun şiirini. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Bulun artistik kolaylıklarını. Üürenin şiiri ezberi.

ANA DİLİM

Gercik ana dilim
Taa paalydır altından,
O – bizim zenginimiz
Gelmä türk halklarından.
O – nicä göktä yıldız,
Kär onnarlan sırada.
Dilimiz da hep ölä
Dillerin arasında.

* * *

Ana dilim – gül, çiçek...
Kokusuna doyamam.
Hodulluktan, dostlarım,
Kendimä er bulamam.

* * *

Ana dilim – büyük çöşmä
Kurak Bucak erindä.
Tükenmäz hiç bir kerä:
Sızıntısı derindä.
Nicä Sabaa Yıldızı
Eni günü duudurêr,
Hep ölä ana dilim
Bizi gagauz yapêr.

Nekadar var dil erdä,
Okadar – çiçek daada.
Tä bizim da dilimiz
Başkasınnan sırada.

* * *

Ana dilim paskadan.
Ona doyamam bir kerä.
Bän onsuz hiç bir da gün
Yaşamayacam zerä.

4. Açıklayın bu şiirlerin sıracıklarını. Nesoy erdä durêr gagauz dili, sizin bakışınıza görä, başka dillerin arasında Ukrainada. Düzün dialog bu temaya: „Ana dilim“.
5. Siirederäk bu ilüstratıyayı, annadın, ne görersiniz? Bulunuz baalantıları, yaratırarak şiiri hem fotoyu. Nicä siz annêersınız sevda ana dilinä?

Körpä gagauzlar

6. Bulun beş söyleyiş ana dili için, yazın onnarı tefterlerinizä. Açıklayın birisinin maanasını. Düzün bir geniş yazılı cevap onun maanasına görä.
7. Düzün bu laflardan tekst.

Yaamaa yaamur başladı hızlı, gürüldedi gök, çaktı çimçirik tezdä. Üçüncüsü sora, koray bir taa yukarı uçtu ardına korayın o. Kaybeldi, noktaya kara dönüp bir, orada. Gökä uçtu sora, kuş bir nasıl, dönmää başladı da o, karıştı tozlara biri korayların. Koraylar kaçmaa başladılar, atlayarak hem köstekleneräk, buyanı-oyanı üstündä kır. Sardılar gibi duman, günü da, kalktılar dooru gökâ, olup direk dönär kara bir, tozlar tezdä. Tüüleri, çekirgeleri, samannarı taşıyarak ardına, kaçtılar üstünä kır tozlar sora, toz kalktı gibi alka üstündä yol; kaldırdılar fışırta çorlannar bildirkı hem otlar osaat. Üstündä kır dönmää başladı sıklıklan hem şamataylan o da çıktı lüzgär büyük, koptu nesä havada uslu birdän-birä. Kendisini dürdü da, “Bän hazırım”:

deyeräk üstünä kır baktı sansın o. Bulut boz bir göründü ansızdan arasından bayırların.

çorlan – ölä kuru ot, tukurlanan kırlarda
şamata – gürültü
koray – ufak çalıcıklı saplayıcı yaban otu

8. Yazın yaratma-fikirlemä bu temaya: „Bizim ana dilimiz – bizim zenginniimiz“.

§2. LAF KURULUŞU

9. Okuyun teksti demekli. Düzün ona sadä plan. Annadın plana görä.

“AYOZLU”

(lobut)

Kırgız Pidoşun Vanisi hem Örnek Kostinin Senkası manastıra giderlär. Yollêêr ana-bobaları spiyada olsunnar da günaalarından paklansınnar. Şoparların cöplerindä para, gümüş yokmuş, ama alêrlar evdän birär mum.

Manastırda sıynêr onnar insan arasına, itirişerlär, bekleerlär sıralarını, nezaman spiyada olaceklar, komka da dadaceklar. İnsan itirişer, çineer biri-birini, ter-sucaaz olmuşlar. Genä ani Vaniylän Senka artık onbir yaşındaymışlar, koca boydaymışlar, sinirli şoparlarmışlar, biri-birinä dayanêrlar, yardım ederlär. Neredä zor geçmää, mekleyeräk ayakların altından geçerlär.

Artık onnara da sıra geler spiyada olmaa. Toplanêr altı şopar, diz çökerlär popazın önündä, para çaşkasına da gümüş atêrlar. Sade Vani hem Senka parasız diz çökerlär spiyada olmaa. Tä onnarı örttü popaz bir gümüş hem altın ipinnän dokunma ruba peşinnän da sallêêr kruçasını, naşisä okuyêr. Sesleer uşaklar, bekleerlär, nezaman cannarı paklanacak, günaaları yok olacak.

Tä Vani dürttü Senkayı enindän. Popaz hep işinä bakêr. Annêêr Senka, ne läözım yapmaa, nicä laflaşmışlar. Uzdêr Senka elini, alêr gümüşlän çaşkacını, verer Vaniyä, Vani dä yavaş aktarêr onu koynusuna. Elleri Senkanın titirer, sansın onnarı sıklet almış. “Sade görmesin, sade görmesin! Yardım et, allahım, yardım et, allahım, kimsey görmesin!” – duva eder Senka. Vani taa da beter duva eder.

Çıngırdadı gümüşlär koynuda. Şoparların ikisinä ölä geler, ani kamçı patladı. “Hazır, te şindi tutaceklar!” – şüpelener Vani. Ama kimsey bişey işitmeer. Hepsi işinä bakêr. Popaz hep kruçasını sal-lêer, naşisä okuyêr. Tä o sorêr:

– Tatinizi, mamunuzu sesleersiniz mi?

– Sesleeriz, batüşka! – bir seslän cuvap Verdi şoparlar.

– Yalan söleersin mi, birkimseyi aldadêrsın mı? – sorêr popaz, iildip kruçasını Senkanın başına. Senkaya geldi, ani tutuldu da bilmedi, ne sölemää. Susêr, sansın oklavayı yutmuş, da bilmeer, ne demää.

–...Aldatmêêrım, batüşka! – cuvap Verdi Senkanın erinä Vani.

Sorêr popaz onu-bunu, akran şoparlar sa ter-sucaaz olmuşlar, dayanamêêrlar, nezaman bitecek bu zeet. Geler onnara, ani bu diz çökmäk bitmeyecek, ani buradan kurtulmak yok.

Ama tä kaldırdı popaz hepsini. Çocuklär biri-biri ardı sora dat-tilar birär kaşıcak komka. Çıkêrlar spiyada odasından, nicä ke-dilär, ani yuurt çölmeeni devirmişlär. Popaz salladı taa bir kerä kruçasınnan, ama ... vay, vay, vay..! batüşka attı gözünü çaşkaya, sora Senkaya, çaşkaya, sora Senkaya. Duydu şopar, ani kayıp işi. Senka en kenardaydı, onun için dä popazın bakışı ona düştü. Po-paz ölä baktı Senkaya, ani buna geldi, kanatları olsa uçsun da kimsey onu görmesin. Nekadar yaşamış şopar, bölä işlär yapma-mış.

“Tä-tä-tä-tä-tä, te şindi batüşka baaracak da beni kavraycek-lar”, düşüner Senka.

Ama utandırmadı kendini popaz, sustu. Canı sa acıyêr, ani ha-zır toplanılmış parası şoparların cöbünä düşmüş. Ama yok ne yapmaa, ölä oldu. Sallêer popaz kruçasını, aklıncasına da düşü-ner, üfkelener: “Şeytan alsın, biläydım dä sokultmaydım şoparları, mayıl oldum birkaç gümüşä. Genä ani bobaları allaacı adamnar: imekleri yok, ama kliseyi brakmêêrlar fukaaralansın, kendileri aaç ta ölselär, burayı bitki bukalarını getirerlär”.

Çıkêr şoparlar manastırdan, ter-sucaaz olmuşlar, giderlär evä, almışlar bir sapa yol, oldu hursızlık için lafederlär, neyä harca-maa parayı düşünerlär.

Gelerlär onnar evä, analarını hem bobalarını sevindirerlär, ani spiyada olmuşlar.

Sabaası Senka gider şkolaya, Vani dä tolokaya, koyunnarı güt-mää. Şkolada o günü taman popaz molitvalı üüredirdi.

Duyurdu Senka, ani tutuldu manastırda, ama bilmedi, ani onu taa o günü popaza sattılar. Bileydi, şkolaya artık gelmeyeceydi, lo-buttan da kaçaceydi.

Girdicään klasa popaz darıldı ona. Hepsi taman molitva yapırdı, duva edirdilär.

– Nasıl toplamışın parmaklarını, hayvan?

– Üçünü bireri, batüşka! – cevap Verdi Senka.

“Şark!” – yapıştırdı popaz ensesinä bir şamar. Sora genä, sora genä. Kısmış Senka ensesini omuzlarına, korunêr elceezlerinnän, ama etiştirämeer, hep ensesinä, ensesinä kableder. Artık Senka sinmiş, nicä düülmüş sır, korunmêêr da, yattırmış kafasını parta üstünä, popaz sa hep düüyêr.

Kalanı uşaklar molitvalarını yapêrlar, kör-saar gibi dolaya bakınmêêrlar, işinä bakêrlar, ama suratlarında sansın bal mumunan yazmışlar bir korku. Hepsi sakınêr, ilişmesin üfkeli popaz onnara da.

Düüyêr Senkayı popaz, canı acımêêr. Düüyêr hem dä aklında tutêr bu “ayozlu” lobudu.

S. Kuroglu

sinirli – кругленький хлопчик

cannarı paklanacek – очищення душі

sıklet almış – судоми

toloka – степова місцевість

sır – худоба, живність

10. Aşaadaki temel laflardan eni lafları düünüz.

Meyva, can, oku, resim, incä, tafta, yazı, klisä, başça, oyun, saa, su, sıra, ekmek, kiyat, ilaç, porezen.

11. Aşaadaki lafları yazın, annadın onnarın dooruyazılması için hem angı laflardan onnar düülü.

Aklna getirmäk, alabildiinä, ardlaf, başabaş, birtakım, ikitaraf-lı, dörtkathlı, karagözka, kabuletmää, açıvermäâ.

12. Yapın morfema analizi bu laflara:

Taketmäâ, taligacık, taftalamaa, şindilik, neetlenmäâ, evdekilär, okuyucu, ekinnik.

13. Aşaadaki lafları iki bölümä payediniz, angılarında laf düzücü hem laf diiştirici afiksleri var. Laf düzücü afikslerinnän bir tarafa, ama laf diiştiricilerinnän – başka tarafa.

Gaaçlık, aalayış, aaraştırıcı, köpää, çalêr, acımsı, verdi, adama, adetä, adamak, adetçä, adaşa, birisi, agaya, adı, bunu, büücäk, canavarın, ceeri.

Laf düzücü	Laf diiştirici

Bilersiniz mi siz?

Pötr İlyiç Çaykovskiy (1840-1893) taa 24 yaşından her yıl birkaç ay yaşamış Ukrainada, neredä yazmış 30 zeedä yaratmasınarı.

Pötr İlyiç Çaykovskiy

„Çizmeciklär”

Bilersiniz mi siz?

Anotaşıya – kısıdan açıklamaa kiyadın, tekstin temasını hem öz fikirini.

Kompozışıya – artistik yaratmanın, tekstin düzülmesi, onnar da kurmak payların baalantıları, bütünnüü.

14. Düzün yaratma – miniatüra reproduktıyaya görä.

TEKRARLAMAK

§3. LAF KURULUŞU (TEKRAR). GAGAUZ DİLİNİN ZENGİNNİİ

15. Okuyunuz teksti. Ne iş için o? Okuyunuz 2-3 cümleleri da söläyin kendibaşına söz paylarını. Ne onnar gösterelär, nesoy soruşlara cuvap ederlär? Ayırın teksttän lafları, angıların maanalarını bilmeersiniz. Bulunuz sözlüktä onnarı, düzün cümlä.

İlkyaz. Büük sokakta, bir aul boyunda, durardı bir bölük adam, hepsi sıradakı izmetker insannar, angıları lafedärdilär yarım ses-

län. Onnar durmamayca bakınardılar dolaya, da hep işidilärdi gülmäk patlaması... Bölüktä hepsi istärdi solemää kendi en keskin cümbüşlerini, onun için annatmaların arası hemen olmazdı, da biri, sesleyerek öbürünü, beklärdi, nezaman o bitirecek, ki çeketsin kendi cümbüşünü.

D. Kara Çoban

16. Yapın morfologiya analizi bu laflara: *ilkyaz, büyük, bir, hepsi*.

17. Cuvap edin soruşlara, getirin örnek:

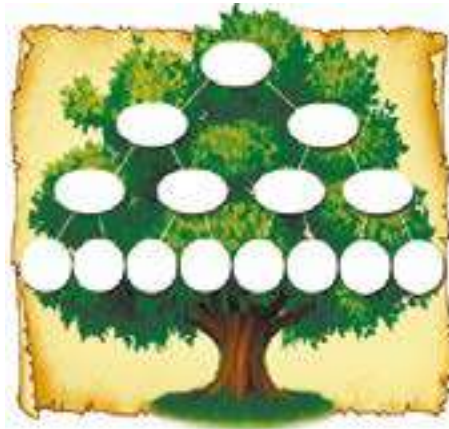
- Ne o adlık?
- Ne o kendili hem adetçä adlıklar?
- Ne gösterer nişannık?
- Nesoy iki grupaya pay olêlar sayılıklar?
- Ne o aderlik?

18. 1) Düzün yaratma – miniatüra “Benim ayläm”.

Yardımcı laflar: küçük aylä, büyük aylä, batü, kardaş, kaku, kızkardaş, dostluk, birlik, annaşmak...

2) Doldurun yaşamak aacını.

Oyun!

Kim taa islää?

- Kaç adım sendän tablayadan?
- Kaç adım sendän kapuyadan?

- Kiyadın kalını kaç santim?
- Kalemin uzunnu nekadar?
- Kaç söz payı – kendibaşına?
- Kaç söz payı – yardımcı?

19. Ayırın canlı hem cansız adlıkları iki direcäa da yazın onnarı tefterlernizä.

CANNI	CANSIZ

20. Okuyun aşadaki söyleyişleri. Nicä onnarı annêersınız? Düzün bir geniş yazılı cuvap birisinin maanasına görä. Bu temaya bulun taa başka söyleyiş. Üstün-körün okumasının yok faydası. Yazıcıyı ayırasın ölä, nicä ayırêersın dost kendinä.

21. Kendiniz yazın birär annatma teksti, onnarın adı olsun te bu tema: „*Bän okudum bir meraklı kiyat*“. Açıklayın tekstlerdä bibliotekanın te bu duvar yazısını: „*İ kiyat doluydur derin fikirlärlän, bilgilärlän, duyularlan*“.

22. Düzünüz lafbirleşmelerini, angıları düzülü: “nışannık+adlık”, bakarak bu resimä.

Örnek: üüsek yapı, ...

Vernadskiyin adına biblioteka Kievda

23. Aşadaki teksti okuyun, onun strukturasını hem katlı planını kurup, tefterlernizä yazın.

Düş gibi küçüklüm

Bitki günnerinä kadar çıkmêêr insanın aklısından küçüklüü. O sevgili, bahtlı, unudulmamaz günnär, açan bütün gün sabaa-lendän avşamadan doyamêêrsın oynamaa sokakta. İmek dä imää istämeersin, nekadar da sesetmesinnär sofraya analar-bobalar. Sanêrsın, ani şindi ayırılacan evä da kaçıracan en meraklı oluşları. Türlü oynunnarı oynayardık: koolaşmacık, yumacacık, cenkçääz,

evcecik, çelicek, bom-bom boyacık, tıfracık, çinicik, aşıcık, seksek, çatı aşırısı atlamaa. Çok beenärdik toplan “Ştandur-şstandur” oynamaa hem oyunu “Ördeklär-avcılar.”

Düşümdä dä, aynımda da – günnär, açan mamuyulan tati taa gençtilär, biz dä uşaklar taa şkolaya gezärdik. Te enikunu girdim o içeri, neredä bütün aylä toplanardı avşam-avşam. Masanın üstündä döşeli çiçekli muşama, duvarda tıklêr saat, peçkanın içində çıt-çıt yanêr odunnar. Bizdä sä, uşaklarda, ikişär kırmızı yanak, durêrız dayalı sıcak sobaya, yısıdêrız ellerimizi, zerä kızak kaydık alaca karannık çöküncä...

Te mamuyu görerim, nicä getirdi bir tepä çini, koydu onnarı masa üstünä da çeketti kotarmaa suannı mancasını; bobayı da, nicä çıkêr maazadan bir çanak turşuyulan. Fıt birdän burcu-burcu kokular kapladılar içersini. Annadêrım da o kokuları genä duyêrım ölä keskin, sansın vakit hiç geçmemiş da durêr erindä. Varmı nicä silinsin fikirindän bu resimnär, açan onun kokusunu da duyêrsın, renklerinä dä elinnän dokunêrsın, ayın-açık işidersin sesleri o geçmiş vakıtlardan? Yok nicä! Onuştan insanın yaşamasında, küçüklüü – en tatlı, en paalı, unutulmaz bir da kıpımcı, zaman.

Tina Sürma

24. Ayırın bu tekstän aderlikleri da yazın onnarı bölümnerä görä.
25. Ayırın yaratmanızdan “Benim ayläm” adlıkları, nişannıkları, sayılıkları, aderlikleri da yazın onnarı tefterlerinizä.

§4. İŞLİK: MAANASI, MORFOLOĞİYA NİŞANNARI, SİNTAKSİS ROLÜ

26. Okuyunuz teksti demekli. Nesoy söz tipindä o yazılı? Angı söz payı düzer bölä tekstleri. Annadın teksti sıradan.

Cenk – halk kararı. Cenk – o bir zarar, kahır, onun eri yok bu Toprakta. İnsan kayıl yavan ekmek imää – sade olmasın cenk.

Kim cengi geçirdi, büün işitmää dä istämeer bu lafı. Cenk getirer ölüm, sakatlık, üsüzlük, açlık, kan dökülmäk,

bozgunçluk, fukaaralık, kahir. Cengä läözım hep karşı koymaa, ona yok er bizim topraamızda! Ko raat büüsün ekinnär, da insan, sevineräk, gülä-gülä altın başakları vakıtları toplasın, sora da aylesini doyursun. Cenk olmasın, hiç bir da zaman kapamasın o kara bulutlar güneşi, atılmasın atom topları, korkutmasın uşakları, kıymasın kabaatsız girginleri, nicä oldu o Büyük Vatan cengindä. Cenk braktı unutulmaz bir iz bütün halkın yaşamasında.

Ko bütün memlekettä, hepsi milletlär her zaman bulunsunnar uslulukta! Ko bulutlar olsun temiz! Ko şen şılasın gün! Ko raat uşaklar uyusun! Ko çalkansın raat kırlarda ekinnär!

Cenk kırêr yaşamayı, ondan läözım korunmaa.

halk kararı – büyük kahir

İşliklerin te bu **morfologiya nişannarı** vardır: onnar diişilerlär üzlerä görä, onnarın var sayıları, zamannarı, çalımınarı hem başka formaları.

Örnek:

Bulutlar göktä kayêrlar.

Kayêrlar – işlik, oluşluk çalımında, şindiki zamanda, çokluk sayısında, üçüncü üzdä.

İşliklerin **var daymalı** morfologiya nişannarı (zaloglar, geçär hem geçmäz) hem **diil daymalı** nişannarı (çalımınar, sayı, üz, zamannar)

İşliklerin sintaksis funktiyası: işliklär cümledä çok kerä predikat olêrlar. Predikat olup, onnar gramatika hallarını kullanêrlar.

Örnek: Ç.h. G.h.

Bän geçtim bir dar köprüdän, yolu kısaltmaa deyni.

Geçtim – işlik, cümledä rolü – **predikat**.

Geçtim neredän? Köprüdän – hallık, düzülü adlıktan Çıkış halında. İşlik kullanêr Çıkış halında adlı.

Kısaltmaa **neyi? Yolu** – tamannık, düzülü adlıktan Gösterek halında. İşlik cümledä kullanêr Gösterek halında adlı.

27. Teksti „Vakit sayıcısı“ demekli okuyun. İşlikleri bulup, açıklayın, angı üzdä, sayıda, zamanda onnar kullanılmış.

Vakit sayıcısı

Açan Nastradin üürenärmiş şkolada, üüredici dayma annadar-mış dünnedä yaşamak için, türlü yortular için, vakıt için. Bir kerä urokta o demiş:

– Tä şindi taa ilkyaz. Günnär uzanêr, gecelär sä kısalêr. Bir aydan sora, açan gelecek yaz, gün olacek bir saat taa uzun...

Geçmiş bir ay. Genä laf olmuş urokta günnär için, da üüredici sormuş Hocaya:

– Ya, sölä bizä, Nastradin, – kaç saat var bir sutkada?

– Şindi sutkada var irmi beş saat, makar bir ay geeri irmi dört-tü, – girgin cuvap etmiş Nastradin.

Urokta bulunan uşaklar hepsi gülmüş.

- **28.** Teksti okuyun, ondan işlikleri çıkarın, işliklerdän afikslerini alıp, yazın onnarın temel formalarını, verilmiş örnää kullanarak. .

İlk kaar

Dekabri ayın bitkisi. Bän hem Miti durêrız bizim evin saçaan altında, bekleeriz, yaamur çisetmesi durgunsun. İkimiz dä pek gücenärdik may, bir ay geçti, nasıl lääzımdı şindidän sora kış çe-ketsin, artık yıl sopasınınan eşiklerä urardı, ama kaar hep yoktu, hep yoktu...

...Karannık olardı. Miti gitti evä, bän dä girdim içeri, danıştım anama:

– Yaacak mı bir sıra kaar osa yaamayacak mı? Bıktım!

Ozaman mamu dedi:

– Kışın kaarlarını saksannar harcamışlar, onnar kendi yavruların yannarını biyaz boyamışlar.

Benim pek üfkäm çıktı o arsız saksannara, angıları bütün yaz yımırta kapmaa bakêrlar, kışın da kaarları daadêrlar. Yorgan altına girdiynän, neetlendim: nekadar saksan görecäm, hepsinä sopa atacam. Ko bizim küüdä azalsın şunnar, başka erlerä kırlasınnar da baari kışa kaar yaasın.

Bän duymadım, nasıl uyumuşum. Sabaalän yorgan altından bana suuk geldi. Ačan pençereyä baktım... pençerenin sırçaları türlü-türlü ayaz çiçekleri olmuş. Osaat annadım, ani kaar yaadı. Hızlı giyindim, dışarı çıktım. Herersi gözäldi, bim-biyazdı, çizmelerin altında kaba kaar kıtırdaardı. Tokadın kazına bir saksan konmuştu. Uz bana bakardı. O da sevinärdi bu gözelim biyaz şalinkaylan daartılı kışa...

Örnek: durêrız – dur.

- **29.** Düzün yaratma-miniaturä „Benim batüm, uçum askerci“, kullanarak yazılı sözünüzdä türlü işliklär. Annadın, neyä görä belli edersiniz işlii nicä söz payını.
- **30.** Düzün prezentaşıya „Bizim küüyün anılmış askercileri“. Kullanın sözünüzdä işlikleri.

31. Bitirdin bu söyleyişleri:

Eski dost...
Garga garganın gözünü...
Geç kaldın – ...
Beygir ahırda...
Daa fidansız...
Bayırın ardı...
Demir sıcakkana...
Bir yılın...
Biri yapêr...
Bizim düündä...

➤ *Nesoy söz paylarını taa sıkça kullandınız?*

§5. İŞLİK: İŞLİKLERİN TEMEL FORMASI

32. Okuyun dikkat teksti, annadın sıradan onun içindeliini. Söläyin, angı bölümdän oldu bu tekstin? Bulup onun cümlelerindä sayılıkları, altlarını çizip, açıklayın onnarın dooru yazılmasını. İşliklerin altlarını ikişär çizgiylän çizip, söläyin, angı soruşlara onnar cuvap edelär.

DEVÄ

Devä – tabiatın bir fasıl ev hayvanıdır. Taa eveldän insan bu hayvana şaşarmış: nasıl devä ölä çok dayanêr kızgın, ateşli, sıcak havalara!

Devä çok dayanêr susuzlaa da, o var nica çok vakıt su içmesin, ama, açan su bolluuna razgeler, o var nica bir büyük fiçı su içsin. İçilmiş suyunu devä biler nicä harcamaa, pek sıkı hem azarak onu harcêr. O hiç terlämeer. Onun derisindä büüyey pek sık hem uzunca tüüceezlär, angıları koruyeyler deveyi sıcaktan.

Yazın, üülen vakıdında, açan yakar sıcak havalar olêr, devenin tûüleri var nicä yısınsınnar seksän gradusadan, ama hep bu vakıt onun derisi yısınêr sade kırk gradusadan...

Soluyer devä siirek, sade sekiz kerä bir minutta, bir köpek sa genä bu kayet sıcak günnerdä var nicä solusun üçüz-dortüz kerä bir minutta.

Devä kendi içilmiş suyunu sansın kamburun içindä koruyer. Açan bu hayvanda sıcaktan yaa başlêêr erimää, onda olêr çok su – üz gram yaadan, üz edi gram su olêr.

Devä, kaybederäk suylan bilä kendi tenindän aarlının, üçüncü payını, var nicä aftalarlan gezinsin kızgın, çol erlerdä hem taşısın arkasında aar çuvalları.

kızgın, çol erlär – kızgın, boş, kumdan erlär
(Orta Aziyada hem başka)

devä – верблюд

yakar sıcak (havalар) – сильна спека

susuzluk – спрага

kambur – горб

Söz payına, angısı gösterer obyektin işlemini yada halını, işlik deniler. İşliklär te bu soruşlara cuvap ederlär: **ne yapêr? ne yaptı? ne yapacak? ne olêr? ne oldu? ne olacek? ne yapmaa? ne yap?** hem baska.

Gagauz dilindä işliklerin gramatikayca temel forması te buydur: işliklär izin çalımında, ikinci üzdä, birinci sayıda.

Örnek: *ne yap? git, al, çek, bak, solu, başla* h.b.

İşliklerin sintaksis funktiyası: işliklär cumledä çok kerä predikat olêrlar. Predikat olup, onnar gramatika hallarını kullanêrlar.

Örnek: Bän **geçtim** bir dar köprüdän, yolu **kısaltmaa** deyni.

33. Aşaadaki cümleleri yazın. İşlikleri bulup, altlarını çiziniz. Söleyin, hangi soruşlara onnar cuvap ederlär.

1. Büyük kardaşım düzdü kendinä ev. 2. Te bizä dä kış geldi. 3. Buz eriyer sıcakta. 4. Çok uyumaa – naafilä. 5. Dostum resim-neyecek bir patret. 6. Dışarda lüzgär eser. 7. Başçadaki açık çiçekleri Miti kopardı. 8. Todur uzun odunnarı kıydı. 9. Yaarın Vasi yakacak taşıyacak. 10. Küçük uşaklar sokakta oynêêr.

34. Koyunuz işlikleri temel formasında:

Üürenmää, brakmadı, üürensın, işleer, olêr, sevärđi, başladı, kaybeldilär, katıldı, etişmedilär, tiparlamıştı, kaldırmaa, iler-

lemää, düzer, yapêrlar, etişmäâ, unudêr, bozulmaa, bitirer, çevirmiş, sallamış.

35. Düzün tekst, angısının söz tipi – annatma. Nesoy söz payı bölä tekstlerdä taa sıkça kullanılêr?
36. Okuyun demekli yaratmayı. Nesoy janrada o? Argumentläyin cuvabınızı. Bulunuz işlikleri, koyup onnarı temel formasında.

Eşek çalgıcı

Istemiş eşek çalmaa türkü,
Alıp ta sıbidêr erä ükü.
Kaç yıl oldu çuval taşıyêrım
Bän parasız,
İyelerim tarak gibi şilêrlar yulafsız,
E, bän ne taa mı aşaa horozdan?
Derim pak teneki oldu tozdan.
Bana da ses verdi bu dünnedä Allaa,
İştän hem sopadan eridim bän bu kilaya!
Büündän hem taa ötää çalêrım bän düünnerdä –
Benim erim haliz ölä erdä.
Kâr o vakıt keçi tekeylän evlener,
Çok musaafir onnara düünä geler.
Eşek ta tutturêr bir bet ava,
Tavandan düşer erä suva.
Kaybederlär gelini hem saadıcı.
Hepsi daalêr,
Kalêr eşek bir çalgıcı.

V. Uzunov

37. Yukarkı iştän ayırın işlikleri, yazın onnarı tefterlerinizä, annadın, nicä düzülmüşlär. İki işliklän düzün cümlä.
38. Yapın bu cümleyä sintaksis analizi, annadın işliin sintaksis rolü için. Nikolay Baboglu deneer kendisini dramaturgiyada da.

Bilersiniz mi siz?

Yazdırmalı yaratmalar yazılêrlar taa sık tabiat için, erin üzü için, bir resimä bakarak, tabiatın bir obyektı için, yaratmada personajın karakteristikası için yada onun patredi için hem başka.

39. Yazın annatma „Pazar günü“. Çizin işlikleri iki çiziciklän.
- 1) Nicä siz geçirersiniz pazar gününü?
 - 2) Nesoy meraklı işlär yapêrsiniz pazarlarda?
 - 3) Neçin beenersiniz pazarı?

§6. İŞLİN DİİŞİLMESİ

40. Okuyunuz şiiri. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini.

İslää, açan güneş göktä,
Hem diil sä mamu hiç hasta.
Boran gezsın kâr küülerdä,
Bizä kuytu anamızda.
Onun ürää dolu şeker.
O hepsindän bizä yakın,
Onsuz dünnä diil pek aydın.

G. Gaydarcı

41. Bulun yukarkı şiirdä işlikleri, annadın onnarın diişilmesi için. Diştirin üzlerä görä da yazın tefterlerinizä.

İşliklär gagauz dilindä diişilerlär **üzlerä, sayılara, çalımınara** hem zamannara görä. İşliklerin var üç üzü, iki dä sayıları: I-üz, II-üz, III-üz; birlik sayısı hem çokluk sayısı.

Örnek:

Üzlär – birlik sayısı, üzlär – çokluk sayısı

I üz – bän alêrim, biz alêrız

II üz – sän alêrsın, siz alêrsınız

III üz – o alêr, onnar alêrlar

Bundan başka, işliklerin var üç zamanı: geçmiş, şindiki, hem gelecek.

Örnek:

O yazêr – şindiki zaman

O yazdı, yazmış – geçmiş zaman

O yazacak, yazar – gelecek zaman.

İşliklär diişerlär iki türlü:

1. Konsonnan bitän işliklär – ver, kal, dur h.b.

2. Vokallan bitän işliklär – oku, yıka, seslä h.b.

42. Okuyun G. Gaydarcının aklına getirmesini kendi aylesi için. Bulun işlikleri da yazın tefterlerinizä, annadın onnarın diişilmesi için.

Bizim aylemiz çokuşaklı bir ayläydi.

Bobasız büüdük, anaylan sade, bän-edi yaşındaydım. Ama büüdük, sesledik anayı, açlı da geçirdik, etiştik islää yaşamaya da.

Bän onaltı yaşındaydım, açan evdän çıktım, ama anayı özlädim, geldiynän evä, onnan çok lafa durardım.

O büüttü bizi: altı kardaştık, bir da kızkardaş kaldı saa, ama duudurdu o dokuz uşak.

Anamız çok can yakındı bir karı. O bilärdi halk türkülerini, çalardı bizä. Bir yıl şkolaya gitmişti sade. İlaçlamak tarafını da

bilärdi. Bütün küü ilaçlamaa getirärdi ona uşaklarını. O altmış edidä geçindi...

Bän onun için peet yazdım...

Ne gözäl yaşamaa ayledä,
Açan mamuylan baka evdä!

➤ *Nesoy baalantı şiiirlän – iş 38 hem annatmaylan – iş 40. Argumentläyin cuvabınızı.*

43. Aşaadaki cümleleri yazın. Sadä hem katlı cümleleri bulup, gramatika temelini gösterin.

Saçak kuşları hem güllär

Her yıl başçamızda büüyer gül gümeleri. Yazın gümelerdä açêrlar kırmızı gül çiçekleri. Bu yazın da onnar ölä gözäl açtılar. Güllerin çiçeklerindä peydalandı incecik biyaz kurtçaazlar. Göründü, ani onnar iyeceklär güllerin yapracıklarını hem tomruklarını. Zihirli ilaç serpmesindän kurtçaazlar ölmedilär.

Bir yaz günü bir bölük saçak kuşu kondu gül gümelerinä. Onnar üüsek cıvlamasınnan başladılar gagalamaa güllerdän kurtları. Bu kuşların ardına geldi başka bir bölük saçak kuşu. Hepsi bu kuşlar yaptı kendi işini. Onnar pakladılar gül çiçeklerini kurtlardan, onuştan bu yazın pek çok hem gözäl gül çiçää başçamızda vardı.

 gül gümeleri – куці троянд
tomruk – пуп'янок
saçak kuşu – горобець
zihirli ilaç – отрута

44. Yukarkı teksttän „Saçak kuşları hem güllär” işlikleri bulun.

I –var. –vokala bitän;
II-var. – konsona bitän.

45. Aşaadaki işlikleri yazın, diiştireräk onnarı geçmiş zamanında birlik hem çokluk sayısında. Kullanın verilmiş örnää:

Görünmää, korunmaa, baktırmaa, içtirmää.

Örnek: Birlik sayısı

Bän göründüm, ...

Çokluk sayısı

Biz göründük, ...

46. Aşaadaki işlikleri yazın, herbir işliktän kurun onun temel hem infinitiv formalarını. Aazdan koyun soruş herbir işlää. Kullanın örnää:

Sıbidêrım, sesleerim, durêrım, oynêêr, süpürdü, bekleerlär, söleeriz, pineriz, topladık, kuudu, sarsılêêrız, enseeriz, besleerlär, iisilttik.

Örnek: sıbidêrım – sıbit-sıbitmaa, ...

47. Aşaadaki teksti yazın, işlikleri bulup, ikişâr çizgiylän altlarını çiziniz. Aazdan açıklayın o işliklerin sayılarını, üzlerini, zamannarını. Bellili cümleyä yapın sintaksis analizi.

Plastmasadan kuancık

Çok kerä diri kuancık sansın oyun oynêêr hotulun dolayında. O döner, döner, sora yukarı uçêr, aşaa düşer. O, dönüp, ileri hem geeri uçêr, sora– saa hem sol taraflarda uçuşêr. Bölä kuancık annadêr kafadarlarına, neredä o bulmuş çok nektar kendinä.

Bilgi izmetçileri, aaraştırıp, üürendilär, ne annadêr kuannarın oynunarı. **Onnar düzdülär plastmasadan küçük bir kuancık da kolverdilər onu hotulun yanına.** Oyuncak kuancı pek ii sesleer bilgiçlerin televiziyä komandasını. Bu kuancın oynunarı kalan kuannara gösterer yolu o erlerdä, neredä var çok çiçekik.

Diri kuannar annêêrlar plastmasadan kuancın oynunarını. Onnar ucêrlar nektar toplamaa yırak kırlardan. Onuştan hotullar çabuk dolaceklar kuan ballarınnan.

kuan(arı) – бджола

nektar – нектар, квітковий пилок

bilgi izmetçileri – науковці

plastmasadan kuancık – пластмасова бджілка

48. Aşaadaki şiiri okuyun, işlikleri bulup, ayırı okuyun, aazdan açıklayın onnarın üzlerini, sayılarını, zamannarını.

Güz altın döşeklän
Yolumu örter.
Yukarda geç yazlan
Lüzgâr koolaşêr.

Fidandan düşärkän,
Yapraklar döner.
Güzün, gün şıaklan,
Gözlär kamaşêr.

Bu güneş gülärkän,
Gülümseerim bän.
Bu soluu çekärkän,
Hoşlanêrsın sän.

S. Kuroglu

- 49. Yazın cümleleri, işlikleri koyarak läâzımını üzdä, sayıda hem zamanda. İşlikleri koyun geçmiş, şindiki zamannarda hem infinitiv formasında.

1. Pazar günü Angil (başar) (oku) bir meraklı kiyadını. 2. İki kardaş Simu hem Petri (git) cümertesi sabaalän baaya üzüm (getir). 3. Ekskursiyadan biz tez (gel) şkolaya. 4. Ekmeksiz (i) manca-yı olmaz. 5. Siz (otur) yannaşık da biri-birinizä yardım (et) takrir yazmaa. 6. Onnar (etiş) bostana da (çeket) yolmaa kökennerdän otları. 7. Çoban, koyunlarını sulayıp, (ayda) onnarı çayıra. 8. Sabaalän kırlar, daalar, alçaklar hem yamaçlar, çiçeklär, otlar, kuşlar – hepsi (diril) birdän.

- 50. Aşaadaki işlikleri yazın, onnarlan kurun işlikleri şindiki zamanda, 3-üncü üzdä, birlik sayısında, verilmiş örnää kullanarak. Aazdan açıklayın işliklerin formalarını hem zaloglarını.

Alatla, atla, dur, ek, sat, koy, sil, kuru, seslä, beklä.

Örnek: al– almaa– aldırmaa– alêr– aldırêr.

§7. İŞLİKLERİN DÜZÜLMESİ. SADÄ İŞLİKLÄR. DÜZÜLÜ İŞLİKLÄR. KATLI İŞLİKLÄR

- 51. Okuyun söyleyişleri. Annadın, nicä annêrsınz onnarın maanalarını. Nesoy temayı açıklêrlar söyleyişlär. Ayırın işlikleri, yapın morfologiya analizini kısından.

Vatandan paalı yoktur

1. Vatanın duşmanına doyma kin beslemää.
2. Halk vatansız olmaz.
3. Vatani korumaa – herbir vatandaşın boyun-borcuydu.
4. Vatanın zenginii – üüreniklär.
5. Kendin kayıp ol – Vatanına zännık yapma.
6. Vatanın kaaviykän, aylän raatlık çeker.
7. Kuşun da vatani vardır.

52. Düzün asoñiañiya lafa „küü“, kullanarak epitetleri.

İşliklər taa sık düzülerlər adlıklardan, nişannıklardan, duyguculardan maasuz afikslerin yardımınnan.

Örnek: yol(adlık) – yolla (işlik)

Serin (nişannık) – serinnä (işlik)

Of(duygucu) – ofla (işlik).

53. Düzün bu afikslerin yardımınnan *-la, -lä, -ıl, -il, -ul, -ül, -laş, -lış, -lan, -lin, -na, -nan, -nen, -dir, -dır, -tir, -tır, -tur, -tür* bu laflardan başka işlik. İkisinnän düzün cümlä. Yapın analiz.

Toz, el, şeker, adım, söz, ur, çek, kin, raat, iç, uç, işlä, boş, pak, incä, karar, geçir, bän, korkut, mäu, şaka, laf, sil, holoy, kaymak, tuz, er, yaz.

İşliklər düzülmelerinä görä üç paya bölünerlər:

1. Sadä işliklər.

2. Düzülü işliklər.

3. Katlı işliklər.

I. Sadä işliklər yalnız bir köktän düzülyüdürlär.

Örnek: *git, dur, al, kapa, düz, bak* h.b.

II. Düzülü işliklər laf düzücü afikslerin yardımınnan düzülyüdürlär.

Örnek: *iş- işlä, baş- başla, er- erleş, su- sula.*

Düzülü işliklər sadä işliklerden (temel formasından), adlıklardan, nişannıklardan, sayılıklardan hem başka söz paylarından kurulêrlar.

Bölä işlikleri düzmää deyni, en çok te bu laf düzücü afiksler kullanılêrlar:

1. *-la, -lä* : *top- top-la, kol- kol-la, ses- ses-lä, göz- göz-lä*

2. *-il, il* : *at-at-il, ver-ver-il* (at, ver – işliklerin temel forması)

-ul, -ül : *ur- ur-ul, düz-düz-ül* (ur, düz – işliklerin temel forması);

3. *-dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür* : *al-al-dır, gez-gez-dir, boz-boz-dur, çöz- çöz-dür, bas- bas-tır, çek- çek-tir, tut-tut-tur, küs- küs-tür.*

III. Katlı işliklər düzülü iki laflan: baş laflan hem yardımcı laflan.

Örnek: *afetmää* (af – baş lafı, etmää – lafın yardımcı), *siiretmää* (siir – baş lafı, -etmää – lafın yardımcı payı).

54. Aşaadaki lafbirleşmelerini yazın, düzücü işlikleri bulup, onların afikslerini çizgicik aşırı yazın, verilmiş örnää kullanarak.

Örnek: *pakla – pak-la.*

Pakla içersini, seslä ananı-bobanı, karşılaş dostunnan, sula hayvannarı, eklä kiyatçı, koola piliçleri, gezdir uşaa, topla tenele-

ri, tuzla patlacanı, dinnen güneşä karşı, çektir çatıyı, çözdür düünü, bastır yastıı, koydur imää, baktir en küçüünü.

55. Okuyun teksti. Bulun teksttä işlikleri, açıklayın angı söz pyından kurulu katlı hem düzülü işliklär, söläyin sadä işlikleri, yazın tefterlerinizä. Annadınız, ne türlü işleer poştalar büünkü gündä?

ПОШТА İÇİN

Büün insannarın çoyu yazabilerlär kiyat biri-birinä: yıraktan bulunan dostlarına, hısımnarına, uşaklarına. Kiyatları insannar kabul ederlär poştadan. Biz ölä sınaştık poştaya, ani şindidän sora şaşmêêrıız onun işinä. Biz bileriz, ani kiyat mutlak etişecek orayı, nereyä onu yolladık. Eer o küü yada kasaba demir yollarından yırakta bulunursa, kiyadı götüreceklär maşınaylan. Eer kiyadın yolunda deniz razgelärsä, kiyat gemidä da üzecek. Kimär kerä kiyat uçakta da uçêr.

Bunu läüzım aklımızda tutalım, poştanın büünkü çabuk hem hızlı işlemesini paasını tanımaa deyni. Büünkü günnerdä poştalarda binnärlän izmetçi çalışêr. Onnar yırak erdä bulunan küüleri hem kasabaları bizä taa yakın yapêrlar.

kiyat – лист
uçak – літак
demir yol – залізниця

hısımnar – родичі
izmetçi – працівники
gemi – корабель

Bilersiniz mi siz

Toplama geografiya adlarında soy adlarını nışannayan laflar yazılêrlar küçük bukqvaylan: Kara deniz, Mermer denizi, Poyrazdaki Buzlu okean, Haliç koltuu, Kerç buazı, Karpat bayırları, Sişiliya adası, Yalpu gölü, Yalpu deresi...

Yalpu gölü – en büyük göl Ukrainada

56. Düzün proekt-prezentațiya „Benim sevgili küüyüm” . Kullanın sözünüzdä çok işlik. Ne onnar gösterelär?

Yardımcı laflar: düzündü, yapındı, koyuldu, gözellendi, açıldı...

57. Okuyun teksti. Bulun teksttä „Kara gargacık” işlikleri da yazın onnarı tefterlerinizä, payedip üç bölümä.

Sadä	Düzülü	Katlı

Kara gargacık

Bir kara, küçüräk gargacık dayma konêr bizim uzun aulun dibinä. Bân denedim, ani bu gargacık hodul geziner aulun içindä. O saklêêr hepsini, ne bulêr gagasınnan.

Bir gün kara gargacık neredänsä bulmuştı bir kopça da başladı onu saklamaa.

İlkin o koydu kopçayı otlar içinä, ama otlar sık büümäzdilär. Gargacık yukarı uçtu, baktı kopçasına, kopça yukardan görünärdi. Gargacık kondu iki üüsek otcaazların üstünä, savaştı kapamaa onnarlan kopçayı. Ama otcaazlar, bükülüp, genä dooruldular. Kopça genä açık erdä kaldı.

Üfkelendi gargacık: bölä bu kopçayı var nicä saksannar kapsınar. Bu vakıt halizdän dä iki saksan ona dooru uçardılar. Kara gargacık çabuk bir taş altında kuyucuk yaptı, orayı sakladı kopçasını. Kendisi dä o taşa yakın bir aacın dalına kondu. Kara gargacık sansın kendi şiretliinä sevindi: şindi saksannar kapmayacaklar benim kopçamı!

hodul – гордо
kopça – гудзик
şiretlik – хитрість

gaga – дзьоб
saksannar – сороки

§8. KATLI İŞLİKLERİN DOORU YAZILMASI

58. Okuyun teksti demekli. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. İlkyaz gagaulara deyni nesoy zaman vakıdı?

İlkyaz... Bu yılın o zaman vakıdı, açan temiz çiçeklerä kuannar konuvererlär da en islää balın toplaması çekeder. En ii bal ona deniler.

İlkyaz – uşakların en sevgili vakıdı, açan onnar, alıp sürmeleri, sevineräk tutmaa deyni, kelebeklerin ardına kaçıvererlär kenara yarışmaa yımışacak, eşil çimencik üstündä, ya da, toplanıp birkaç kişi, çekederlär gud-gudak oynamaa, deredä bıcıcıkları otladêrlar.

İlkyaz – zaman vakıdı, açan çiftçilär çıkıvererlär kıra sürmää, ilkyaz ekinlerini ekmaa, baa kesmää hem taa başka-başka işleri yapabilmää.

İlkyaz işlerini başarmaa deyni, kalkêr bütün küü.

Katlı işlikler birleşik yazılêrlar te bu razgelişerdä:

a) açan katlı işliklerin içindeki lafların maanaları birleşerlär, ozaman onnar **birleşik** yazılêrlar. Bölä işliklerin ilk payı **birkısımnıydır**.

Örnek: *lafetmää, zapetmää, kabletmää, kaybetmää, razgelmää, yoketmää, eletmää.*

Bu katlı işliklerdä lafların yardımcı payları **-etmää, -gelmää** baş laflarlan birleşik yazılêrlar.

ä) katlı işliklär, angıları düzülü baş laftan hem yardımcıdan, işliklärän **bilmää, vermää** birleşik yazılêrlar;

Örnek: *tutabilmää, alabilmää, yapabilmää, yazıvermää.*

Bu katlı işliklerin birinci payları **-tuta, -ala, -yapa, -kapı, -gidi** hem başka kendibaşına kullanılmêêrlar.

Katlı işliklär ayırı yazılêrlar:

açan katlı işliklerin içindeki lafların maanaları diil birleşik hem onnarın birisi adlardan düzülü da kendibaşına kullanılêr, ozaman onnar ayırı yazılêrlar.

Örnek: *betva etmää, cuvap etmää, esap etmää, izmet etmää, yardım etmää, prost etmää, karşı gelmää, aklına getirmää, yavklu olmaa, kayıl olmaa, şen olmaa, aklında tutmaa, zarar yapmamaa, seläm vermää* hem başka.

59. Yukarkı tekstdän ayırın işlikleri, annadınız onnarın dooru yazılması için.

60. Bakınız asoñiañiyaya lafa “cenk”. Düzün bu laflarlan sadä cümlä, kullanarak katlı işlikleri. Annadın onnarın dooru yazılması için.

61. Aşağıdaki teksti yazın, cümlelerde katlı işliklerin altlarını çiziniz, onların dooru yazılmasını açıklayınız.

Oyundan geldiynän

Açan uroklardan sora sän oyunda çok vakıt kaybedersin, da evä geldiynän, anan takazalêêr, çok lafetmä, takazayı, susarak, kablet. Sade de anana:

– Afet beni, başka kerä oyundan taa erken gelecäm!

Ozaman anan seni metedecek hepsinä: dostlarına, komşularına, hısımnaınıza.

Sora üzünü-ellerini yıka, da yazıver gramatika işlerini, angılarını vermiş üüredici evdä yapmaa deyni. Eer esaplayabilärsän matematika davalarını, onları da geçiriver tefterinä. Ertesi günün uroklarına hazırlandıynan, başla izmet etmää aul içində. Lääzım kayıl olmaa herbir işä. Sade zarar yapmaa olmaz!

62. Aşağıdaki lafbirleşmelerini yazın, onlarda katlı işliklerini bulup, dooru yazılmaları için annadın.

Hayvannarı zapetmää, kiyat kabletmää, hızlı lafetmää, kino siiretmää, umut kaybetmää, gübürleri yoketmää, oyunda razgelmää, kazanı tutabilmää, şafkları yakıvermää, çantayı alabilmää, zor işleri yapabilmää, ariflii kapıvermää, yannışlıkları dooruduvermää, duşmana betva etmää, kardaşımnan karşı gelmää, kuralı aklına getirmää, her zaman şen olmaa, gül gibi çiçek açmaa, hepsinä seläm vermää, ilikleri aklımda tutmaa.

63. Aşağıdaki lafbirleşmelerinnän birär cümlä yazın, onlarda katlı işliklerin altlarını çiziniz, açıklayınız onların dooru yazılmasını.

Erimdä oturabildim, eni kuralı annayıverdim, meraklı lafettik, kızkardaşımı metetmää, cuvap etmää, yardım etmää.

64. Aşağıdaki parçayı yazın da, işlikleri bulup, onların altlarını çiziniz, düzülmesine göre netürlü olduklarını söyleyin.

Bän iki dostumnan hem dädu Mial köpeklerinnän bir yortu günü gittik daaya avlanmaa. Çok gezdik, ama daayın orta erində dädu Mial dedi:

– Oturalım burada. Benim o akıllı köpeklerim bizä o avı koolayabileceklär.

Biz oturduk bir aacın altında da şamata yapmadık. Yolcaaz önümüzde pek islää görünärdi. Lafetmäzdik, kuşku seslenärdik. Köpeklär geeri kalmıştılar da uzakta salardılar. Biz annadık, ani köpeklär neyisä tutabilmää savaşırdılar. Yavaş-yavaş onların salması hep taa yakın işidilärdi. Ansızdan çalılık

ardından, yolcaazda bir tavşam peydalandı, onun ardına, ne kaçabilärsä bir tilki gelärdi.

Dädu Mial tezicik keezledi tilkiyi da tüfeklän ateş etti. Tilki, atlayıp başından aşırı, erä düştü. Biz annadık, ani dädu Mial çok becerekli keezçiymiş.

avlanmaa – полювати

ateş etti – вистрілив

çalılık – місцевість, де росте чортополох

kuşku – насторожено

keezçi – стрілець

65. Bulun yukarkı teksttä işlikleri, aazdan söyleyin düzülmesinä görä afiksleri.

66. Aşaadakı işliklerä yazın läüzümni lafları ölä, ki olsun lafbirleşmeleri. Parantezalarda angı söz payından işliklär kurulu. Kullanın verilmiş örnä:

Örnek: Boşalttım – boşalttım çantamı (boş – nışannık).

Paklamaa – ...

İncelemää – ...

Kararttım – ...

Biyazıttım – ...

İşledim – ...

Sesledim – ...

Suladım – ...

Damnadı – ...

Ofladı – ...

67. Aşaadakı teksti yazın, işliklerin altlarını çiziniz, açıklayın, onların sintaksis fonksiyasını.

Mitiyä bu sabaa çok taa şen açıldı. Sevineräk, o kalktı, yaptı giralarlan sport sınaşmaklarını, sora suuk suylan yıkandı, peşkilän silindi da geçti kufneyä. Mamusu kaurdu ona iki yımırta, kaynattı süt da alatlan doyurdu oolunu.

Var mı nasıl o yollanmasın erken evdän, açan onun raketası hazır da büün denenecek stadionda. Orada olacek oyun kim-kimi geçärsä, ama Miti brakılmayacek. O silineräk, kalktı da hızlandı balkona. Enikunu çıkardı dolap içindän o gözäl, kıvrak hem yalabık raketa modelini da yokoldu evdän.

denenecek – випробувати

yokoldu – і сліду не стало

68. Aşaadakı işliklärän kurun lafbirleşmelerini, kullanarak uydurmak için lafları. Çizgicik aşırı işliklerin afikslerini yazın.

Git, kapa, sil, iç, çinä, işlä, sor, bak, anna, pakla, bul, oku.

Uydurmak için laflar: şkolaya, kapuyu, taftadan, samannarı, filcanı, südü, başçada, kızkardaşına, pençeredän, okumaktan, içersini, kiyadı.

69. İşlikleri yazın, sora onnarı koyun 3-cü üzdeki geçmiş zamana, bu işliklerä uydurun lääzımını adlıkları.

Yapıştırmaa, çıkarmaa, kurtarmaa, dartmaa, giimää, vermää, sevmää, korkmaa, beklemää, dikmää.

Örnek: Vermää – verdi – verdi almayı.

§9. İŞLİKLERİN İNFİNİTİV FORMASI

70. Okuyun şiiri. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini.

...Düştü benim da payıma
Türlü insan zanaatı:
Bän sınaşık çekmää kazma,
Puluk tutmaa, arman düümää,
Maşinalık ta kullanmaa.
Üüredici oldum vakıtlan,
Şindi bilgiylän evlendim,
Deyecäm: kiyat gibi bir dostlan
Ömürümdä yok buluştuum.
Ama poet ecelindän
Yok işittiim taa zor kısmet:
Binnän laf çiçeendän
Lääzım yapmaa salt bir demet.

düzücü – будівельник

resimci – художник

ilaççı – лікар

aşçı – кухар

üüredici – учитель

baacı – винороб

71. I. Düzün asoñiañiya lafa „zanaat“.

II. Okuyun teksti, verin doludan cuvap soruşa.

Üüredici

Bu dünnedä var çok türlü zanaat: çiftçi, doktor, agronom, injener h.b. Bu zanaatlar hepsicii lääzımını, hepsiciini insan biler,

sayêr hem hatırlêêr. Ama üüredicisiz bir dâ zanaat olamaz. Üüredici – baş zanaat.

Vatanımız, halkımız bekleer, ki evlat boyları çıksınnar üüredicilerin ellerindän terbiiedili hem zengin ruhlu, namuzlu hem çalışkan, dilini hem adetlerini kullanan.

Ama bu – diil kolay. Buna deyni lâazım haliz üüredicilär, haliz yaratıcılar!

➤ **Kayılsınız mı avtorlan? Argumentläyin cuvabınızı.**

İnfinitiv deniler işliklerin bellisiz formasına, angısı göstermeer ne zaman, ne üz, ne dâ sayı.

İşliklerin infinitiv forması **ne yapmaa? ne yapmamaa? ne yaptırmaa?** soruşlara cuvap eder.

Örnek: kaç-maa, kaç-ma -maa, kaç-tır-maa, atla-maa, atla-ma-maa, atla-ttır-maa, seslä-sesle-mää.

72. Yukarkı şiiirdän bulun işlikleri infinitiv formasında, yazın onnari tefterlerinizä.

73. Aşaadaki işlikleri, infinitiv formasına koyup, tefterlerinizdä yazın.

Örnek: diktir – diktirmää.

Diktir, götür, seslä, seslet, çalış, korun, oyna, uç, kaç, gez, saa, yık, koy, büü, lafet, gezdir, çiz, yap, gel, beklä, yazdır, dii, kazdır, uyu, geçir, süündür, seslä, kazı, otur.

74. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizdä yazın, infinitiv formasında işliklerin altlarını çiziz.

1. Uşaklar yazın güneştä oynamaa hem derelerdä yıkanmaa severlär. 2. Bir işi bitirmedään, öbürünü diil lâazım çekettirmää. 3. Oli türkü çalmaa sever, onun gözäl sesi taa küçüktän başladı çıkmaa. 4. Vani isteer kafadarlarını ikramnamaa, sora göstermää onnara kendi resimnerini.

75. Aşaadaki infinitiv formasında olan işliklärän birär cümlä kurup, yazın onnari tefterlerinizä.

Paklamaa, yıslamaa, doldurmaa, asmaa, sıbıtmaa, çizmää, aktarmaa, çıkamamaa, yazdırmaa, sürdürmää.

Bilersiniz mi siz?

Natürmort – franțuzça dilindän gelmä laf, çevirtmenin maanası: „ölü natura“. O var resim incäzanaatlın janrası, angısının kartinalarında resimni cansızlık predmetleri: zarzavatlar, meyvalar, çiçeklär, balıklar, avcılık trofeyleri, türlü kullanan predmetlär h.b.

Tabiat onun üüredicisiydi, çiçeklär dä – polotnoların baş motivleri. “Çiçeklär, nicä insannar – diri, onnarın var ruhu!” – deyärdi Katerina Bilokur, ukrainanın anılmış resimcisi. Onnar, sansın bir solukta, yatardılar resimin platına açık renkli patlamaklan. Onun kartinaların kolektiyasını istärdilär koymaa Sovet Kremlesindä, büünkü günnerdä sä, görmää deyni onun resimnerini, Ukrainaya geler insannar dübüdüz dünnedän.

Duumuş resimciyka Bogdanovka küüyündä Yagotinskiy dolaında Kiev bölgesindä. O iirikli sokaacıklar koruyerlar anılmasını Katerina Bilokur için. O küçücük evceezdä dä, neredä geçirdi büütün yaşamasını resimciyka, muzey.

*Katerina Bilokur.
“Bogdanovka almaları”,
1958-59-uncu yıllar*

Bogdanovkanın almaları – бoгданівські яблука
resimin plati – полотно
ruh – душа
iirikli – звивисті

76. Aşaadaki infinitiv formasında olan işliklärän birär cümlä kurup, yazın onnarı tefterlerinizä.

Paklamaa, yıslamaa, doldurmaa, asmaa, sıbıtmaa, çizmää, aktarmaa, çıkamamaa, yazdırmaa, sürdürmää.

77. Çevirin lafları ukrain dilindän gagauz dilinä. Yarıştırn dilleri.

Читати, ходити, стрибати, гомоніти, чорніти, побороти, варити.

78. Düzün yaratmaa „Benim gelecek zanaatım” da kullanın onda lafları asoşiyadan hem işlikleri infinitiv formasında. Yapın morfologiya analizi iki işlää yaratmanızdan.

§10. İŞLİKLERİN İNKÄRLİK FORMASI

79. Okuyun teksti demekli. Koyunuz onun adını. Bulunuz teksttä işlikleri, belli ediniz onnarın formalarını. Söläyin tekstin söz tipini hem söz stilini.

Käämil gecelär Bucakta! Açlarda hiç bir da yaprak titirämeer! Yavaşıcık yatêr türlü-türlü dikiştä yamalar gibi meralar. İlin lüzgercik soluklandırêr, getirer gözäl kır çiçeklerin kokularını. Bül-büllär yakında, ilerdä yalabıyer göl.

Türküsü geldi kendisinä gecä yarısı. Açtı gözlerini, da ona bir minuta geldi, ani o mezar içindä, nereyi gömmüşlär onu, sanıp, ki o ölü. “Lääzım çıkmaa buradan! – dedi o kendinä, da şüpedän, ani kalacek bu karannıkta yalnız, güüsündän çıktı”.

– O, of!

O istedi kalkmaa, ama kalkamadı: acıdan döndü başı, kesildi kuvedi. O genä düştü arkası üstü. Geldiynän kendinä, o açtı gözlerini, gördü, ani maaza kapusunun aralıklarından hep taa şılêêr şılacık. Ay şılacın, uzun, iplicäk gibi, uzanmıştı taa maazanın dibinä kadar. O annadı, ani yatêr maazada. Enikunu, alatlamayarak toplandılar, sora genä kaybeldilär, öküz gibi, aar olmuş, geçtiklär.

S. Bulgar

İşliin, temel hem infinitiv formalarından kaarä, var **inkärlik forması** da. İşliin bu forması gösterer inkärlik, annadêr, ani işlem olmêêr, olmadı hem olmayacak. **Örnek:** *bak-ma, aç-ma, tut-ma, gez-mä, gül-mä, kes-mä* hem başka.

İnkärlik forması kurulêr işliin temel formasından **-ma, -mä, mê, -me** – afikslerin yardımınan; bu afikslär eklenerlär işliin temelinä vokal armoniyasına görä. **Örnek:** *al – al-mê-êr, ger – ger-me-er, bul – bul-ma-di, küs – küs-mä, seslä – seslä-mä.*

Afikslerä **-ma, -mä, -mê, -me** deniler **inkärlik** afiksleri. Bu afikslär düzerlär işliin inkärlik formasının temelini.

<i>Bän bakmadım</i>	<i>biz bakmadık</i>
<i>Sän bakmadın</i>	<i>siz bakmadınız</i>
<i>O bakmadı</i>	<i>onnar bakmadılar</i>

80. Bulunuz yukarkı iştä işlikleri inkärlik formasında. Annadınız kurala görä onun düzülmesi için.

81. Aşaadaki işliklärän düzün birär cümlä. Annadın, neçin onnar inkärlik formasında. Angı zamanda hem üzdä onnar bulunêrlar? Annadın onnarın afiksleri için.

Almêêrlar, sormêêrlar, seslämeersiniz, demeerim.

82. Diıştirin yukarkı iştan işlikleri inkärlik formasında üzlerä hem sayıya görä.
83. Aşaadaki işlikleri koyunuz inkärlik formasında da diıştirin şindiki zamanda. Kaç, al, taş, sürü, çek, sakla, düz, yap, gii, lafet, mayıl ol.

84. Aşaadaki işliklerin inkärlik başlankı formasını bulun.

Geçmeerim, oturmêêrım, daatmêêrım, saymêêrsınız, tanımêêrsınız, seslämeer, başlamêêrsınız, görämeer, kabletmeer, unutmêêrız, cevap vermeeriz, görämeer, kösteklänmeer, ininmeerlär, sevmeersin, kuumêêr, saamêêr.

85. Okuyun teksti. İşlikleri bulun, açıklayın onnarın sayılarını, üzlerini hem zamannarını.

Avcı hem ayı

Bir avcı, tüüfeeni alıp, daaya gitmiş. **Daayın** orta erindä karşı gelmiş bir kara-mor ayıylan. Avcı korkmamış da, islää keezleyip, patlatmış tüfeeni ayıya dooru. Ama ayıyı o öldürämemiş, sade derin yaralamış. Ayı başlamış anırmaa, sansın deli olmuş, da takışmış adamın ardına.

Bu adam sıbıtılmış tüfeeni da çabuk tırmanmış bir balaban aacın tepesinä. Ama korkudan o unutmüş, ani aylar bilerlär aaçlara pinmäa. Bu ayı da başlamış pinmäa aaca avcının ardına. Görer avcı: şindicik ayı tutabilecek onun ayaandan. Ne yapsın? O şiretlıklän düşüner kurtulmaa. **Avcı çıkarêr kürkünü da sıbıdêr aaçtan erä.**

Ayı sanmış, ani avcı erä düşmüş, da kendisi, bu aacın yukarından, aşaa bakarak, erä düşmüş da olmuş ölüm halında. Kan akarmış onun yaralarından. Birkaç minuttan sora ayı ölmüş. Avcı inmiş aaçtan erä da sevinmeliktän, başlamış oyun oynamaa. Sora o kendi-kendisinä demiş:

– Yok bişey, ani kürküm kannandı, varmış kısmetim, ani bän ölümdän kurtuldum, şindi bän ayının derisini soyacam!

Avcı ölä dä yapmış.

- 1) bellili lafa yapın fonetika analizi.
- 2) bellili cümleyä yapın sintaksis analizi.

86. Yazın teksti. Koyun adını. İlerläyin teksti. Açınız skobaları, koyup işlikleri lääzımnı formada.

Gün denizin sularında (çırpın). Denizin boyunda çok insan (toplan). Onnar su içinä, ufak para monetalarını alıp, (bak), nasıl durucacak su (dalgalan), nasıl paracıklar denizin dibinä (düş).

Bezbelli, aşırından gelän insannar büün denizi bitki kerä (gör). Onnarın dinnenmäk vakıdı, olmalı, (bit).

Ansızdan işidildi bir karının sesi:

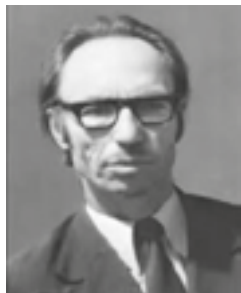
– Ya, (bak), te orada bir çocuk (buul)!

Hepsi (bak) saa tarafa. Denizin derin erindä halizdän dä bir çocuk su içindä, dalıp-çıkardı. İnsannarın arasından bir balaban adam çabuk (atla) denizin o erinä.

§11. İŞLİKLERİN ZALOGLARI

87. Okuyun bu annatmanın bir parçasını. Onun adı “Kucaklan güneş daadan”. Nicä siz annêrsınız bu söylemeyi?

D. Kara Cobana – üüredicimä, paalı adama

Bu yaşamakta bir büyük iş, açan buluşêrsın, yada yaşêêrsın yakın bir geniş ürekli, talantlı hem akıllı adamnan. Ama açan ölä adam senin üüredicin, da o seninnän taman o vakıtta, nezaman kuşcaaz gibi savaşêrsın sarını yutmaa, kanatlanmaa, ozaman, açan, nicä göcenciktä, açılêr gözlerin dünneyä – bu bir büyük kenarsız kısmet.

O vakıt biz taa annamardık, kim bizä deyni bu fasıl, bizim fikirimizä uyan adam. Bilmärdik, ani bu pek siirek düşüş bizim yaşamamızda.

Çok işlär silindilər, soldular fikirimizdä, ama Onun işleri şıralı, taazä kaldılar çok vakıda.

İşliklerin var zalog formaları, angıları göstererlär subyektin pay olmasını işliin ya da işlemin çalımında.

İşliin bu formaları kurulêrlar afikslerin yardımınnan: bir işliktän düzüler başka işlik.

Onuştan bu afikslerä deniler zalog afiksleri, ama onnara olur demää laf düzücü afiksleri da.

Gagauz dilindä var beş zalog forması:

1. Temel zalogu

Örnek: kaç, gez, oku, otur, aç, kalk, git, dik

Örnek: çiinemää çamuru, aktarmaa yaprakları – geçär işliklär; solumaa, uyumaa, serinnemää – geçmüz işliklär.

2. Ortalık zalogu

Bu zalogun işlikleri göstererlär, ani iş yapılêr iki, birkaç subyektlän barabar. Onnar düzülerlär işliin temel formasından *-n, -un, -ün, -in* afikslerin yardımınan.

Örnek: *tara – tara-n, tut – tut-un, ört – ört-ün, sil – sil-in.*

3. Kendilik zalogu

Bu zalogun işlikleri göstererlär, ani subyekt yapêr iş kendi-kendinä. Onnar kurulêrlar işliin temel formasından *-ş, -uş, -üş*, iş afikslerin yardımınan.

Örnek: *anna – anna-ş, bul – bul-uş, gör – gör-üş, daal – daal-ış-maa.*

4. Çekimnik zalogu

Bu zalogun işlikleri göstererlär, ani subyektta birkimsey başkası yaptırêr işi. Onnar kurulêrlar temel formasından *-ıl, -il, -ul, -ül* afikslerin yardımınan.

Örnek: *yaz– yaz-ıl, çek– çek-il, ur– ur-ul, çöz– çöz-ül.*

5. Zorlamak zalogu

Bu zalogların işleri annadêrlar, ani subyekt buyurêr başkasına yapsın işi, yada yaptırısın. Onnar düzülerlär işliin temel formasından *-dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür, -t, -ir, -ur.*

Örnek: *al-al-dır, gez-gez-dir-t, tut-tut-tur-t, don-don-dur, küs-küs-tür, gül-gül-dür, oku-oku-t, bas-bas-tır, gir-gir-ir, çek-çek-tir, dur-dur-ur.*

88. Yukarkı teksttän ayırın işlikleri da yazın onnarı tefterlerinizä iki direcäâ, çizgi aşırı belli edin zaloglarını, çiziz afikslerini.

89. Aşaadaki ortalık zalogunda işlikleri yazın, onnardan lafbirleşmelerini kurun, uydurarak onnara läüzümni annadıcı lafları. Bu işliklerin temel formasını, zalog, zaman hem çokluk sayısını (III-cü üz) afikslerini çizgicik aşırı yazın, aşağıdaki örnäâ kullanarak.

Buluştuk, bozuştuk, daalıştık, karşılaştık, kaçıştık, annaştık.

Uydurmak için laflar:

toplantıda, panayırda, boşuna, klisedän, biri-birinä, ansızdan, yangın için, seninnän, kasabada.

90. Aşaadaki zorlamak zalogunda işlikleri hem onnarın annadıcı laflarını yazın, işliklerin temel formalarını, zalog, geçmiş zamanın afikslerini bulun, çizgicik aşırı yazın, verilmiş örnäâ kullanarak.

Diktirdi fistan – annattırdı masal – ...

Susturdu uşaa – sevindirdi kendisini – ...

Gezdirdi eşää – sölettirdi lafını – ...

Bozdurdu para – oturttu skemneyä – ...

91. Düzün lafbirleşmeleri verilmiş formalarlan.

Birlik sayısı: yazıldım, tutuldum, çekildim.

Örnek: Bän yaz-ıl-dı-m

Yaz – temel forması

ıl – zalog afiksi

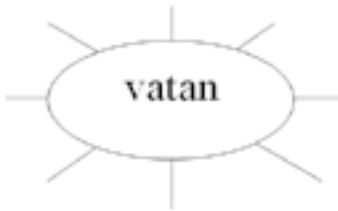
dı – zaman afiksi

m – üz afiksi.

92. Doldurun kafesleri kendi örneklerinizinnän (10 örnek).

Temel zalogu	Ortalık zalogu	Kendilik zalogu	Çekimlik zalogu	Zorlamak zalogu

93. Düzün asoñiañiya lafa "Vatan".

94. Okuyun teksti. Koyun onun adını. Ayırınız teksttän işlikleri, koyup onnarı beş zaloga.

Kapu kapandı lüzgerdän. İşidildi lüzgerin uuldaması. Koli sarıldı yaamurluklan da çıktı dışarı piliçleri kapamaa. Yavaş yaayardı yaamur, ama o yıslandı. Ansızdan gök gürüldedi. Yaamur taa pek hızlandı. Bir horoz yıkanardı yalakta. Piliçlär sä kloçkaylan gezinärdilər aul içindä. Sora piliçlär toplandılar

kloçkanın altında. Kloçka, durgunup bir erindä, seslenärdi yaamurun şıptıtısına. Koli aydadı kloçkayı hem piliçleri kümesi içinä. Başka tauklar da hem horoz, oyanı-buyanı baka-baka, genä o büyük kümesi içinä girdilər. Çocuk kapadı kümesi ,kendisi da tezicik döndü içeri. Tezdä anası iştän geldi. O pek sevindi, ani Koli unutmadı da vakıdınca korudu yaamurdan piliçleri hem taukları.

- 1) Temel zalogu – ...
- 2) Ortalık zalogu – ...
- 3) Kendilik zalogu – ...
- 4) Çekimnik zalogu – ...
- 5) Zorlamak zalogu – ...

yaamurluk – дощовик
tezdä – незабаром

uuldamak – завивання вітру
vakıdıncä – вчасно

§12. OLUŞLUK ÇALIMI

95. Okuyunuz teksti. Belli ediniz onun tipini, stilini, janrasını. Bulunuz işlikleri da yazın onnarı tefterlerinizä. Koyunuz adını?

Ana, Vatan, natura – bu laflar sıkı baalı biri-birinä. Onnar düzer Vatanın güzelliini.

Vatanımızın güzelli – o natura.

Peetçilär kendi yaratmalarında çok kerä çalışêrlar güzelli göstermää – Vatanımın güzelliini, angısını doz-dolay sarêr şıralı tabiat, güzäl, renkli natura.

Ana tarafın tabiatı her zaman güzäldi. Ana tarafın tabiatı – bizim pak soluumuz hem umudumuz.

Bucak diişildi, döndü dünneyn üzündä bir güzäl çiçekli başçaya. Yok nicä beenmemää, yok nicä sevmemää bu büülü, çiçekli tarafı!

Haliz dä, çok güzellik var bizim Vatanda! Güzäl evlär, eşil ekinär, geniş baalarlar, gür meyvalıklar, güneşli sokaklar, sıra dizili açlar, çiçik başçaları.

Ekologiya probleması da avtorlara deyni pek önemli, çünkü natura – o bizim soluumuz, o – bizim saalımız.

Peetlerindä onnar yazdırêrlar tabiatın durumunu, yılın zamanarını. Peetçi gösterer herbir zamanın güzelliini, gercikliini, faydalını, käämilliini.

İşliklerin oluşluk çalımı gösterer işlemin halizdän şindiki olmasını, geçmiş olduunu hem gelecek olacaanı.

Örnek: o gördü, görer, görecek.

Oluşluk çalımın işliklerindä var halizlik hem inkärlik formaları.

Örnek: yazêr – halizlik forması, yazmêêr – inkärlik forması.

Oluşluk çalımın işliklerindä çalım afiksleri yoktur. Onnar düzülerlär zaman hem üz afikslerin yardımınan. Oluşluk çalımın işliklerindä var hepsi zamannar: şindiki, geçmiş, gelecek.

Oluşluk çalımın zamannarı:

I. Şindiki zaman: yazêr.

II. Gelecek zaman

1. Mutlak gelecek zaman: yazacek

2. Bellisiz gelecek zaman: yazar

III. Geçmiş zaman

1. Mutlak geçmiş zaman: yazdı

2. Bellisiz geçmiş zaman: yazmış

3. Bitkisiz geçmiş zaman: yazardı

4. Çoktan geçmiş bitirilmiş zaman: yazdıydı

5. Çoktan geçmiş bellisiz zaman: yazmıştı

6. Neetlik geçmiş zaman: yazaceydi

96. Koyunuz verilmiş işlikleri oluşluk çalımın zamannarına, bakarak tablişaya.

Örnek: kaz – kazêr – kazayacak – kazar – kazdı – kazmış – kazardı – kazdıydı – kazmıştı – kazaceydi.

Kal, koy, dur, çaar, git, sil, ek.

97. Okuyunuz işlikleri, angılarını yazdınız tefterlerinüzä yukarkı tekstän da söläyin oluşluk çalımında işlikleri. Neyä görä yaptınız argument?

98. Düzünüz asoşiyatıya lafa "Natura".

99. Ayırınız bu şiirdän işlikleri oluşluk çalımında da yazınız onnarı tefterlerinüzä.

Yaamur

Avşam üstü yaamur yaayêêr,
Bulut kayêr hep ileri,
Benim o canımı sarêr,
Sansın sevdamin elleri.

Ölä beni kara bulut
Gökä aldı kanadında,
Da kalmadı hiç bir umut,
Nelär taa vardı canımda.
Beni üüsää o kaldırdı,
Yaamurlan indirdi erä.
Nedän ölä pek karardı
Onda buruk o tepelär?

Damna-damna, sansın boncuk,
Yaamur dürtärdi güüsümü
Hem dä, nicä bir genç çocuk,
Benim sevärdi üzümü.

G. Gaydarçı

§13. İŞLİN DÖRT OLUŞLUK FORMASI

100. Okuyun teksti demekli. Açıklayın tekstin temasını, öz fikirini, söz tipini, söz stilini.

Koduk

Gani şansora artık büyük çocuktu, edinci klasa bastıydı, ama büüdükçä, taa pek sorucu olurdu. Kimseycii raada brakmazdı, hep sorardı, sorardı. Olur-olmaz işleri da o istärdi bilsin. Siz, uşaklar, benim küçük okuycularım, artık bilersiniz, ani Ganinin evdä malisinä deyärdilär Sofi babu, mamusuna – Mercanka bulü, bobası da çoban Yorcuydu. Ona ölä deyärdilär, neçinki çobancılık edärdi koyunnarda. Hem da içerdä taa vardı kardaşçı Koli hem ikiz kızkardaşçı Veli. Çoban Yorcu sevärdi çok Ganiyi da hiç bir kerä onu azarlamazdı, nekadardaki çok işlär sorsa.

Te büün da çıktı bobasına karşı. O gelirdi tırladan eşektä atlı, ama eşään da ardına gelirdi bir küçük eşecik. Ganinin üzü-gözü güldü. Taa bobası eşektän inmedään, şaplattı ellerini da sevinmeli sordu:

- Baka, neredän aldın bu küçük eşecii? Ya ne gözäl!
- Almadım, çocuum, – dedi bobası, – te bu bizim eşek tırlada kodukladı.
- Neçin kodukladı?
- Neçin, neçin? İstedi olsun onun da bir küçük eşecii.

- Bu eşecik bizim eşeemizin küçük uşacı mı?
 - Ölä e, zer.
 - E, baka, neçin bizim kedi da koduklamêêr?
 - Kedilär, köpeklär, çocuum, koduklamêêrlar, ama enikleerlär.
 - Neçin?
 - Neçinki, kedilerin, köpeklerin, canavarların küçüklerine enik deniler. Onnar enikleerlär, ama eşeklerin küçüklerine koduk deniler, onuştan eşeklär koduklêêr.
 - Ama koyunnar?
 - E koyunnarın küçüklerine nicä deeriz? Ya sölä?
 - Kuzu.
 - Elbetki, kuzu. Saylêr, koyunnar kuzulêêrlar. E ineklär?– sorudu bobası. – Sölä kendin, bakalım.
 - İneklär... – düşündü Gani da birdän aklına geldi, – aa, buzaalêêrlar, ineklär buzaalêêrlar.
 - Te ölä, dooru. Beygirin, açan olêr küçük kulicii, deerlär kulumnadı, keçinin olêr olacı – olakladı...
 - Aha, te şindi annadım, – dedi Gani.
- Yorcu indirdi eşektän piinirlän çendeleyi, sora aldı eşään sırtından semeri da baaladı onu ahıra. Koduk kaldı anasının bir yanına da başladı ondan emmää sütçääz, ama Gani bakasınnan girdilär içeri taazä piinir imää.

çendelä – süzecek
semer – eşään erlii, kaltaa

sorucu – допитливий
ikiz – двійнята
koduk – віслучок

Gagauz dilindä işliklär kullanilêrlar dört oluşluk formasında:

1. Halizlik forması
2. İnkärlik forması
3. Olabilennik forması
4. Olamazlık forması

1. Halizlik forması

Bu formada işliklär ölä kullanilêrlar, nicä üürendiniz şindiyädän: iş haliz olêr, oldu, olacek, olsa, läüzim olsun hem başka. Bu formaya girer hepsi çalımnar hem zamannar, ani üürenildi:

İşliin beş çalımnarı:

1. Oluşluk çalıımı

2. İzin çalımı
3. Sankilik çalımı
4. İsteyişlik çalımı
5. Lääızımnık çalımı

İşliin pek çok zamannarı var:

1. Oluşluk çalımı

I-üz

- 1) şindiki zaman – alêım,
- 2) mutlak gelecek zaman – alacam,
- 3) bellisiz gelecek zaman – alarım, alırım,
- 4) mutlak geçmiş zaman – aldım,
- 5) bellisiz geçmiş zaman – almışım,
- 6) bitkisiz geçmiş zaman – alardım, alırdım,
- 7) çoktan geçmiş bitirilmiş zaman – alıydım
- 8) çoktan geçmiş bellisiz zaman – almıştım,
- 9) neetlik geçmiş zaman – alacedım

2. İzin çalımı – İşliklär diişilmeerlär zamannara – al! (2-nci üz)

3. Sankilik çalımı – var sade şindiki zaman – alsam

4. İsteyişlik çalımı – var şindiki zamanı – alayım, bir geçmiş zamanı – alaydım.

5. Lääızımnık çalımı

- 1) şindiki (gelecek) zaman – almalı,
- 2) geçmiş zaman – lääızımdı alayım,
- 3) mutlak geçmiş – lääızım oldu alayım,
- 4) mutlak gelecek zaman – lääızım olacek alayım,
- 5) bellisiz gelecek zaman – lääızım olur alayım.

➤ **Cuvap ediniz:**

Kaç zaman işliklerin çalımında var? Sıralayın onnarı.

İşliin halizlik formasına kaç çalım girer? Sıralayın onnarı.

İşliin oluşluk çalımında kaç geçmiş zaman var? Sıralayın onnarı, veriniz birär örnek herbir zamana.

Angı çalımda işliklär diişilmeerlär zamannara görä? Angı çalımda var sade bir zaman? Örnekleri getirdiniz aklınıza.

Annadın, nicä diişerlär işliklär lääızımnık çalımında.

 101. Düzün bir annatma bu temaya „Legendalar hem annatmalar Kiev için” hem „Legendalar hem annatmalar gagauzlar için”.

 102. Ayırınız annatmanızdan işlikleri da yapınız onnara morfologiya analizi.

 103. Yazınız şiiri tefterlerinizä. Annadın durguçluk nişannar için, angıları var lirika yaratmasında.

Tuna suları

Siz, maavi sular,
Siz, kaavi sular!
Tuna deresi
Ne pek çok taşlar,
Ne pek çok yaşlar
Dibinizdä var?
Sän, ihtär derä,
Sän, geniş derä,
Hem denizä ak,
Hem dä bizä bak,
Birkaç laf sölä.

Bobalar için,
Dedelär için
Sana gidelim,
Sölä bilelim...
Seslä, be olan,
Serbestli Oglan,
Sän biläsin, ki
Suyumda yaş var,
Üreendä taş var,
Bu diildir yalan.
Benim suyumda.
Benim boyumda
Dedän aaladı,
Zehir baaladı.
Zapta o düündü,
Mum gibi süündü,
O sizin için,
Serbestlik için –
Tä neçin düündü.

N. Baboglu

§ 14. İŞLİKLERİN SANKİLİK ÇALIMI

104. Okuyun şiiri demekli. Bulun onun artistik kolaylıklarını. Ayırın da yazın tefterlerinizä işlikleri, aazdan annadin, ne bilersiniz onnarın formaları için.

Aklında çöşmä cınnarsa,
Sän dä susmaycan;
Kısmetli halkın çalarsa:
Sän da calacan!

Halkımın canı sızlarsa,
Bän da sızlaycam;
Türküsü onun susarsa,
Bän hep susmaycam!

İşliklär gagauz dilindä oluşluk çalımından kaarä var nicä başka çalımında da kullanılsınar: **sankilik çalımında** (*alsam, gelsäm, bulsam, büüsäm*).

Ne o sankilik çalımı?

Çalım, angısında işlem isteniler olsun (sanki olsa), sankilik çalımı deniler. Sankilik çalımı kurulêr işliklerin temel formasından, ekleyeräk onnara afiksleri **-sa, -sä** (vokal garmoniyasına görä): *al-sa-m, bak-sa-m, i-sä-m, büü-sä-m, gii-sä-m, koru-sa-m...*

İşliklerin diişilmesi sankilik çalımında.

İkinci hem üçüncü üzlerdä çokluk sayısında afiksin vokalı **ä** döner **e** vokalina – *versäk-verseniz-verselär; isäk– iseniz– iselär.*

105. Bulun zeedä lafı:

Alsam, gelsäm, gitsä.
Gittim, verdim, ansam.
Gelecek, insä, dursa.
İsäk, çıksak, düüsäk.
Açardık, sesleyärdik, yazsak.

106. Verilmiş işlikleri koyun sankilik çalımın formasına.

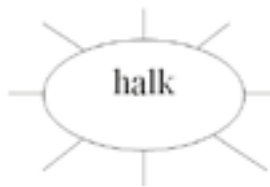
Örnek: atmaa – at-sa-m, beenmää – been-sä-m.

Girmää, vermää, korumaa, yazmaa, görmää, imää, çıkmaa, bulmaa, diimää, korkmaa, aydamaa, asmaa, çıkarmaa.

107. Okuyun cümleleri, açıklarak işliklerin çalımınarını.

1. Bän olsam büücü, verselär izin, istesä insan, dünneyi diıştircäm, hepsini kismetli yapacam. 2. İnsan çalışsa, işlär taa ii gider. 3. O kızcaaz bana bir kerä baksa, kanatlarım büüyär. 4. Bu ekzameni dä versäm, birtaan bişeydän hiç korkmêırım. 5. Alsalar beni da kasabaya, çok sevinecäm.

108. Düzünüz asoñiañya lafa „halk“, kullanarak epitetleri.

109. Düzünüz beş sadä cümlä halkınız için, kullanarak yazılı sözünüzdä işlikleri sankilik çalımında.

110. Düzünüz mini-yaratma bu temaya “Eer bän olaydım üüredici, director...” Kullanın yaratmanızda işlikleri sankilik çalımında.

Bän olsam üüredici, yapacam ...
Bän olsam şkolada direktör, yapacam ...

111. Yazınız teksti tefterlerinizä. Bulunuz işlikleri da yapın onnara morfologiya analizi. Annadin ayrılmış lafların maanalarını.

Kurak yaz

Yazdı. Sıcaktı. Hava duruklanmıştı islää yaamursuz. Salt incecik lüzgär esärdi batıdan sabaalendän üülenä kadar. Üülendän sora avşamadan hem gecä dä lüzgär hiç yoktu, bürkülüktü. Butürlü havada soluk bunalıktı. Bölä olurdu ozaman, açan yıl kıtlaa bakardı.

Yazın nışannarı belliydilär, ama insannar istemäädilär kıtlık olsun. Dolu küülülerin büyük umutlarıydı gelän bereketä, neçinki geçän çok uzun hem zoor kış imiştı – süpürmüş-tü hepsini, ne hazır edilmişti yazdan.

N. Baboglu

112. Düzünüz prezentaşıya „Benim küüyüm benim gözlerimnän gelecek zamannarda“.

Yardımcı laflar: benim küüyüm, küüyün anılmış erleri, küüyün ortasında, geniş asfalt yollar, düzülü evlär, türlü transportlar, meydannı erlär, şkola kabinetleri dolu...

§15. İZİN ÇALIMINDA İŞLİKLÄR, ONNARIN DİİŞİLMESİ

113. Okuyun şiiri demekli. Ne o lirika geroyu? Nesoy izin verer avtor bu şiirdä? Yazın onu tefterlerinizä. Kurala göre argumentläyin, ne o izin çalımlı işliklerdä?

Koruyun güneşi!

Koruyun güneşi!
Her sabaa ko şılaşın
İnsana güneş,
Da insan üürää açsın,
Nicä bir ateş.
Salt kara bulut göktä
Peydalanmasın!
Ömürün çiçää erdä
Kısmetli olsun!

114. Yazın mini-yaratma bu temaya:

- 1) “Koruyunuz vatani!”;
- 2) “Koruyunuz güneşi!”;
- 3) “Cengä er yok!”.

İzin çalımında işliklär gösterelär istemeyi, yalvarmayı, sımarlamayı, nasaat hem izin vermeyi. Onnar cuvap edelär soruşa: *ne yap?*

Örnek: *seslä, ver, otur, dur, as, çık.*

İzin çalımında işliklär zamannara görä diişilmeelär. Gagauz dilindä işli-in gramatikayca temel forması uyêr izin çalımında formasına (ikinci üz, birlik sayısı):

Örnek: *yaz, oku, al, bul, dur, ver, aç, başla, yazıver, brak* h.b.

İzin çalımında işliklär hepsi afiksiz.

Bu işliklerä **temel** deerlär onuştan, ki onnara diişilmektä yamanêrlar türlü afikslär, da onnarlan düzülerlär herbir başka çalımın, zaman, üz, sayı formaları hem işliklerin bellisiz, inkärlük, türlü başka formaları da.

Konsonnan bitän işliklerin diişilmesi

	<i>Birlik sayısı</i>	<i>çokluk sayısı</i>
I		kaçalım, gidelim
II	kaç, git	kaçın, kaçınız; gidin, gidiniz
III	kaçsın, gitsin	kaçsın, kaçsınnar; gitsin, gitsinnär

Vokallan bitän işliklerin diişilmesi

I		sesleyelim, paklayalım
II	seslä, pakla	sesleyin, sesläyiniz; paklayın, paklayınız
III	seslesin, paklasın	seslesin, seslesinnär; paklasın, paklasınnar

İşliklerin izin çalımında birlik sayısında birinci üzün forması yoktur.

115. Okuyunuz demekli uyku türküsünü. Bulunuz işlikleri izin çalımında, yazın tefterlerinizä onnarı, düzün sadä cümlä onnarlan. Annadınız durguçluk nışannar için, angıları var bu şiirdä.

Uyu, uyu piliççiiim...

Uyu, uyu piliççiiim,
Uyu, ayolum, gerçiiim,
İi erleş, bul erini,
Uyu, yum gözlerini.
Uyu aydınnaadan çak,-
Kanat altında sıcak.
Erken horoz ötecek,
Ballı çörek pişecek,
Mamun onu kıracak,
Yavrucuuna verecek.

S. Kuroglo

ayol – милий, любий
 gercik – красивий, прекрасний
 çörek – бездріжджовий хлібець

116. Düzünüz mini-yaratma bu temaya "Koruyunuz bizim naturayı!". Kullanın yazılı sözünüzde işlikleri izin çalımında.

Yardımcı laflar: koru naturayı, tertiplä dolayını, gözellet tabiatı...

117. Düzünüz bu laflardan işlikleri izin çalımında:

konêr, öter, düzer, çalêr, sarêr, peydalanêr, tanışêr, çalışêr, verer, sayêr, sallêr, uçamêr, adêr, benzeer, kokêr, biler, koruyer, eşerer, gösterer, yazêr, aliflener, atêr, siireder, kaplêr, sancılêr, açılêr.

118. Aşaadaki lafbirleşmelerinnän düzün birär cümlä, cümleleri yazın, izin çalımında işliklerin altlarını çizin?

Otur yanıma, öp elimi, kes otları, gel burayı, iç filcandan, bak pençeredän, seslä büyükleri, aç gözümü, sev küçükleri, çek çatıdan, uslu dur, çık içerdän, kolver sinciri, sat almaları, pin tavana, çal türkü, seslä masal.

119. Aşaadaki işliklerin izin çalımında formalarını yazın, sora diiştirin o işlikleri izin çalımında birlik hem çokluk sayılarında. İşliklerin üz hem sayı afikslerini nişannayın, yukarkı tabliçalara bakarak.

Bakmaa, durmaa, almaa, geçirmää, kalkmaa, üzmaa, brakmaa, çıkmaa, okumaa, gelmaa, örümää, işlemää, diimää, saamaa.

120. Aşaadaki teksti okuyun, işlikleri izin çalımında bulup, tefterlerä çıkarın. Söläyin, angı soruşa onnar cevap ederlär.

Simunun annatması

Bizim aylemizdä altı kişi yaşêr: anam, bobam, malim, kızkardeşim Nasti, Paşi, hem bän, Simu.

Anam, erken kalkıp, sabaa imeklerini hazırlêr. Bobam da gider surlık auluna hayvannarı bakmaa.

Bizim aylemizdä Oli malimiz – en läözümni ev buyurucusuydur. Evdä her sabaa onun buyurmaları işidiler:

– Nasti, Paşi, süündürün şafkları, kaldırın döşekleri, açın pencereleri, süpürün, paklayın içersini! Kırnaklık – bu büyük iştir!

Sora, beni çaarıp, deer:

– Sän dä, Simu, git da getir pınardan iki kazan su, dök o suları başka kaplara, doldur çüveni dä suylan, koy çüveni plita üstünä, sırnıklärlän yak gazı, ko yısınsın su! Sabaalän sıcak sucaaz hepsinä läözüm!

Biz pek sesleeriz malimizi, çabuk yapêrız bu işleri. Ama malimiz bizi aylak durmaa brakmêêr. Birkaç minuttan sora o genâ takılêr unukalarına:

– Kızlar, siz hiç durmayın, gidin da yıkayın ellerinizi, üzlerinizi. Alın çüvendän sıcak sucaaz, dökün biri-birinizä! Kullanın dış fırçasını hem yıkanın sabuncuklan!

Mali beni da unutmêêr, sımarlêêr:

– Sän dä, Simu, al o kazanı gübürlärlän, çık dışarı da sıbit gübürleri kuyu içinä!

Elbetki, biz bu işleri büük havezlän yapêrız.

121. Ayırın tekstän işlikleri izin çalımında, gösterip onnarın üz hem sayı afikslerini.

Ana izini

Bir gün, yazın, hava pek sıcaktı, güneşti. Pavli kardaşınnan Mitiyän neetlenirdi sokakta çelik oynamaa. Ama çocukların anası sabaa ekmeeni idiktän sora, oollarına izin etti:

– Siz büün vakıdı boşuna kaybetmeyin, gidin baalara, orada elän yolun suannardan hem sarmısaklardan otlarını. Sän, Pavli, taa büüksün, taa kuvetliysin, ilkin çek oradaki pınardan su, suları dök o boş fıçıya, ko su güneştä yısınsın, sora o sularlan yısla eşil patlacannarın hem biberlerin köklerini. Bu işi yap avşam üstünä dooru.

çelik (oyun) – довга лоза (гра)

izin etti – попросила

kuvetli – сильніший, більш здоровий

avşam üstünä dooru – ближче до вечора

§16. LÄÄZIMNIK ÇALIMI

122. Okuyunuz teksti demekli. Belli ediniz söz tipini, stilini, janrasını. Ayırınız tekstän işlikleri, yazınız onnarı tefterlerinizä. Annadın ayırılmış lafların maanaları için.

Nasıl tilki yavrularını avlanmaa üüretmiş

Bir tilkinin varmış dört yavrusu. Onnara anası her gün getirärmiş tauk etçeezi, kimär kerä tavşam eti, ördek, kaaz hem taa çok türlü mezetli iintilär da bu yavrular hızlı büümüşlär, tuyannamışlar, derileri taşırmiş tuyannıktan, islää yaşamaktan. Günün boyu-

na uslu durmazmışlar, cıkıp deliktän, kaçınırmışlar, oynaşarmışlar, ani var laf – yaşarmışlar ne gam, ne kasavet.

Ama yavrular büüdükçä, hep taa çok imää istärmişlär. Ana tilki sa artık yorgunmuş, evelkisi gibi avlanmazmış da imeelik yavrulara hep taa azar getirärmış. Başlamışlar yavrular doyuna-mamaa. Dartışmışlar biri-birinnän, aazlarından kaparmışlar, karnıları başlamış yarı aaç kalmaa da onnar çirkin-çirkin, analarına üfkelenmişlär, koolarmışlar onu gitsin imeelik getirmää.

Karnımız aarıyêr – üreemiz acıyêr

123. Bitirdiniz yazmaa yukarkı tekstin çeketmesini. Çizin işlikleri, angılarını kullandınız yaratmanızda. Annadınız onların formaları için.

Lääzımnık çalımı gösterer, ani lafedän düşer yapsın bişey (o iş lääzim olsun). Bu çalımın var sade 3-üncü üzün forması.

Örnek: *almalı, gelmeli.*

Bu forma büünkü günnerdä pek kullanılmêêr.

Onunnan var nicä karşı gelmää sade folklor yaratmalarında.

Örnek: Bän Poy otunu biçmeli,
Bu gecä burada seçmeli,
Bu gecä burada kalmalı,
Onu evä almalı. (Folklordan)

Lafetmemizdä lääzımnık çalımın erinä bu günnerdä taa çok kullanılêr işliin bölä katlı forması:

Lääzım biçeyim, lääzım seçeyim, lääzım kalayım, lääzım alayım, lääzım vereyim, lääzımmış geläsin, lääzım olacek işidäsin, lääzım olur veräsin.

Diıştirärkenä lääzımnık çalımında işlikleri üzlerä hem sayılara görä olun dikkat.

Tä örneк:

Şindiki zaman

<i>birlik sayısı</i>	<i>çokluk sayısı</i>
1 üz- lääzım açayım	lääzım açalım
2 üz- lääzım açasın	lääzım açasınız
3 üz – lääzım açsın	lääzım açsınнар.

Mutlak geçmiş zaman

<i>birlik sayısı</i>	<i>çokluk sayısı</i>
1 üz- lääzım oldu açayım	lääzım oldu açalım
2 üz- lääzım oldu açasın	lääzım oldu açasınız
3 üz- lääzım oldu açsın	lääzım oldu açsınнар

Bitkisiz geçmiş zaman

<i>birlik sayısı</i>	<i>çokluk sayısı</i>
1 üz – lääzımdı açayım	lääzımdı açalım
2 üz- lääzımdı açasın	lääzımdı açasınız
3 üz- lääzımdı açsın	lääzımdı açsınнар

Mutlak gelecek zaman

<i>birlik sayısı</i>	<i>çokluk sayısı</i>
1 üz- lääzım olaceк açayım	lääzım olaceк açalım
2 üz- lääzım olaceк açasın	lääzım olaceк açasınız
3 üz- lääzım olaceк açsın	lääzım olaceк açsınнар

Bellisiz gelecek zaman

<i>birlik sayısı</i>	<i>çokluk sayısı</i>
1 üz- lääzım olur açayım	lääzım olur açalım
2 üz- lääzım olur açasın	lääzım olur açasınız
3 üz- lääzım olur açsın	lääzım olur açsınнар

124. i. Yazınız aşaadakı cümleleri tefterlerinizä, koyun işliklerin çalımnarını.

II. Yazınız bir yaratma-annatma „Nicä lääzım hazırlamaa evdeki işi bir günün?” Kullanın sözüñüzdä lääzımnık çalımında işlikleri.

1. Herbir insan sorêr kendi-kendisinä, neredän peydalandı bu dünnä?
2. İlkin kurmuş Allah gökü hem topraa. 3. Maavi göktä yoktu hiç bir bulutçuk ta. 4. Gagauzların eski adetleri pek gözäl. 5. Maalemizdä çok dostum var. 6. Kati davaları kolay esaplêêr. 7. Miti anasını sevindirdi, deyip, ani şindidän sora uslu oturaceк uroklarda. 8. İlk yazın süütlär çabuk eşerer. 9. Yolda karagöz kızçaaz yardım edärdi bir ihtär däucaа torbasını taşımaa. 10. Günbatısı tarafından lüzgär bizä dooru gelirdi.

125. Yazınız tefterlerinizä cümleleri. Bulunuz işlikleri lääzımnık çalımında, çiziniz onnarı iki çiziciklän.

“Lääzım, – demiş, – bu bakırı paraylan götüreyim o adama, ani evi sattı bana (*masaldan*). Cimbar lääzımmış düzsün aulu (*D.Kara Çoban*). Telefon urmuşlar da demişlär, ani sän lääzımmış näänı sa gidäsin toplantıya (*D. Kara Çoban*). Bän lääzımdı kalayım gecelemää burada. Büün biz lääzım biçelim çayırdaki otları. Bu gün bän lääzım paklayım klasımızı. Bibliotekadan lääzım alayım eni kiyatları okumaa deyni. Sän lääzım veräsin benim çantamı.

- 126. Aşaadaki işlikleri koyun lääzımnık çalımında.

Seslä, oku, gel, atla, tut, kaç, dur, al.

§17. ŞİNDİKİ ZAMAN

- 127. Okuyun demekli S. S. Kuroglo şiirini. Ne o lirika? Nesoy lirika janraları bilersiniz? Açıklayın şiirin temasını hem ideyasını. Ayırın şiirdän işlikleri şindiki zamanda da yazın tefterlerinizä.

Bakıp akar zamana...

Gün sıraylan duuêr,
Kauşêr avşamda,
Yuvada uslanêr,
Uyuklêr bir dalda.

Gün günü diiştirer,
Zamannar – zamanı.
Su akêr – kum kalêr,
Can diiştirer canı.

İlkyaz – en gözäl zaman:
Er dä, gök ta eşerer,
Nasıl, duuar bir insan,
Doz-dolaya ses verer.

Ne kismetli sevindim,
Bakıp eşil başçama!
Ah, salt biraz gücendim, –
Kaar elemiş başıma...

Bakıp akar zamana,
Varkan kuvet solumaa,
Ne ii verilmiş bana,
Baaşlayacam ooluma.

...Gün günü çelip-çalêr,
Zamannar – zamanı,
Su akêr – kum kalêr,
Can diiştirer canı...

S. S. Kuroglo

Bilersiniz mi siz?

Stepan Stepanoviç Kuroglo (1940-2011) – anılmış yazıcı, poet, ilk şiirini 5-ci klasta yazmış. 9-cu klasta rusça poema da yazdı, ama ilk şiiri tiparlandı ta 1957 yılda. Hepsi 31 bilim hem literatūra kiyatları çıktılar üzä yakın bilim yazıları.

Lirika geroyu – avtorun sankilik üzü. Taa sık lirika geroyu çok yakın avtorun ruhuna, onun dünnä duyumnarına, görüşlerinä, ama yok nicä sölemää, ani o – avtor kendi. Yaratmalarında yazıcı, peetçi açıklêêr geroyun duygularını, emoțiyalarını, ölçeräk kendinä görä.

İşliin şindiki zamanı gösterer, ani işlem şindi sölenän vakıttä olêr.

Şindiki zamanda işliklär cuvap ederlär soruşlara: **ne yapêr? ne olêr?**

Şindiki zaman düzüler vokal garmoniyasına görä **-er, -êr; -yer, -yêr** afikslerin yardımınan. Bu afikslerä deniler zaman afiksleri. Onnar zamanêrlar işliin temel formasına. Diişilmektä zaman afikslerinä eklenerlär üz hem sayı afiksleri dä.

Örnek: *ver – ver-er, yaz – yaz-êr, yaz-êr-ım, gii – gii-yer, oku – oku-yêr-lar.*

Birlik sayısı

I üz *gel-er-ım, kaç-êr-ım, gii-yer-ım, kazı-yêr-ım*

II üz *gel-er-sın, kaç-êr-sın, gii-yer-sın, kazı-yêr-sın*

III-üz *gel-er, kaç-êr, gii-yer, kazı-yêr*

Çokluk sayısı

I üz *gel-er-ız, kaç-êr-ız, gii-yer-ız, kazı-yêr-ız*

II üz *gel-er-sınız, kaç-êr-sınız, gii-yer-sınız, kazı-yêr-sınız*

III üz *gel-er, gel-er-lär, kaç-êr, kaç-êr-lar, gii-yer, gii-yer-lär, kazı-yêr, kazı-yêr-lar.*

128. Aşaadaki teksti yazın, cümlelerdä şindiki zamanın işliklerini bulup, altlarını çiziniz, onların zaman hem üz afikslerini nişannayın.

İki eşek

Büün Bucak küülerindä, hem diil sade küülerdä, bulunêr eşek. İhtär insannar annadêrlar, ani evelki vakıtlarda onnar taa çokmuşlar Bucaan kırlarında. Eşek saburlu maldır, saburluunu aarük taşımasında gösterer. Çabuk bulêr kendinä imää, kâr gengeri

dä iyer. Sesleer saabisini, ama inatlı çıktıynan, korun, erindän kıpırdamêêr! Boşuna demeerlär eşek!

(**M. Köseyä görä**)

genger – çalı

evelki vakıtlarda – в давні часи
saburlu mal – терпляча тварина

saabi – господар
inatlık – упертість

129. Yukarkı tekstin içindän ayırın işlikleri, aazdan söläyin zamannarını, çalımını.
130. Aşaadaki işlikleri koyun şindiki zamanın I-inci üzünä birlik hem çokluk sayılarına, bakarak yukarkı tabliçaya hem verilmiş örnää. Zaman hem üz afikslerin altlarını çizin.

Örnek: sor – sor-êr-ım – sor-êr-ız.

Sor, gir, sus, ek, kes, ört, aktar, eri, dii, bul, dart, kaz, getir, geçir, çıkar, ver, çek, otur, in, at, del, yat, al, çiz, dur.

131. Yapın morfolojiya analizi bu işliklerä: *diiştirer, sevindim, uyuklêêr.*
132. Çevirin söyleyişleri ukrain dilindän gagauz dilinä. Yarıştırın işlikleri.

1. Де лелека водиться, там щастя родиться. 2. Гуси відлітають – зиму накликають. 3. Нудьгу годую, журбою сповиваю, а шум колишу. 4. Коли маем – не шануем, а згубивши – плачем. 5. Якщо влітку час марнуєте, то взимку голодуєте. 6. Як ти смутишся, вороги тішаться.

лелека – lelek
родиться – duumaа
шанувати – saymaa
вороги – duşmannar

щастя – kısmet
журба – kahr
згубивши – kaybedilmiş

133. Aşaadaki şiiri tefterlerinizdä yazın, şindiki zamanın işliklerini bulup, altlarını çizin, zaman afikslerin üstünä nişan koyun, kullanarak verilmiş örnää.

Örnek: duu-êr.

Gün sıraylan duuêr,
Kauşêr avşamda,
Kuşcaaz hollanêr,
Uyuklêêr bir dalda.
Gün günü, çelip-çalêr,
Zamannar-zamanı,
Su akêr – kum kalêr,
Can diiştirer canı.
İlkyaz – en gözâl zaman:
Er dä, gök tä eşerer,
Nasıl duuêr bir insan,
Doz-dolaya ses verer.
(S. *Kurogluya görü*)

§18. KONSONNAN BİTÄN KALIN HEM İNCÄ VOKALLI İŞLİKLERİN DİİŞİLMESİ ŞİNDİKİ ZAMANDA

134. Aşaadaki teksti yazın. Şindiki zamanda işlikleri bulup, altlarını çiziniz, onnarın zaman hem üz afikslerini nişannayın.

Küüyün kenarında var bir bayırcık. Kışın orada bütün gün işidiler şamatalı uşak sesleri. Todi hergün şkoladan gider orayı kızak kaymaa. Bayırcın yanında o buluşêr kendi dostlarinnan. O dostlarinnan bilä piner bayır tepesinä. Bu balaban erceedä Todi, kızaa oturup, uçêr, lüzgâr gibi, aşaa dooru. Kızak kaymasına Todi güler, seviner, şaka söleer. Onun ardından kayêrlar dostları da. Aşaada bulunêr başka uşaklar, angılarında kızak yok.

Onnar bekleerlâr bayırcıktan inän kafadarlarını. Todi dostlarinnan kaydıynan aşaa, toplaşêr aşaaada bulunan uşaklarlan. Çocuklar annaşêrlar, ani vereceklâr kızaklarını te onnara, kimdä kızak yok.

kızak – санчата
şamata – шум, галас
toplaşêr – збирається

135. Aşaadaki tablişayı enidän tefterlerinizä geçirin, işliklerin temellerini, zaman hem üz afikslerini çizgicik aşırı yazın, bakarak verilmiş örnäa. Afiksleri nişannayın.

Örnek: dur-êr-ım, çal-êr-ım, soy-êr-ım, tut-êr-ım.

Konsonnan bitän kalın vokallı işliklerin diişilmesi					
Birlik sayısı					
üzlâr	dur	çal	soy	tut	sat
I.	durêrım	çalêrım	soyêrım	tutêrım	satêrım
II.	durêrsın	çalêrsın	soyêrsın	tutêrsın	satêrsın
III.	durêr	çalêr	soyêr	tutêr	satêr
Çokluk sayısı					
I.	durêrız	çalêrız	soyêrız	tutêrız	satêrız
II.	durêrsınız	çalêrsınız	soyêrsınız	tutêrsınız	satêrsınız
III.	durêrlar	çalêrlar	soyêrlar	tutêrlar	satêrlar

136. Yukardaki tablişaya bakarak, diiştirin şindiki zamanda te bu işlikleri: al, bul, aç, say, şaş, dat, otlat.

137. Aşaadaki teksti okuyun, ayırıp içindän işlikleri konsona bitän kalın vokallarlan, koyunuz kaçırılmış bukvaları.

Bayırların arasından ansızdan g..ründü bir bo.. bulut. O sansın baktı kır üstünä deyeräk: "Bän hazırım", da dürdü kendisini. Birdän (birä) uslu havada nesä koptu, bü(ü)k lüzgär çıktı da o şamataylan hem sıklıklan başladı dönmää kır üstündä. Osaat otlar hem bildırkı ç..rlannar fışırtı kaldırdılar, yol üstündä alka gibi kalktı toz, sora tozlar kır üstünä kaçtılar, ardına taşı..arak samannarı, çekirgeleri, tüüleri. Tezdä tozlar, bir kara dönär direk olup, gökä do(o)ru kalktılar, da günü, duman gibi sardılar. Kır üstündä oyanı (buyanı), köstekleneräk hem atlayarak, başladılar kaçmaa koraylar. Korayların biri tozlara karıştı, o da başladı dönmää, nasıl bir kuş, sora uçtu gökä. Tezdä çimçirik çaktı, gök gürüldedi, hızlı başladı ya(a)mur ya(a)maa.

Konsonnan bitän incä vokallı işliklerin düşılması					
<i>Birlik sayısı</i>					
<i>üzlär</i>	<i>Gez</i>	<i>dök</i>	<i>eş</i>	<i>geç</i>	<i>iç</i>
I.	gezerim	dökerim	eşerim	geçerim	içerim
II.	gezersin	dökersin	eşersin	geçersin	içersin
III.	gezer	döker	eşer	geçer	içer
<i>Çokluk sayısı</i>					
I.	gezeriz	dökeriz	eşeriz	geçeriz	içeriz
II.	gezersiniz	dökersiniz	eşersiniz	geçersiniz	içersiniz
III.	gezerlär	dökerlär	eşerlär	geçerlär	içerlär

138. Aşaadaki tekstdän, işlikleri bulup, tefterlerä yazın, onların zaman hem üz afikslerini nişannayın.

Nastradin kırêr bir küp. "Ne yapmaa sanki bu kırıntılarlan, – düşüner o, – sıbıtmaa kıyamêêrım". Toplêêr o kırıntıları, düüyer onnarı, islää ezer, toz olunca.

Tozu bir torbaca koyêr da gider satmaa. Gezer küü içindä, baarak:

– Satêrım patkan otravası! Alın, kimä läözım!

İşider bu lafları bir zengin adam, angısının evindä varmış çok patkan. Kaçarak çıkêr, satın alêr bütün torbacı. Nastradin sevinmeliktän evä yollanêr.

139. I. Aşaadaki lafbirleşmelerini yazın, işlikleri infinitiv formasında bulup, kurun onların birinci üzdä şindiki zamanını, afiksleri çizgicik aşırı yazın,

verilmiş örnää kullanarak. II. Düzün nişanni laflarlan cümlä, göstereräk vokal dönmesini.

Örnek: kesmää – kes-er-im.

Kesmää aacın kuru dallarını, silmää yanniş yazıları, ihtarı so-kaktan geçirmää, aacın gölgesindä oturmaa, gölmeenin söküük er-lerini dikmää, uroklarda üüredicileri dikkat seslemää, yaamurun dinmesini beklemää, dar köprünün üstündän geçmää, çöşmedän suuk su içmää.

- 140. Düşünün da yazın tefterlerinüzä 15-20 işlik konsona bitän kalın hem incä vokallarlan, iki ayrılmış işliklän düzün cümlä.

§19. VOKALLAN BİTÄN İNCÄ HEM KALIN VOKALLI İŞLİKERİN DİİŞİLMESİ ŞİNDİKİ ZAMANDA

- 141. Okuyun şiiri demekli hem duygulu. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini.

Nereyä kim gider

Nereyä kim gider,
oraya etişer.

Kim gider çukura,
çukura o düşer.

Kim gider hodullaa –
geçer pipileri:

Başı – bir boş fiçı –
görüner dipleri.

Kim gider kanaatlaa –
olêr aar hem gamsız,

kim gider doorulaa –
olêr dinç hem raatsız.

Kim yaşêêr zaametsiz –
üürener süzölmää.

Dolayda sa dünnä
savaşêr düzölmää.

D. Kara Çoban

➤ *Var mı bu şiirin içindeliinnän hem „Ne ekecän – onu da bi-
cecän” söyleyişin içindeliinnän baalantı. Bulun başka söyleyişlär
dä, angıları açıklasınnar avtorun bu bakışını, pozitiyasını hem
yaşamak kuralını.*

➤ *Açıklayın, söyleyişin „Nicä yapacan – ölä dä bulacan” var mı
ilişiklii bu şiirlän? Inandırın dooruluunuzu.*

- 142. Aşaadakı tablîțadan işlikleri tefterlerinüzä geçirin, onnarın temellerini,
zaman hem üz afikslerini çizgicik aşırı yazın, bakarak verilmiş örnää.

➤ *Kaç konson sesi var gagauz dilindä?*

- **Sıralayın sesli konsonnarı. Neçin onnara sesli deniler?**
 ➤ **Söläyin sessiz konson seslerini. Neçin onnara sessiz deniler?**

Birlik sayısı						
üz-lär	işlä	kireçlä	üflä	gii	eri	büü
I.	işleerim	kireçleerim	üfleerim	giyerim	eriyerim	büüyeyim
II.	işleersın	kireçleersin	üfleersin	giyersin	eriyersin	büüyersin
III.	işleer	kireçleer	üfleer	giyer	eriyer	büüyey
Çokluk sayısı						
I.	işleeriz	kireçleeriz	üfleeriz	giyeriz	eriyeriz	büüyemiz
II.	işleer-	kireçleersi-	üfleersi-	giyersi-	eriyersi-	büüyersi-
III.	siniz	niz	niz	niz	niz	niz
	işleerlär	kireçleerlär	üfleerlär	giyerlär	eriyerlär	büüyeylär

Örnek: işle-er-im, kireçle-er-im, üfle-er-im, gii-yer-im, eri-yer-im, büü-yer-im.

- **Neçin diişilmektä işlä, kireçlä, üflä işliklerdä ikişlär ee yazılêr?**
 ➤ **Neçin işliklerin gii, büü diişilmesindä zaman afiksleri -yer y (yotlan) yazılêr?**
 ➤ **Neçin işliin eri diişilmesindä şindiki zaman afiksleri -yer y (yotlan) yazılêr?**

143. Yukardaki tablişaya bakarak, aşaadaki vokallan bitän işlikleri şindiki zamanda diiştirin: *seslä, dii, i, düü, çiinä, kürü, sürü.*
144. Aşaadaki vokallan hem konsonnan bitän işlikleri diiştirin şindiki zamanda:
 yıka, sakla, beklä, sor, sil, sıbıt, çıkar, şişir, çeket, kay, işit.
145. Aşaadaki cümeleri yazın, onnarda bulun şindiki zamanda kullanılan işlikleri da söläyin, angı üzdä hem sayıda onnar bulunêrlar. Afiksleri nişannayın.
- Geçmeer çok vakıt, panayıra girer bir bölük insan.
 - Yazın şkolacılar büyük havezlän baalarda işleerlär.
 - Zena kaku inää saayêr.
 - Beşä dört koyêrim, da olêr dokuz.
 - Saacıykalar ineklerä ot taşıyêrlar.
 - Uroklardan sora ne zaman evä etişersin?
 - Siz annêersınız mı, ne bän söleerim?

146. Aşaadaki işliklärän, birär cümlä düzöp, tefterlerinizdä yazın.

Koruyêr, soluyêrız, uurêêr, vererim, kesersin, düzeldersin, gösterer, yapêr, süüner.

147. Aşaadaki tekstin bir parçasını yazın. Şindiki zamanda işlikleri bulup, altlarını çiziz, onnarın zaman hem üz afikslerini nişannayın.

Hatırsız beygir

Bölää deer insan: yaparsan körlük başkasına, yanarsın kendin dä ondan...

Nicä geçer yaşamakta, panayıra gitmedään olmaz: nezaman orada satêrsın, nezaman da birbişey alêrsın.

Geler sıra, açan küüyümüzä birisi, angısına deerlär Panti, kararlêêr satsın beygirini – Karamanı. Bıkmış ona: kartmış hem yufkaymış. Kendi kararını o karısına açıklêêr:

Bilermiysin ne, Mani, biz läözım kurtulalım Karamandan. Ama nesoy yapmaa, ani o satılsın, zerä görersin kendin dä: onun iyeleri fırlêêr, kamçılamaadaan taligayı çekämeer.

Ölä, Panti, ölä, pek dooruysun, – cuvaplêêr karısı, çekip aşaa çemberini, sansın azetmemiş kendi dä bu laflarından. – Bu işi läözım yapmaa karannıkta.

Babunun lafı “karannıkta” işleer Pantiyä. Da o girişer hazırlanmaa beygiri satmaa: yıkêêr, tarêêr onun elesini, dider, doorudêr kuyruunu, koyêr onnara birkaç kırmızı iplicäk, nazarlanmasın deyni. Bir afta doyrêr onu islää, hiç koşmêêr beygiri. Geler kendinä Karaman, da başlêêr görünmää däduunun gözünä, ani beygir satılacak panayırdä.

korluk – погана справа, шкода
kararlêêr satsın – вирішує продати
yufka – худий, слабкий

148. Verilmiş tablițadan işlikleri tefterlerinizä geçirin, onnarın *temellerini*, zaman hem üz afikslerini çizgicik aşırı yazın, kullanarak örnä. Afiksleri nişannayın.

Birlik sayısı						
üz- lär	salla	çalka	kolla	taşı	sıı	kuu
I.	sallêêrim	çalkêêrim	kollêêrim	taşıyêrim	sııêrim	kuuêrim
II.	sallêêrsın	çalkêêrsın	kollêêrsın	taşıyêrsın	sııêrsın	kuuêrsın
III.	sallêêr	çalkêêr	kollêêr	taşıyêr	sııêr	kuuêr
Çokluk sayısı						
I.	sallêêriz	çalkêêriz	kollêêriz	taşıyêriz	sııêriz	kuuêriz
II.	sallêêr-	çalkêêrsı-	kollêêrsı-	taşıyêrsı-	sııêrsınız	kuuêrsı-
III.	sınız	nız	nız	nız	sııêrlar	nız
	sallêêrlar	çalkêêrlar	kollêêrlar	taşıyêrlar		kuuêrlar

Örnek: salê-êr-ım, çalkê-êr-ım, kollê-êr-ım, taşı-yêr-ım, sıı-êr-ım.

Bakıp yukarkı tablițaya, söläyin:

- **Neredän işliklär** *salla, çalka, kola şindiki zamanda ikişär êê kabul ederlär?*
- **Neçin işliin taşı şindiki zaman afiksi** *-yêr y (yotlan) yazılêr?*
- **Neçin işliklerin sıı, kuu diişilmesindä zaman afiksleri** *-êr y (yotsuz) yazılêr?*

149. Yukardaki tablițaya bakarak, diiştirin aşadaki vokallan bitän kalın işlikleri: *oyna, kazi, anna, oku, solu, saa, suu.*

150. Koyun kaçırılmış bukvaları verilmiş laflara. Annadınız onnarın dooru yazılmasını.

151. Yazın teksti tefterlerinizä. Yapın morfema analizi işliklerä vokallan bitän.

Bürüncük

Çok gözäl işlär yaparmışlar gagauzlar bürüncüktän. Bu çok eski bir zanaat gagauzlarda. Bürüncük yapmak için böcek büüderlär, koza bakêrlar. Koza bakmak için ayırêrlar bir temiz oda,

orada yapêrlar katlar kamiştan, örterlär onnarı kiyatlan. Açan peydalanêr böceklär, onnarı doyurêrlar dut aacı yapraklarınnan. Böceklär yapêr koza, onnarı kurudêrlar fırında, kurudulmuş kozaları koyêrlar su içinä, bundan sora ipliklär ayrılêrlar. İplikleri sarêrlar, sora dokuyêrlar peşkir h.t.b.

Gagauzlar eskidän kullanêrlar koyun yapaasını.

bürüncük – шовк

zanaat – професія

koza – кокон

temiz odası – чиста кімната

kamiştan katlar – поверхи з очерету

dut yaprakları – листя шовковиці

§ 20. GELECEK ZAMAN. MUTLAK GELECEK ZAMAN. BELLİSİZ GELECEK ZAMAN

152. Okuyun tekstin parçasını demekli. Açıklayın temasını, öz fikirini, söz tipini hem stilini.

Dut imektä

Ganilerin Harman aulunda var bir büyük dut aacı. Her yılın o aaç yapardı ii kara dutlar, bal gibi, tatlı, hem okadar çok olardı, ani bütün maalenin uşakları etiştirämäzdilär, onnarı iyip, bitirmää. Dutlar erken olmaa başlaardılar. Başka erdä, bekim, ancak taa kızardılar, ama Ganilerin dudu artık kararar-

dı. Dutlar olardılar döl-döl. Mayın bitkisindä iki döl kararardı, bunnardılar erkencilär, kirezlärlän barabar olannar, sora olardı iki döl, taa sora üçüncü, dördüncü... da hep ölä dut vardı bütün yaz hem git-gidä hep taa tatlı, taa mezelli olardılar.

Elbetki, ilkin olmuş dutlara toplanardı çok uşaklar komşulardan da, uzak maalelerdän dä. Ganicik da kabardı, ani onnarda ilkin olmuş kara dut vardı. Sora, açan başlardılar olmaa kirezlär, zerdelilär, eriklär – dutlar, nekadar da islää olsalar, kalardılar bir tarafa. Ama şimdi, açan dışarda olurdu hava sıcak, Ganinin malisi açardı aula tokatçı da hepsi uşaklar, kim gelärdi dut imää komşulardan hem Gani da Veliylän hem Koliylän, gidärdilär dut aacın altına. Çocuklar pinärdilär aaca da orada, en iilerini ayırıp, aazlarına atardılar. Ama küçüklerinä deyni, kim pinämäzdi yukarı, silkärdilär üklü dallarda dutları erä. Aacın da altına Sofi babu döşemişti bir pala da sımardı uşaklara:

– Palacın üstündän ayırın kendinizä dutçaaz, erdän imeyin, onnar tozlu. Ayırın, yavrularım, en iilerini, – deyärdi yalpak babu, – ama, ne kalacak, korkmayın, zän olmayceklar. Onnarı da var kim isin, sizin ardınıza ördekleri kolverecäm.

Gelecek zamanın var iki forması: **mutlak gelecek zaman** forması hem **bellisiz gelecek zaman** forması.

Zamana, angısında işlem mutlak olacak yada tamannanacak, **mutlak gelecek zaman** deniler: okuyacam (mutlak), yazacam (mutlak), alacam (mutlak), verecän (mutlak), gidecek (mutlak), girecek (mutlak).

Mutlak gelecek zaman -acek(yacek), -ecek(yecek) afikslerin yardımınan kurulêr.

Mutlak gelecek zamanda işliklär diişilmektä pay olêrlar iki bölümä: **konsonnan bitennerä** hem **vokallan bitennerä**:

Ver, dur, git, sat, bak, çek, sus, in – **konsonnan bitennär**;

Tanı, topla, seslä, eri, elä, yama, kuru, solu – **vokallan bitennär**.

153. Okuyun teksti, bulun onun tipini, stilini, temasını. Ayırın içindän işlikleri şindiki zamanda da diiştirin onnarı işliklerä gelecek zamanda, belli edin onnarın afikslerini. Yazın bu işlikleri tefterlerinüzä.

Dayving Ukrainada. Dal o olayandışı deniz altı dünnesinä!

Ekstrimi sevensär artık denedilär hepsiciini iilenmelerin çeşitlerindän. Ama şivik hem faydalı vakıdı var nicä geçirmää diil sade kuruda, ama su altında da. Kär bu netlän dübüdüz dünnedän toplanêrlar dayvingi sevensär da enseerlär türlü derinnikleri. Statistika gösterer – dayving

zanaatı yıl-yıldan olêr pek populär, nicä bir meraklı vakitgeçimi.

Ukrainada var pek çok inters erlär dayving için deyni nicä eni çekedän dayvingçilerä, ölä dä artık becerikli dayverlerä. Ama te onnar, kim bir da kerä denemedi kendisini dayvingtä, lääzım bilsin, ani bu diil sade iilenmäk için bir zanaat, ama o var bütün bir kultura, angısınnan yaşêêrlar insannarın çoyu. Dayvingin var türlü çeşitleri: Fridayving, Skuba-dayving hem rekreatiion dayvingi.

Fridayvinglän zanaatlaşêrlar profesionallar. Dalarak derinnä, hep o vakıt ta lääzım soluunu tutturdaysın. Bölä tehnika isteer maska, trubka, lastı kullanmasını, önemni birtaane da isteyiş – soluunu tutturtaa. Bölä dayving çeşitinnän sade zanaatlaşêrlar fit usta dayverlär. Onnar var nicä dalsınnar derinä soluunu tutarak 10 minuta kadar, hem devamnı da rekord su altında soluksuz tutêr 11 minut 35 sekund.

Skuba-dayvingi – o dayvingin çeşitlerindän birisi, açan dalêrlar derinnä akvalanglan. Skuba-dayvingini taa sık kullanêrlar dayverlär, neçin ki var nicä su altında raat-raat üzmaa da hoşlanmaa bu erlerin gözelliklerinnän hem deniz yaşayannarınnan.

Rekreatiion dayvingi – hem ilin, hem kolay dayvingin çeşitlerindän. O düşünölmüş eni çekedennerä deyni hem te onnara, angıları bir da kerä taa denememişlär kendilerini dayving zanaatında.

Şindi ukrainalılar taa sıkça giderlär dayvinglän zanaatlaşmaa Odesä. Dayving klublarından birisi bulunêr “Lanjeron” pläjında

yannaşık delfinariylän “Nemo”. Bu klubta dayvingä üürenmää var nicä barabar delfinnärlän.

Çoyu dayverlerdän dolaşêrlar Malinskiy karyerı. Severlär dalmaa bu erä o esap için, ani onun dibindä var çok meraklı işlär. Karyer bulunêr 100 km Kievin bir tarafına, kurulmuş ta 2000 yıllarda. Onun raskopka vakıtlarında, speşialistlär bulmuşlar türlü olayandışı obyektleri: skat balıkların skeletlerini, akulaların dişlerini hem başka. Onuştan dayverlär büünkü günä kadar dolaşêrlar burasını umutlan nesaydı olayandışı bulmaa. Karyerin diil büük derinnii – 16 m, ama onun dibindä bulunêr bir küçürek muzey. Daldıynan dibinä, siz var nicä göreysiniz mototıklayı faytoncuunnan, bulmuş statuyaları, kancayı, puşkayı, deniz altı gemisini.

Var nicä demää, ani su altında bulunmak - o var bir fasıl hal durumu hem isteer büük kuvet harcamalarını psihologiya hem emoşiya hal durumun kantarlaşmasınan. Dalarsaydınız seftä, tutunuz aklınızda, ani düşmeer panikayı kaldırmaa! Kär korku ilk dalmakta olêr hem büük baş faktor tormuzu. Ama onu läözüm bastırmaa.

Üürenmää dalmaa derinnää, ilktän sizä görünecek bir zor proşes, ama hepsi bu zaametlär çıkışaceklar okadar boş hem küçücük, açan siz dalaceynız o şaşmalı deniz dibin dünnesinä.

S. Kabanov

Çevirdi Tina Sürma

olayandışı – незвичайний

sevennär – любителі

çeşit – вид

kanca – якір

zanaatlaşmaa – займатися

vakıtgeçimi – проведення часу

deniz altı gemisi – підводний човен

baş faktor tormuzu – головний стримуючий фактор

iilenmelär – розваги

derinnik – глибина

birtaane – єдине

hal durumu – стан

eni çekedennär – новачки

Bilersiniz mi siz?

Odestä “Lanjeron” pläjın dolayanında bulunêr pek meraklı bir muzey su altında. Onu kurdular 2012 yıllarda. Denizin dibindä 10 metranın derinniindä bulunêrlar türlü eksponatlar, angıları durêrlar 300 metra kadar kenardan. Bu muzeyi düzdülär maaşuz turistlerä deyni hem sevennerä üürenmää deniz dibin dünnesini.

Denizin dibindä bulunêrlar tarih izmetçilerin skulpturaları, evelki greklerin skulpturaları, buulmuş kancalar hem çok başka işlär. Bitki vakıtlarda muzeydä peyda olêrlar taa çok eni eksponatlar. Bu işlär olêrlar dayverlerin yardımınnan, angıların cannarını bu erlär brakmêêrlar raa-da. Onuştan, bulundukça bu muzeydä, siz kabledeceyenez diil sade eni emoşiyaları, ama var nicä göreysiniz su altında gözäl renkli skalaları da. Bu muzeya var nica düşmää yaz vakıdı angı saatta istärseydiniz.

154. Okuyun teksti, yazın. Mutlak gelecek zamanda işlikleri bulup, çizirin altlarını hem söläyin, angı üzdä, sayıda durêrlar.

Gezinti

Biz pazara gidecez gezintiyä kıra. Üüredici gösterecek, neredä ne büüyer, angı işlär artık yapılmış, angı kulturalar toplanmış, angıları ekildi hem dikildi güzün; annadacek, neçin bu kulturalar ekilecek güzün hem siiredecez yangında bulunan tabiatı.

İmektän kaarä bän koyacam torbama foto aparatımı da. Koli alacak yanına topu da biz, iki komanda olup, çayırda oynayacez biraz futbol, dinnenecez. Pek gözäl geçirecez pazarı.

gezinti – подорож

kultura (terekä kulturası) – посівна рослина

Zamana, angısında işlem gelecek zamanda olacek, ama diil belli nezaman, **bellisiz gelecek zaman** deniler: *alar, satar, bakar, yapar, gidär, verär, saklayar, bekleyär, iyär, gömär, eriyär* h.b.

Bellisiz gelecek zaman -ar (yar), -är (yär) afikslerin yardımınnan kurulêr.

Bellisiz gelecek zamanda işliklär diişilmektä pay olêrlar iki bölümä:

Bellisiz gelecek zamanda işliklär diişilmektä pay olêrlar iki bölümä:

Konsonnan bitennerä hem vokallan bitennerä:

Al, sat, bak, yap, git, ver, göm, dur, koy – **konsonnan bitennär;**

Sakla, gii, pakla, dii, yokla, seslä, büü, düü, beklä, eri, tanı – **vokallan bitennär.**

155. Okuyun verilmiş işlikleri. Bulun işlikleri, angılar bellisiz gelecek zamanda da çizirin altlarını. Bu işliklärän kurun birär cümlä da yazın tefterlerinizä.

Alêr, vermää, koymuş, kaldır, okuyacam, gelär, durmuş, gidär, okuyar, sayar, katlamış, doyurar.

156. Yazıp işlikleri, yapın morfema analizi laflara. Aazdan söläyin angı üzdä hem sayıda durêrlar verilmiş işliklär. Belliedilmiş işlikleri diiştirin üzlerä görä.

1)

I – variant – mutlak gelecek zaman ...

II –variant – bellisiz gelecek zaman ...

2)

Güläriz, sevecek, duracam, paklayar, gidärlär, soluyaceklar, durarsın, bakarım, baaracenz, koyar, kaldıracan, oturacez, sesleyecäm.

157. Düzün prezentaşıya "Nesoy aaçlar büüyerlär bizim aulda?" annadın, ne bilersiniz bu aaçların faydalı için.

158. Çevirin cümleleri ukrain dilindän gagauz dilinä. Yarıştırın işlikleri.

1. Любо ти спатимеш, поки не знатимеш, що то печаль.
2. Я на гору круту, крем'яную буду камінь важкий підіймать.
3. Може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна.
4. Вигострю, виточу зброю іскристу. 5. Будуть приходити люди, вбогі й багаті, веселі й сумні, радощі й тугу нестимуть мені, їм промовляти душа моя буде (*Із тв. Лесі Українки*).

любо – tatlı uyku
зброя – ateşli siläh

вбогі – fukaara
душа – can

159. Okuyun teksti. Çıkarın tekstin içindän işlikleri, koyup onnarı mutlak gelecek zamanda hem bellisiz gelecek zamanda. Koyunuz kaçırılmış işlikleri.

Örnek: yaparmış – yapacak – yapar

Kör kuş

Var bir evelki söyleyiş, ani kör kuşun yuvasını Allaa Bu söyleyişin dooruluunu ... avcının biri, angısı ... bana, nicä o avda bir kerä saçma ... çil sürüsünä. Kendi gözlerinnän ... , nicä kuşun biri ... erä. Gitmiş biraz ileri, aaramış, aaramış da ... bir ölü çil. Atmış

onu bir tarafa da çeketmiş ileri dooru urulmuş çili aaramaa. Ama ölä dä Sora genä almış elinä o “ölü” çili da ..., ani o diri, çünkü sık-sık düülürmüş ürecii. Ozaman o annamış, ani kuş kör da ken-dibaşına ..., öbür kuşlar uçtuynan, o kuvetsiz düşer erä, taa öbür-leri onu bulmayınca.

Annadıynan bunu, avcı usulcuunnan ... kuşu erä da kefi heptän ..., çünkü duymuş kendisini da kabaatlı bu kuşçaazın körlüktä yaşamasına. Bundan sora avcı ... tüfää omuzuna da doorulêr evä.

Yardımcı laflar: yaparmış, düşmüş, urêr, annattı, bulamamış, uçamêêr, annamış, inandırdı, görmüş, koyêr, atmış, bozulêr, bulmuş.

§ 21. VOKALLAN BİTÄN İŞLİKÄR

160. Okuyun teksti. Bulun cümlelerin baş paylarını.

Hadi, kaymaa gidecez!

Koli baardı Örgiyä:

– Bän şimdi alacam kızaamı da gidecäm dereyâ kaymaa. Ora-da çocuklar çoktan şamata kaldırêrlar. Sän da alacan mı kızaanı, osaydı ikimiz benimkisindä mi kayacez?

– Almayacam, Koli, – baardı Örgi uzaktan. Benim kızaamın bir tabanı kırıldı.

– Dur, Örgi, bän cöbimä bir parça ekmek koyacam, bekim da acıkacez.

– Sän da alatlama ozaman, – demiş Koli. – Bän dä girecäm ma-azaya da çıkaracam birkaç alma, kemirecez kayarken.

➤ *Nicä diişilerlär vokallan bitän işliklär?*

Birlik sayısı				
üzlär	aara	pakla	eklä	eri
I.	aara-yaca-m	pakla-yaca-m	ekle-yecä-m	eri-yecä-m
II.	aara-yaca-n	pakla -yaca-n	ekle-yecä-n	eri-yecä-n
III.	aara-yacek	pakla -yacek	ekle-yecek	eri-yecek

Çokluk sayısı

I.	aara-yace-z	pakla-yace-m	ekle-yece-z	eri-yece-z
II.	aara-yaca-nız	pakla-yace-nız	ekle-yece-niz	eri-yece-niz
III.	aara-yacek(-lar)	pakla-yacek(-lar)	ekle-yecek(-lär)	eri-yecek (-lär)

161. Okuyun verilmiş işlikleri. Diştirin onnarı mutlak gelecek zamanda oluşluk çalimında sayılara hem üzlerä görä. İşliklerin köklerini hem afikslerini nişannayın.

Denemää, seslemää, kazımaa, solumaa.

162. Okuyun lafları. Bulun vokallan bitän dördär işlik da diştirin onnarı mutlak gelecek zamanda sayılara hem üzlerä görä. İşliklerin köklerini hem afikslerini nişannayın.

Atlamaa, eklemää, düzmää, bozmaa, kurumaa, silmää, örümää, solumaa, dalamaa, üzmää, burmaa.

1-inci nasaat

Tutun aklınızda bu işliklerin diişilmesini: *yarmaa – yaramaa, bilmää – bilemää, kurmaa – kurumaa, dalmaa – dalamaa, kazmaa – kazımaa, solmaa – solumaa, kapmaa – kapamaa, taşmaa – taşımaa, yıkmaa – yıkamaa, susmaa – susamaa, örmää – örümää, sürmää – sürümää, bulmaa – bulamaa, uymaa – uyumaa, denmää – denemää, aarmaa – aaramaa, büülmää – büülemää* h.b.

Örnek: *bil – bilecek, bilä – bileyecek; kur – kuracek, kuru – kuruyacek; sol – solacek, solu – soluyacek; taş – taşacek, taşı – taşıyacek; yık – yıkacek, yıka – yıkayacek; sus – susacek, susa – susayacek; bul – bulacek, bula (bulaştırmaa) – bulayacek; uy – uyacek, uyu – uyuyacek; den – denecek (buna dener saat), denä – deneyecek (kuvedini); aar – aaracek (başım), aara – aarayacek (keçiyi); büül – büülecek (olacek taa büük), büülä – büüleyecek (büücyka büülemiş).*

Bu işliklerin bir bölümü diişiler, nicä konsonnan bitän, öbür bölümü dä diişiler nicä vokallan bitän. Şaşırmayın onnarı. Onnar diil birköklü.

163. Nasaatta verilmiş lafları(kimisini) kullanın cümlä kurmakta da açıklayın onnarın başkalanmasını kendi eşlerindän.

Örnek: Petri dün **denemiş** kendi kuvedini güreşmektä. Bu tıtrusun birinä **dener** limon, birisinä dä – portokal.

Sade uzun vokallan bitän işliklerin: *uu, duu, buu, kuu, suu* hem *tıı* köklän afiksin arasında **y (yot)** peydalanmêêr, yazıda da yazılmêêr: *uu-acek, duu-acek, buu-acek, kuu-acek, suu-acek, tıı-acek.*

Örnek: uuacam, duuacam, buuacam, kuuacam, suuacam, tııacam.

Ama: saa,yaa – peydalanêr y.

Örnek: saayacam, yaayacam.

1) Diıştirin verilmiş işlikleri üzlerä görä;

2) düzün lafbirleşmeleri.

Uu, duu, buu, kuu, suu, tıı, saa, yaa.

164. Yazın cümleleri tefterlerinizä. Skobalarda verili işlikleri mutlak gelecek zamanda koyun.

1. Vasi saatlan (beklä) bakasını derä boyunda, ama o ölä dä gelmemiş.

2. Çocuklar kol-kola (tutun) da (git) sport meydanına.

3. Bizim aulda (büü) çok meyva aacı.

4. Üüredici, (koy) jurnala bu urokta beş onnuk.

5. Bu zararçı uşaktan saklayacam hepsini oyuncakları, zerä kırıp-falêêr onnarı.

6. Sıcak sobanın üstündä mumnar (eri).

§22. İŞLİKLERİN GEÇMİŞ ZAMANI. MUTLAK GEÇMİŞ ZAMAN

 165. Okuyunuz teksti demekli. Annadınız cümlelerin baalantıları için. Düzünüz bu tekstä sadä plan. Annadınız plana görä teksti sıradan. Ayırınız teksttän işlikleri da yazınız onnarı tefterlerinizä, belli ediniz onnarın formalarını.

Tarlada

İlkyazdı. Sokaklarda artık çamur azaldıydı, olmuştu yolcaazlar. Ganilerin aulundan görünürdü küüyün kenarında toloka, orada da artık sade çukurlarda biyazardı çat-pat bitki eriyän kaarlar, ama bir-iki gün kararan boş erlär artık eşerirdilər, başlamıştı çimen büümää. Ganinin malisi, Sofi babu, çıkıp aula, koyup elini annısına, bakardı kıra da doyamazdı şaşmaa:

– Mari, bir güncääz sıcak urdu da tolokaya sansın eşil boya attılar! Dün Yalpu yamacı karaydı, bu gün artık em-eşil olmuş. Gani da, ani malisindän siirek ayırılırdı bu sıra da yanında buluunduu zaman sordu:

– Kim eşil boya attı?

– İlkyaz, ilkyaz, çocuuum... kim biler, ne çok çiidem çiçekleri, olmalı, şindi kenarda bizim tolokada.

- Mali, – dedi Gani, – hadi, gidip, toplayalım o çii demneri.
- Dur, yavrum, taa biraz büü da ozaman gidecän. Çii demä gider delikannı kızlar hem olannar.

Gani pek istärdi taa tez büüsün, çok işlär adardı ona malisi, ama hep deyärdi, büüsün da ozaman.

- Öbürgünä, – uzattı Sofi babu lafını, – olacek üz on...
- Nasıl üz on? – sordu Gani.
- Te üz on, deerlär, tarlanın başına kon!
- Nasıl ma, mali, insannar uçsun, onnarda kanat yok.
- Diil, çocuum, sayılêr insan artık gider da tarlasını sürmää, ek mää başlêêr. Tä senin da bakan artık hazırlamış puluu, dün çal kadı toomnuu, öbürgünä kıra çıkacak ek mää. Boban– çoban, ama bizim da var tarlamız. Koyunnarda iş başlayınca çiftçilik ta yapê rız.

Zamana, angısında işlem artık olmuş, geçmiş yada lääzımmış olsun, **geçmiş zaman** deniler.

Zamana, angısında işlem mutlak olmuş, bitmiş, tamannanmış, **mutlak geçmiş zaman** deniler: okudum, baktım, gördüm, geldim, verdim, koydum h.b.

Mutlak geçmiş zaman *-dı, -di, -tı, -ti, -du, -dü, -tu, -tü*, afikslerin yardımınan kurulêr: *al-dı, ver-di, at-tı, git-ti; doy-du, gör-dü, tut-tu,öp-tü* h.b.

Mutlak geçmiş zamanda işliklär diişilmektä bölünerlär iki bölümä: **konsonnan bitennerä** hem **vokallan bitennerä**.

İncä vokallı işliklerdä kökün son vokalı **ä** döner **e** vokalina:

Beklä – bekledim, kitlä– kitledim, eklä– ekledim.

Seslä – sesledim-sesledin-sesledi-sesledik-seslediniz-sesledilär.

166. Koyunuz verilmiş işlikleri geçmiş zamanda.

Sal, sil, dur, koy, bak, baar, çiz, süpür, pakla, düş, yak, pin, yaz, çiinä, yısla, dök, iç, kaldır, yon, bil.

167. Okuyun bu yaratma parçasını. Ayırın teksttän mutlak geçmiş zamanda bulunan işlikleri, gösterin afikslerini. Bellili lafları diiştirin üzlerä görä.

Naşey olsun bu?

– Naşey olsun bu?

Gani ilktän sansın **korktu**, ama sora gördü onnarı, nasıl bir koyun altına saklandılar. Ačan taa islää baktı, orada iki tavşamcık sinärdi. Gani çıkardı kalpaanı da kapadı onnarı, savaşardı tutmaa, ama birisi, fırlayıp, kaçtı elinin altından. Öbürünü **etiştirdi** tutmaa da getirdi bordeyä. Taman bu zaman bobası da geldi küüdän.

- Baka, bän tuttum bir tavşamcık! – üündü o.
– O-o, ya ne gözäl küçücük! Korkmuş zavalıcık. Ne sık-sık so-
luyêr! Küçük kır tavşamcıklarına gagauzça göcen deerlär.
– Onnar ikiydilär, – söledi Gani, – ama birisini kaçırdım.
– Bunu da läüzim kolverelim. Anası, bezbollahi, aarayacak yavru-
sunu.

Gani gitti da kolverdi göcencii koraylık içinä.

- 168. Okuyun şiiri "Yardım" demekli. Neyä terbieder bu şiir? Sıralayınız aazdan mutlak geçmiş zamanda işlikleri.

Yardım

Mamuya yardım yaptım -
Yıkadım çanaa.
– Saa olasin, kızçaazım! -
O dedi bana.

Avşam ekmeeni yaptık,
Pek tatlı idik.
– Saa ol! – hepsimiz birdän
Mamuya dedik.
Yısladım çiçekleri,
Ot verdim koça.
Baka dedi hızlıca:
– Saa ol, çocucaam!
Bän istämedään kırdım
Bir gözäl çini.
Sora hepsinä dedim:
– Afedin beni.
Aramızda açıklık,
Saklamak hiç yok.
Yalana insan çoktan
Hepsicii kâr tok.

169. Düzünüz verilmiş işliklärän cümlä.

Aaladı, taşıdı, çiiñedi, idi.

170. Yapınız verilmiş cümleyä sintaksis analizi.

Bütün gün çocuklar çalıştılar aulun üstündä kaardan bir bayır-
cık yapmaa.

171. Bakıp resimä, düzünüz cümlä mutlak geçmiş zamanın afikslerin yardımınnan "Nicä bän geçirdim günümü".

§23. BELLİSİZ GEÇMİŞ ZAMAN

172. Okuyun teksti. Bulunuz tekstin öz fikirini. İnanırın.

Bir adamın varmış üç oolu. Onnar büüdüyñän, adam demiş:

– Çocuklar, bän sizi büüttüm, üürettim, ama ileri dooru bakın kendi-kendinizi. Çıkmışlar kardaşlar küüdän da çatırıkta, pınarın yanında, biraz dinnenip, annaşmışlar, ani üç yıldan sora genä burada, bu gündä, bu saatta, buluşup, bakaceklar, kim ne kazanacak.

Gitmişlär onnar herkezi kendi yolundan: birisi doorulmuş üülenä, ikincisi – günduusuna, üçüncüsü – batıya. Etişmişlär onnar saa-seläm erlerinä. İki olmuş yazıcı bezirgennerdä, en küçüü dä – bir çorbacıda çırak.

Geçmiş o üç yıl da genä buluşmuşlar kardaşlar o pınarın yanında. İkisi gelmiş valizalarlan ellerindä, angıları doluymuşlar eni rubalarlan hem paraylan. Üçüncüsü, en küçüü, gelmiş elleri çöbindä.

- Sölä, ne kazandın, neçin boş ellän geldin? – sormuşlar agaları.
– Kazandım bän üç ceviz, – demiş en küçüü onnara.

Zamana, angısında işlem artık geçmiş, olmuş yada läüzimmiş olsun, ama diil belli nezaman olmuş hem işlemin olduuna garantiya verilmeer, **bellisiz geçmiş zaman** deniler.

Bellisiz geçmiş zaman *-miş, -miş, -muş, -müş* afikslerin yardımınnan kurulêr.

Örnek: *al-miş, git-miş, yol-muş, gör-müş...*

Bellisiz geçmiş zamanda işliklär diişilmektä bölünerlär iki bölümä: **konsonnan bitennerä** hem **vokallan bitennerä**.

➤ **Ayırınız yukarkı teksttän işlikleri bellisiz geçmiş zamanda. Annadınız onnarın dooru yazılmasını.**

173. Verilmiş işlikleri koyunuz bellisiz geçmiş zamanda.

Aç, kuu, gör, tut, çek, ser, kes, ez, lafet.

174. Koyunuz kaçırılmış bukvaları, annadınız onnarın dooru yazılmasını.

Rozkanın palileri otlu(u)n içindäym..şlär.

Rozka nereyisä gitm..ş, ayırılm..ş palilerindän.

Uşaklar gidip ta al..rlar onun bir palisini, koy..rlar onu sobanın üstünä.

Rozka geldiynän, bir palisini bulam..r erindä da çeked..r ulumaa.

Sora, palisini bulduynan, çeketm..ş ulumaa sobanın boyunda.

Uşaklar indirm..şlär paliyi sobanın üstündän da verm..şlär Rozkaya.

Rozka onu dişlerindä erinä götürm..ş.

175. Düzün prezentaşıya „Nesoy kulturalar büüderlär kırlarda bizim küüdä?”

Kullanın aazdan sözündä işlikleri.

176. Bakınız verili temalara küülär için da yazınız onnara görä bir literatūra

yaratması, kullanarak aşaaada verili planı. Kullanın yazılı sözündä

işlikleri türlü formalarda.

Plan

1. Dmitrovka, Aleksandrovka, Kubey, Kurçu – benim erim.
2. Severim bizim geniş kırları, zengin toprakları hem bol bereketleri.

3. Gagauz halkım. Çalışkan çiftçilər, şannı intelektuallar, yazıcılar.

4. Büünkü yaşamamız hem görünür geleceemiz.

177. Yazınız tefterlerinizä bu işlikleri neetlik geçmiş zamanda. Düzünüz ikisinnän cümlä. Yapınız onnara sintaksis analizi.

Silkeceydi, everdiydim, evleneceydi, gideceydim, sorduydu, alaceydi, taşıyaceydi, yazardı, paklardı, üüreneceydi, korktuysdu.

178. Bulun bu teksttä işlikleri geçmiş zamanda. Belli edin onnarın formalarını. Annadin teksti kısından, kullanarak işlikleri türlü formalarında. Nesoy söz tipindä bu tekst.

Gavril Arkadyeviçin Gaydarcının kolektiyasına girdiydi fıkralar Nastradin Hoca için da. Bu kısa keskin fıkralarlan avtor bizä istedi göstermää insanın kalitelerini, yaptıklarını. İnsan herkerä bişey yapmaa deyni, lääzımmış, düşünüp ta yap-sın, maana bulmaa diil lääzım, neçinki geleceymiş vakıt da bunnar hepsi sana döneceymişlär.

Nicä yapacan, ölä da görecän. Yaşamaa lääzım-mış birliktä, dostlukta. Herbir insanın var kendi kusurları, da diil lääzım gülmää bu işleri.

Avtor fıkralarını yazmıştı bir annaşılı, şıralı dillän.

179. Diiştirin üzlerä görä bu işlikleri bellisiz geçmiş zamanda. Yapın onnara morfema analizi.

Ayırılmış, yıkanmış, seslemiş, bakmış, saurmuş, soymuş, dü-zünmüş.

180. Yazın bu işlikleri tefterlerinizä. Nişannayın onnarın köklerini hem afikslerini. Nesoy formada onnar. Düzünüz ikisinnän sadä cümlä.

Annatmardı, annatmayardı, sözleşärdi, düzünärdik, alardık, razgelärdik, üürenärdi, yattırdık, seslettik, yıkayardı, yıkaardı, iyärdik, paklayardı, paklardı, giinärdik, kazardı, dikärdi.

Bilersiniz mi siz?

Kultura – o etiket, norma, standart adamın yaşamasında. Var çok türlü kultura soyu (çeşidi): söz kultura-sı, kendini kullanmak kultura-sı, imäk kultura-sı; okumak, seslemäk kultura-sı.

Kultura – o bir ölçü, kalıp, angısının dışanına düşmeer çıkmaa, çünkü ondan sora çekeder herbir yannışlıklar: acılamak, zeedä laf söylemäk, inatlanmak, hatırsızlık, esapsızlık, suratsızlık.

 181. Verilmiş işlikleri koyunuz bellisiz geçmiş zamanda.

Açtıydı, salverdiydi, getirdiydi, başladıydılar, koyduydu, baktıydılar, kımıldanmaazdıydı, unuttuydular, çektiydi, verdiydi, sarmaştıydı, çözdüydü, örüdüydü, verdiydi, izin ettiydi, kaldıydılar, sardıydılar.

  182. Yazın tefterlerinizä işlikleri çoktan geçmiş bellisiz zamanda. Nişannayın onların köklerini hem afikslerini.

Kapamıştım, utanmıştım, hatırlamıştım, çekmişti, yazmıştı, saklamıştım, aaramıştı, durmuştum, kemirmişti, taramıştım, tutmuştum, satmıştı, imişti, koymuştu.

§24. BİTKİSİZ GEÇMİŞ ZAMAN

 183. Okuyun teksti. Angı tipä görä düzülü teksti.

Çoktankı avcısı oturardı sundurmanın üstündä hem kemençesini gıcırdaardı. O pek sevärdi muzıkayı hem istärdi kendisi dä üürensın kemençedä çalmaa. Savaşardı o, buuşardı, ama çıkmaazdı onda, nicä läözüm. Dädu buna da sevinärdi, ani canını iilemää deyni var kendi muzıkası. Onun evceezin yanından geçärkän, kolhozçunun birisi dedi ona:

– Brak sän o kemençeyi da tutun tüfektän. Sendä tüfeklän taa ii çikêr. Bän şindi hemen daada bir ayı gördüm.

Daada dädu çok vakıt, gezip, aarêêr ayıyı, ama hiç izlerini dä bulamêêr.

Yorulduynan, oturêr dädu bir kütmään üstünä dinnenmää. Daada bir dä şıprırtı işidilmäzdi: birerdä bir dä dalcaaz çatırdamazdı, hiç bir kuş sesi dä işidilmäzdi. Bir dä dädunun kulaana işidiler: “Brın-n-n! Ölä bir gözäl ses, nicä struna ötmüş”.

➤ **Ne sebepä görä avcı ayıyı öldürmemiş?**

Zamana, angısında işlem çok kerä tekrarlanmış, olmuş, bitkisiz **geçmiş zaman** deniler: *alardım, satardım, yapardık, gidärdik, oynardık/ oynayardık, beklärdik/ bekleyärdik, seslärdim/ sesleyärdim* h.b.

Bellisiz geçmiş zaman düzüler bellisiz gelecek zamana **-dı, -di** afiksleri ekleyeräk: *yatar-dı, konar-dı, kurar-dı, bükär-di; saklar-dı / saklayar-dı, beklär-di / bekleyär-di*.

Bitkisiz geçmiş zamanda işliklər diişilmektə pay olêrlar iki bölümä:

1) **yotlu varianta:** *soluyardı, sesleyärdi, sürüyärdi, taşıyardı* h.b.

2) **yotsuz varianta:** *seslärdi, beklärdi, aalardı, üürenmärdi* h.b.

birlik sayısı

çokluk sayısı

Bän paklardım, paklayardım

biz paklardık, paklayardık

Sän paklardın, paklayardın

siz paklardınız, paklayardınız

O paklardı, paklayardı

onnar paklardılar, paklayardılar

Bän seslärdim, sesleyärdim

biz seslärdik, sesleyärdik

Sän seslärdin, sesleyärdin

siz seslärdiniz, sesleyärdiniz

O seslärdi, sesleyärdi

onnar seslärdilər, sesleyärdilər

Yotlu variantta işliklerin kökün sonundakı **ä** vokalı döner **e** vokalına.

➤ **Bulun işlikleri bitkisiz geçmiş zamanda. Açıklayın, neçin kimi işliklerdä kökün hem afiksin arasında uzun vokal peyda lanêr.**

 184. Bakıp tabliṭaya, verilmiş işlikleri diiştirin bitkisiz geçmiş zamanda üzlerä görä.

I-variant – oturmaa, düzmää.

II-variant – durmaa, küsmää.

 185. Okuyun teksti, açıklayın onun temasını. Çıkarın teksttän işlikleri geçmiş zamandan, gösterin yazmakta onların dooruyazılmalarını.

Masal iilik için

Yaşarmışlar bir küüdä iki kardaş – Todur hem Sandi. Onnarın bobası çobanmış. Onu hepsi bilärmışlar bu küüdä, neçinki tırlası onun pek büükmüş.

Açan çocuklar küçükmüşlar, bobası dayma alarmış onnarı tırlaya da gösterärmış çobancılık zanaatın türlü işlerini: nicä saamaa koyunnarı, korumaa hem doyurmaa kuzucukları, neredä sürüyü taa islää otlatmaa, nicä ilkyazın kırkmaa koyunnarı, toplamaa yapaayı çuvallara. Uşaklar bobasını meraklan seslärmışlar.

Geçmiş yıllar. Bobası ihtärlamış, dayma hasta yatarmış, siirek çıkarmış dışarı gezinmää, pak soluklan solumaa. Çaarılmış çocuklarını içeri da başlamış onnara nasaat vermää:

– Siz artık büüksünüz, yaşamalarınızı läüzüm düzäysiniz kendiniz. Sesläyin beni da savaşın yapmaa, nicä söyleyecam. En ileri, olunuz doorucu. Ko insannar görsünnär, ani siz yasêêrsınız kendi akılınızlan, yalansız. Taa bir nasaat, o – en öz, insana bulunun onun zorunda, yardım edin büük havezlän. İlii yaptıycaan – o sana geeri döner. Tutunuz bunu akılınızda.

Açan bobaları kayet yufkalamış da başlamış işleememää, çorbacılını vermiş çocuklarına: Todura – bir payını tırlanın hem sürünün, öbürünü – Sandiyä.

– Saa ol, bobacımız. Bız seni utandırmayacez yaşamakta.

Çocuklar tırlaları bakêrlar, işleerlär, ekinneri büüderlär.

Bir yaz olêr bir büük kuraklık, çok zor vakıtlar gelir. Hayli zaman yaamurlar yaamêêrlar, sararêrlar doz-dolay otlar, zeetlenermişlär susuz hayvannar da, insannar da.

Bir keret kırda, toplayarkan yufka bereketi, Sandinin komşusu, Lambu, istemiş ondan bir kruşka su:

– Yok bendä su. Kıtlık. Git başka erdä aara, bekim bulacan.

Lambu gücenni gitmiş yakın tırlaya, neredä gölgedä Todurun koyunnarı yatarmışlar.

– Todur, kurtar, ver, yalvarêrim, bir damna su, baarim dudaklarımı yıslayım, – demiş Lambu.

– Gel burayı, buyur, – söylemiş Todur da vermiş ona bir çölmecik suylan.

– Şükür ederim, Todur, saalık sana hem Allahtan büük hatır, – yaşlar gözlerindä dedi Lambu.

Küüdä insannar sora taa çok vakıtlar lafedärmişlär hep bu iki kardaş için. Hepsi şaşarmışlar: nica var nica bir bobada olsun bölä benzemeyän biri – birinä kardaşlar.

Güzün gelmiş vakıt toplamaa paşşoyu, üzümü, kortofiyi. Pek az bereket olmuş o güz.

Bir avşam urêr Todurun tokadına aşırılı bir dâdu. O pek ihtârmiş, zabunmuş, partallarlan omuzlarında.

– Çorbacı-1-1!– baarmış o, – kaybelerim aaçlıktan, ver bir buka ekmek, diz çökerim.

– Gir, dâdu, auluma. Bän şindicik çıkaracam içerdän ne var. Beklä biraz.

Açan o getirmiş dâduyâ bir dilim ekmek, iki-üç kartofı, kaynanmış yımırta, bunu gördüynän, yolcu başlamış Todurun ellerini öpmää.

– Belli, ani sän can acıyan insansın, görüner, ani gözlerindä var sade ilik şafkı.

Çok yıl yaşayasın bu biyaz dünnedä, altın ürekli adam,– söylemiş dâdu.

Valera Gaydarji

 186. Yazın teksti tefterlerinizä, koyup kaçırılmış bukvaları.

Sokak şaş..rdı, hepsicii mayıl ol..rdı, açan saba(a)län çık..rdılar auldan sokaa Todi, Gafi hem Simicuk. Ç..ocuklar – ikisi dâ kara(-

göz), kurgaf, açık(göz). Kızça(a)z, Gafi – kulaca, pek mamusuna benz..rdi, angısı baa brigadasına zvenevoyka işl..rdi. Makarki Gafi üçüncüdüydü, Todi дә beşincidüydü, ama boyları kâr birtakımdı. Simucuu alıp ortaya, üçü дә herkerä gid..rdilär yan(n)aşık. Üçü da pek kırnak gi(i)n..rdilär: yakacıkları biyaz, rubacıkları ütüyä urulu, ayak kapları yalabıyardı... Todiylän Simucuk kepkacıklan gez..rdilär, ama Gafinin tepesindä gözäl bant ba(a)lıydı.

187. Okuyun teksti. Aazdan bulun bu teksttä uydurmayı.

Şkolaya gidärkän, Todi, Gafi hem Simicuk bakardılar dooru yollarına, oynamazdılar yolun üstündä hem, keçilär gibi, iki tarafa salınmazdılar, büklerin yanından geçärkän, seläm verärdilär. Hem gidirdilär diil yolun ortasından, ama aulların boyundan, näända gezmeer maşınalar hem taligalar.

Şkolaya gidärkän, ilkin uşak başçasında Simucuu brakardılar, çünkü onun yanından geçärdilär. Etiştıynän şkolaya, herkezi gidärdi kendi klasına. Herbir aralıkta Todiylän Gafi, buluşup, oynardılar birerdä.

Hergün uşaklar gidärdilär malisinä, angısı yaşardı şkoladan üç ev aşırı. Makar ki onnarın malisi artık etmişä aldıydı, ama yaşardı o yalnız. Evin içindä hem aulda vardı çok iş, da tä bu üzerä büyük hem aar işleri yapardılar onnarın mamusu hem bakası, ama ufak, kolay işleri yapardılar uşaklar.

➤ ***Aazdan bulun bu teksttä uydurmayı. Neçin bu uydurmayı avtor kullanmış? Ne istemiş açıklamaa bununnan?***

➤ ***Bulun bitkisiz geçmiş zamanda duran işlikleri da açıklayın onnarın dooru yazılmasını.***

188. Çeviriniz lafları ukrain dilindän gagauz dilinä, koyup onnarı erlerinä zamannara görä.

<i>Geçti zaman</i>	<i>Şindiki zaman</i>	<i>Gelecek zaman</i>

Здаю, співала, допоміг, збережемо, показуємо, нестиму, здогадувався, лікував, оздоблять, стримують, літає, одужаєш, обділили, плетуть, снідала, пишалося, рушатимеш, дарую, ошукають, підтримуватиму, ойкнув.

189. Verilmiş işliklerä yapınız morfema analizi.

Aalardı, saklayardı, eriyärdi, paklardı, susayardı, yaşardı.

§25. İŞLİN MODAL FORMALARI

190. Okuyun teksti demekli. Nesoy onun janrası? Bulunuz artistik kolaylıklarını. Belli ediniz tekstin öz fikirini hem temasını. Bulun adetçä hem kendili adlıkları.

Kış sonatası

...Suuk!

Suuk. Bana geler, sansın suuk... bütün geniş dünnedä: Afrika-da, Amerikada, Avstraliyada hem hererdä. Hem hererdä, olmalı, birtürlü suuk. Osa bu suukluk sade bana mı geler? Suukluk dondurttu yalnızlımı. Dinnenir günü ulu daayın ateşindä bän onu eridecäm da genä küüyümä getirecäm.

Da, toplayıp kapu önündän evin içerinä yıkanmış kaara, lüzgerä, suuklaa kokan çamaşırları, giisileri, getirecäm. Onnarın taazelii taazeler içersini hem içleri.

Büük kış. Büük hem kısa lüzgerli. O bizdä yaşlı üülen tarafına kokêr, taa pek kuru kaara...

Ama hep okadar sokaa, suuklara çeker, sora halizdä havezdän erimää çekeder, neçinki o – sevgidän sevgiliydir. Te hemen şindi kuvetliimi duyêrım, beenilmişleri geçirmää, edenmää, aaramaa, ensemää...

Da geler, ani hızlanmaklar – hepsi insan tabeetleri yavaşiyêrlar. Da, sansın, dolayda dünnäa da olêr taa doorulu, taa pakça görüner. Sadece usluluk biraz hastalaa benzeer.

Edenmäk duygusu beni kaplêêr – bu da kıştan benimdir...

Te bu taazä kaar usluluu hem kuvetsiz, ufak hem saar, ama dondurmalı, yılın sevinmeliidir. O taa erimemiş hem kirli sellerä sularını doorulamamış, ama selin, mutlak, tezdä usluluu koparacak...

Taa sora. İstär-istemäz kapuya uracek ilkyaz. Beki, tezdä...
Beki, da diil tezdä.

P. Yalınçı

yalnızlık – самотність
dinnenir günü – вихідний день
ulu daa – густий ліс
üülen tarafı – південний бік
edenmää – набути
usluluk – тиша
edenmäk duyguusu – набуте відчуття (почуття)

- 191.** Ayırınız yukarkı teksttän işlikleri da yazınız onnarı tefterlerinizä.
Annadın, ne bilersiniz onnarın düzülmesi için, belli ediniz formalarını.

Gagauz dilindä işliklerin var modal forması:

1) Sankilik modal forması.

Örneklär:

Kaçarsam (eer bän kaçarsam)

Açarsam (eer bän açarsam) h.b.

2) Bellisizlik modal forması onun afiksleri **-miş, -miş**.

Örnek: kaçarmış, gelirmiş, h.b.

3) Mutlak modal forması onun afiksleri **-dır, -dir** h.b.

Örnek: alırdır, almıştır, alaceydir, vermiştir, görmüştür h.b.

Modal formaları zenginnederlär işliklerin maanasını hem formalarını. İşliin modal formaları diişilerlär hepsindä oluşluk çalınlarında, formalarında hem onnarın zamannarında.

Sankilik modal forması

Sankilik modal forması düzüler işliin gelecek yada geçmiş zamanın temelindän –sa, –sä afikslerin yardımınnan.

Örneklär: açar – açar-sa, geçär – geçär-sä, alır – alır-sa.

Sankilik modal formasının var te bu zamannarı.

1) Bellisiz gelecek zaman: açarsam, geçärsäm, açarsak, geçärselär, açamarsam, açabilirsäm, açarsaydım, açarsaydın, açarsaydık h.b.

2) Mutlak gelecek zaman: açaceysam, geçeceysäm, açamaceysäm h.b.

3) Mutlak geçmiş zaman: açtıysam, geçtiysä, açmadıysam h.b.

4) Bellisiz geçmiş zaman: açmışsam, geçmişsäm, gülmüşsäm h.b.

Bellisizlik modal forması

Bellisizlik modal forması düzüler işliin zaman temellerindän **-miş, -muş, -müş** afikslerin yardımınnan: açar – açar-mış, geçär – geçär-miş, açmış – açmış-mış, açacak – açacey-mış, görmüş – görmüş-müş.

Bellisizlik modal formasının (**-miş, -miş** afikslärlän) te bu zamannarı var:

1. Mutlak gelecek zaman: *açaceymış, geçeceymış, açmayaceymış, almayaceymış.*
2. Bitkisiz geçmiş zaman: *açarmışım, geçärmışım, açmarmışlar.*
3. Bellisiz geçmiş zaman: *açmışmı, geçmişmı, açmamışmı.*
4. İsteyişlik çalımın geçmiş zamanında: *açaymış, geçäymiş, alamayaymış.*
5. Sankilik çalımın geçmiş zamanında: *açsaymış, geçsäymiş, açamasaymış* h.b.

Mutlaklık modal forması düzüler işliin zaman temelendän **-dır, -dir, -dur, -dür, -tır, tir, -tur, -tür** afikslerin yardımınnan.

Örnek: *açar – açar-dır, geçär – geçär-dir, bulur – bulur-dur, geçmiş-tir, açmış-tır, urmuş-tur* h.b.

Mutlak modal formasının (**-dır, -dir** afiksli) te bu zamannarı var:

- 1) Bellisiz gelecek zaman: *açar-dır, geçär-dir, açmar-dır, alır-dır* h.b.
- 2) Mutlak gelecek zaman: *alacam-dır, almayacam-dır, läüzim olacektır bulayım* h.b.
- 3) Bellisiz geçmiş zaman: *açmış-tır, geçmiş-tir, açmamış-tır* h.b.

192. Aşaadaki cümlelerdä işlikleri bulun da söläyin onnarın modal formalarını, oluşluk formalarını, çalımnarını hem zamannarını.

- 1) Biz tuttuysak, siz bakın kaçırmayasınız.
- 2) Bu kıyatları yazınca, o kim biler nekadar başka kıyatlar okumuştur.
- 3) Geleceysän cumaaya gel, gelmeyeceysän sölä, inandır bizi.
- 4) Eer almışsam bişey, vallaa, ellerim kurusun.
- 5) Bana kalsa, o bulamamıştır dostunu, buluşaymış, hepsini bu haberi söyleyeceymiş.
- 6) Buluşaymış, o söyleyeceymiş hepsinä bu heberi.
- 7) Olsaymışım da orada, hep okadar görämeyeceymişim, zerä pek çok kalabalık vardı.
- 8) İkinci kerä läüzim olmayacektır saralım.
- 9) Läüzimsaydı gecelemää kalayım, kalırım.

193. Aşaadaki işliklärlän uygun cümlelär düzün da onnarı tefterlerinizä yazın:

Bakarsaydınız, bulacamdır, geläymiş, dayanaydı, açılmışsa, işitmediysä.

1. Gagauz dilindä işliin kaç modal formaları vardır?
2. Aşaada verili afikslerdän, angıları mutlak modal formanındır?
 - a) -mış -miş; ä) -dım -dim; b) -dır -dir; c) -sa -sä.
3. Aşaadaki cümlelerin angısında var işlik sankilik modal formasında?
 - a) Mantaralı erlär daayın ortasında vardır.
 - ä) Biz sık sık atlı gezineriz.

- b) Mihail Çakirin anıt taşı Çadır kasabasında koyulu.
 c) Açarsan üçüncü kapuyu, orada Dünnä-Gözelini görecän.
4. Aşaadaki verili işliklerin angısı bellisizlik modal formasındadır?
 a) gelirmiş; ä) görmedim; b) içtilär; c) sattık.
5. Sankilik modal formasının kaç zamanı vardır?
 a) 2; ä) 1; b) 3; c) 4.
6. Nasıl düzüler işliin bellisizlik modal forması?
 a) salt şindiki zamandan;
 ä) salt işliin izin çalımindan;
 b) işliin zaman temellerindän -miş, -miş, -muş afikslerin yardımınnan;
 c) salt gelecek zamandan.
7. Angı modal formanın te bu afikslär: -dır -dir, -dur -dür, -tır -tir, -tur-tür?
 a) Mutlaklık modal formanın.
 ä) Sankilik modal formanın.
 b) Bellisizlik modal formanın.
8. Mutlak modal formasında işliklerin kaç zamanı vardır?
 a) 1; ä) 3; b) 2; c) 4.

194. Bakıp resimä, düzün cümlä işliin türlü modal formalarınan.

Yardımcı laflar: gök kuşaa, eşillik, duruk su, derä, çimçirik, dürük gök...

§26. İŞLİKTÄN ADLAR

195. Okuyun teksti. Bulun tekstin öz fikirini.

Haliz adam

Bir kurak, yaamursuz, pek sıcak tarafta vardı bir pınar. Pınarın da yanındaydı bir alçak evcääz. O evcezdä yaşardı bir dädü unukasınnan.

Pınarın krosnusunda sarılıydı bir uzun çatı, çatının da ucunda baalıydı bir kazan. Gelän-geçän insannar, duruklanıp bu pınarın yanında, su içärdilär, dädüyada “saa olunuz” deyip, girdärdilär yolca ileri.

Birgün kazan çatıdan koptu da düştü derin pınar içinä. Däduda başka kazan yoktu. Pınardan yoktu neylän su çekmää da susuzluunu geçirmää.

Ertesi günü sabaalän dädunun evinä bir adam geldi taligasınnan. Onun taligasının geerisindä asılı sallanardı bir kazan. Adam baktı pınar içinä, göz attı dädüya hem onun unukasına da pindi taligasına. Urup beygirinä birär kamçı, gitti kendi yolunca.

– Nesoy adam bu? – sordu unukası dädüya.

– Bu diil adam, – cevap verdi dädü.

Üülendä uuradı dädunun evinä başka bir çorbacı. O aldı taligasından kazanını, baaladı onu pınarın çatısına, çıkardı pınardan bir kazan su, içti kendisi, sora verdi su içsinnär dädü hem onun unukası, bitkidä aldı kazanını da, koyup onu taligasına, gitti yolca.

– Nesoy adam bu? – genä sordu unukası dädüya.

– Bu da taa diil adam, – dedi dädü.

Avşamnen dädunun evinin yanında taligasınnan durgundu üçüncü bir adam. O aldı kazanını taligasından, baaladı pınarın çatısına, çıkardı bir kazan su, içti kendisi doyunca, “saa olunuz deyip”, braktı dolu suylan kazanını pınarın yanında.

– Nesoy adam bu? – sordu dädüya unukası.

– Bu haliz adam, – cevap verdi dädü.

(Jurnaldan)

➤ *Nesoy başka türlü ad var nicä koymaa bu tekstä?*

➤ *Neyä üüreder bu tekst?*

➤ *Var mı bu tekstin yazdırma elementleri?*

kurak – посуха

yaamursuz – без дощу

krosna – частина колодязя, куди закручується ланцюг

susuzluunu – втамувати спрагу

göz attı – оглянути; окинути поглядом

haliz adam – справжня людина

İşliin baş temelinä koyduynan afiksleri **-mak, -mek, -māk** düzüler adlık maanasında laflar.

Örnek: aç– aç-mak, gel – gel-māk, oku – oku-mak h.b.

Bölä laflar – işliktän adlar, hallanêrlar nicä – k konsonnan bitän adlıklar.

T.h. – okumak, okumaklar

S.h. – okumanın, okumakların

D.h. – okumaya, okumaklara

G.h. – okumayı, okumakları

E.h. – okumakta, okumaklarda

Ç.h. – okumaktan, okumaklardan

Gagauz dilindä var ölä adlar, ani düzülü işliin baş temelindän –ma, –mä afikslerin yardımınan.

Örnek:

Sar – sar-ma

Kaur – kaur-ma

İşlä – işlemä

Akıt – akıt-ma

Saç – saçma h.b.

Bu laflar da ölä hallanêrlar, nicä vokallan bitän adlıklar.

İşliktän adlar cümledä subyekt yada cümleinin ikincili payı olêrlar.

196. Aşaadaki işliktän adlardan birär cümlä düzün. İşliktän adları kullanın sybyekt yada cümleinin ikincili payların üzerinä.

Oynamak, çalışmak, görüşmāk, annaşmak, yarışmak, becer-māk, işlemāk, kaçmak, sormak, sarma, kaurma.

197. Hallayınız işliktän adları birlik hem çokluk sayılarda.

I-var.– açmak, gelmāk

II-var. – sormak, giimāk.

198. Düzün laf diktantı (10-15) işliktän adlarlan.

İşliin morfolojiya analizi

Söz payı işlik, angı soruşa cuvap eder, onun gramatikayca temel forması, onun laf düzücü hem diştirici afiksleri, angı bölümdän işlik, sadä-

mi, düzülü mü osa katlı mı; geçar mi osa geçmäs mi işlik, angı çalım-
da, angı üzdä, angı sayıda hem angı zamanda işlik, angı oluşluk forma-
sında; var mı onun bellisiz forması yada modal formaları; cümledä işlik,
angı cümlä payı olêr, üz, çalım hem zaman afikslerini sıralamaa.

Ne gözäl günnär geldi fukaara aullara.

1. Aazdan analiz.

Geldi – işlik, kendibaşına söz payı, onun kökü hem gramatikayca temeli
– gel, afiksi di, bu afiks laf diiştirici, işlik sadä, geçar, oluşluk çalımında,
mutlak geçmiş zamanda, birlik sayısında, üçüncü üzdä, halizlik forma-
sında, cümledä predikat olêr.

2. Yazılı analiz.

Geldi –işlik, tem. forması – gel, diiştirici, sadä, geçar, oluşluk çalımında,
mutlak geçmiş zam., birl. sayıda, üçüncü üzdä, halizlik form., cümledä
predikat.

§27. İŞTENNİK

199. Okuyun teksti. Belli edin tekstin tipini hem stilini. Kurunuz kendi soruşlarınızı tekstä.

Üç pelivan

(Gagauz halk masalından)

Bir vakit varmış, bir vakit yokmuş, eer olmaymış, söyleyan da olmayaceymış. Şindi deerlär varmış üç kardaş. Birisinin adıymış Gürgen-Kıvradan, öbürünün – Su-Sümürän, ama üçüncüsünün adıymış Çok-Kaçan.

Gürgen-Kıvradan tanınmış bir daa yaşayıcısıymış, adı onun ölä bilinmiş, neçinki pek kaaviymiş da kuvedini olsun nereyâ harca-

maa deyni, gürgen aaçlarını birkaçını, bir erä katlayıp, kıvradar-mış ölä sıkı onnarı, ki butürlü burguçtan şıpır-şıpır su akarmış. Gürgenleri kıvratmak bu pelivana bir oyuncak gibi gelirmiş...

Bir kerä Gürgen-Kıvradan görmüş göl boyunda, kendisi gibi, bir büyük adam. O bütünnä gölü bir solukta aazına almış da sora – hop! Erinä kolverirmiş...

– Be dost, – sormuş Gürgen-Kıvradan, – sän neçin bu suyulan oynayarsın, yazık, balıklar kuruda kalêrlar.

– Adım benim, demiş o, – boşuna mı Su-Sümürän? – da te adımı dooruklamak için oynêêrim bän dä gölün sucaazınnan, susuzluumu geçirerim.

– E, balıklar näpsınnar, zavalılar?

– Bän suyu yutsam, onnar kuruda, kalıp, ölürlär, ama bän aazımı isladıktan sora, gölü erinä kolvererim, – demiş Suyu-Sümürän. – Yaşasın balıklar, ama bän da yanmayım susuz, demäk...

Üçünçü kafadarın adıymış Çok-Kaçan, neçinki o çok hızlı kaçarmış. Onu Stambola yolladıynan, bir tükürük kuruyunca, geeri dä gelirmiş. Ama açan bacaklarına baalarmış birär dermen kayası, taa da hızlı kaçarmış. Sän gözünü kıpar-kıpmaz, o Stamboldan, varıp-gelirmiş...

Te bu üç pelivan dost olmuşlar. Onnarı görän, işidän şaş-beş ka-lırmış.

Gürgen – çok çetin meşä aacı

Burğaç – kıvradılı bişey

pelivan – büyük, kaavi, sarp, masal personajı

Stanbol – İstanbul kasabası

tanınmış – став відомим

şaş-beş kalmaa – дивуватися

dermen kayası – вітряні жорна

göl – озеро

pelivan – велетень

İşliin özel formasına, angısının var hem işlik hem nişannik maanası, gramatikada iştennik deniler. İştenniklär cuvap ederlär soruşlara: *angi? nesoy? nasıl?*

İştennik düzüler:

-**an**, -**än** afikslerin yardımınan: *al – al-an, sor – sor-an, koy – koy-an, gör – gör-än, biç – biç-än, git – gid-än;*

-**yan**, -**yän** – *oyna-yan, kazı-yan, oku-yan, söle-yän, de-yän, i-yän;*

-**mış** – *toplın-mış, açıl-mış;*

-**miş** – *piş-miş.*

İştenniklär sade kök maanasinnan benzeerlär işliklerä. Ama afikslerinän barabar onnar diildir işlik, neçinki onnarda yok üz kategoriyaları. İştenniklär, nişannıklar gibi, göstererlär obyektlerin nişannarını (ekmek nasıl? – pişmiş; kuş angı? – uçan) hem cuvap ederlär nişannıkların soruşlarına.

İştenniklär adlıklarlan bilä, angılarını onnar yorumlêêrlar, olur hallansınar ölä, nicä nişannıklar hallanêrlar adlıklarlan barabar birlik hem çokluk sayılarında. Sade iştennik adlıklarlan barabar hallanmakta diişilmeer, ama yanındaki adlık diişiler hallara görä. Ama yalnız kullanılırkan iştenniklär, nicä dä nişannıklar, diişilerlär hallarda hem sayılarda hem da saabilik formasında var nasıl bulunsunnar.

Örnek: *pişmiş ekmek, uçan kuşlar*

birlik sayısı

çokluk sayısı

T.h. pişmiş, pişmiş ekmek

uçannar, uçan kuşlar

S.h. pişmişin, pişmiş ekmään

uçannarın, uçan kuşların

D.h. pişmişä, pişmiş ekmää

uçannara, uçan kuşlara

G.h. pişmişi, pişmiş ekmää

uçannarı, uçan kuşları

E.h. pişmiştä, pişmiş ekmektä

uçannarda, uçan kuşlarda

Ç.h. pişmiştän, pişmiş ekmektän

uçannardan, uçan kuşlardan

İştenniklär çok zenginnederlär dilimizi. Onnarı halkımız gözäl hem yakışıklı kullanmış söyleyişlerdä, bilmeycelerdä, eski sözlerdä, türkülerdä, masallarda, maanilerdä.

200. Bulun cümleleri, angılarında var iştenniklär. Yazınız tefterlerinizä, belli edip afikslerini.

201. Verili teksti yazınız, bulunuz iştennikleri, çiziniz altlarını.

Alatlayın yavaş

Elimiz diimeer annamaa, nası hızlı gider geçän günnä. Arkamızdan gelän küçüklär sansın birdän kalkınêrlar, olêrlar delikanlı da sora baksan, evlenmişlär, artık uşakları da etişmişlär...

Saa olannar büüyer, çalışêr, yaşêr, seviner dünneyä. Sade ölenä yazık – o kara toprakta çürüyer. İleri gidennär sä hep alatlêrlar, unudêrlar, ani eski çok bilän, çok geçirän milletlerdän laf kalmış: “Yavaşıcık alatlayın”. Bu aariflää az var kulak asan, taa da az var onu annayan

202. Hallayın verilmiş iştennikleri.

I-var. – geçän gün, geçän günnä;

II-var. – gelän küçük, gelän küçüklär.

203. Aşaadaki söyleyişlerdä bulunuz iştennikleri da söläyiniz onnarın zamannarını. Açıklayınız maanasını.

Çok yaşayan, çok bilmâz, çok gezân, çok bilir.
Aalemin taligasına pinân, aalemin türküsünü çalar.
Erken kalkanın uuru var, çok yatanın da zoru var.
Lafsız girân, aksız çıkar.
Çoyu çaarılmış, azı ayırılmış.
Çalışkan adam mecidä dä belliydir.
Sofrada terleyân iştä dä üşümâzmiş.

- 204. Verilmiş işliklârlân düzün iştennik. Düzülmüş iştenniklârlân – cümlä.
Otur, sor, kalk, gel, ver, sil, dur, yaşa, pakla, beklä, süündür,
yaz, oku, süpür, bak.

§28. İŞTENNIKLERİN BÖLÜMNERİ

- 205. Okuyun teksti. Belli ediniz tipini hem stilini. Bulunuz iştennikleri, yazın tefterlerä.

Eni ev

Gagauzlarda eni ev düzân adam sayılêr zeettä bir zavalı insan, neçinki düzüntülük akına bir zor iş. Başlasın biri çamur yapmaa, yardım edân, meciyâ gelân çok olur. Var nicä gelân-geçennâr dä “Kolay gelä” deyip, gitmâz, ama hiç hısım da olmasa tutunur yardıma. Olduu gibi üülen, çamurcular toplanêrlar imäk sofrasına. Aar iştân sora taazä pişmiş kuzu çorbası, enez fırından çıkmış kaba somunlar yorgun insannarın hoşuna mı gitmâz?

Ev saabisi teklif eder.

– Buyurun taa tez sofraya mancalar suumadaan!

– Şindi gelecez, çamurdan islää yıkanmadık ellerimizlân yakışmaz sofraya oturalım, – cuvap eder işçilâr. Hepsi iyerlâr hem, elbetki, birâr dä gülgülü zaybir şarap içerlâr.

– Sofradan doyunmadık kimsey kalkmasın! – izin eder aşçıyka. Ama mecicilâr utancak, hemen doyunur-doyunmaz enidân tutunêrlar karılmış çamuru duvarlara kaldırmaa...

Birkaç mecidân sora, bakêrsın eni ev artık ayaa kalkmış.

zavalı – acınacak, zorda bulunan
meci – birliktä iş komşularlan, hısımnarlan
karılmış – hazırlanmış, samannan katılmış çamur
yorumlamaa – annatmaa, incelemää

İştenniklerin zamannara görä var bölä bölümneri:

1. Şindiki geçmiş zamanda **-(y)an; -(y)än** afikslärlän
 - a) oluşluk forması *al – al-an; gel– gel-än; gezdir – gezdir-än; işlä – işle-yän;*
 - ä) inkärlik forması *alma – alma-yan, gelmä – gelme-yän, yazılma – yazılma-yan;*
2. İştenniklär şindiki gelecek zamanda **-r, -ar, -är** afikslerinnän:
 - a) oluşluk forması, *uç– uç-ar, git – gid-är;*
 - ä) inkärlik forması, *uçma – uç-maz; gitmä – git-mäz;*
3. Şindiki zamanda **-miş, -miş, -muş, -müş** afikslerinnän:
 - a) oluşluk forması – *ol– ol-muş, tanın – tanın-miş, tutul– tutul-muş;*
 - ä) inkärlik formasında, *olma-olma-miş; pişmä– pişme-miş.*
4. İştenniklerin geçmiş zaman bölümündä **-dik, -dik** afikslerinnän var sade inkärlik formaları, *yıkanma – yıkanma-dık, düzülmä – düzülme-dik.* Ama başka afikslärlän te nasıl **(-dii, -dii, -tii, -tuu, -tüü)** var hem oluşluk hem inkärlik formaları:
 - a) oluşluk forması, *ol-duu iş, karış-tıı sular;*
 - ä) inkärlik forması, *olma-dıı iş, karışma-dıı sular.*

206. Ayırılmış, yazılmış yukarkı teksttän iştenniklärän düzün türlü iştennik formalarını.

207. Aşaadaki cümleleri yazın, iştenniklerin altlarını çizsin, onların afikslerini gösterin, angı zamanda onnar kullanılmış.

1. Geçän pazar biz küüyün stadionunda futbol oynadık. 2. Oturduynan tombarlak, dönär skemneyä, o baktı sergennerdä duran skulpturalara. (*D. Kara Çoban*) 3. Yaayaardı bitmäz suuk güz yaamuru. (*S. Bulgar*) 4. Dinmiş sportçular oturardılar bir bayırın tepesindä. 5. Kaynanmış südü bir hasta sıcak-sıcak içti. 6. Kurudulmuş biberlerin pek ii kokusu hem dadı var. 7. Kirana adamına başka barımadı, braktı gitsin sevdii işinä. (*N. Baboglu*) 8. Kızçaaz yortuya gitmää deyni giidi bendii fistanını. 9. Sora sa pişman olardım sölediim lafım için da lafedärdim kendi-kendimä. (*D. Kara Çoban*) 10. Uzun zalın skemnelerindä oturardılar henez ayırılmış insannar.

208. Aşaadaki iştenniklärän düzün birär cümlä.

Alan, gidän, üürenän, pişmiş, toplanmış, yıkanmadık, bulunduu, karışan, düşän, çıkan.

209. Aşaadaki işliklerdän düzün türlü iştennikleri, sora onnarlan cümlä yapın.

Dur, aara, geçir, gir, süzül, korkut, geril, gi, anna, büü.

210. Düzünüz prezentaşıya „Benim evim“, kullanarak iştennikleri türlü formalarda.

§29. İŞTENNİKLERİN SİNTAKSİS FUNKTİYASI

211. Okuyup teksti, bulun o cümleleri, angılarında var iştennik da, onnari çıkarıp, yazınız tefterlerinizä.

Andon Saroglu açtıydı maalemizdä bir tükän. Vardı onda onu-bunu, en läözımnı küülülerä deyni mallar: tuz, sabun, sırnık, diş pastası, tarak, iinä, iplik, kovrik, biskvit, bomboni, sakız hem taa çok başka işlär.

Hepsinä komşulara çok uyduydu, ani tükän bizä yannaşıktı da olur-olmaz iş için uzak erä gitmäzdik. Avşam-sabaa bir ayaamız tükendäydi, kimär sıra paramız bulunmazdı da veresiyä alırdık. İltän sabur edän satıcımız verirdi inanmaklan. Ama butürlü veresiyelik bıktırmaştı Andonu, da para esapları karıştı için, kapuya yazmaştı bir söyleyiş “Veresiyä iyän – kendi cöbindän iyärmiş!”

Bir gün, açan tükäna çok alıcı toplaşmaştı, Andon söledi, ki şansa sora vazgeçecek ödünç vermektän.

– Saygılı alıcılarım, – dedi o, – alış-veriş yapan, zor başa çıkarır işini, eer malını veresiyä daadarsa... İsteerim annayasınız beni, da olmasın aramızda küsü. Herbir ufak mal için paranız läözım peşint olsun... esap alın, ne yazdım bän kapuda. Bu eskidän kalma bir söyleyiş. Ne dä veresiyä alırsınız, onu hep okadar ödeyeceğiniz. Çıkêr ölä, ödünç alêrsın aalemin malını, ama geeri veresin kendi paranı. Herbir ödünçü kolay almaa, ama neçinsä sora zor ödemää. Taa ii olur aylanalım ödünçlerdän hem veresiyedän. Teklif ederim okuyasınız, ne yazdım kapuda. “Veresiyä iyän – kendi cöbindän iyirmiş”.

tükän (lafka) – магазин

veresiyä – в борг

alıcı – покупец

sakız – жуйка

Cümledä iştenniklär taa sık bellilik olêrlar, düzerlär lafbirleşmelerini, nicä dä nişannıklar.

İštennik hem annadıcı laflar, angıları çekilerlär ona, düzerlär iştenniin laf çevirtmesini.

212. Verili cümleleri tefterlerä yazın. Yapın sintaksis analizi.

Yırakta görünän adam koyunnarı otladardı.

Hayvancılar ot getirdilär bir eni düzülän sayvana.

Yakar mancaıy uşaklar aazına da almadılar.
Kızdıran gün artık devirilmişti batıya dooru.
Dolaşan – tez gelir, doorudan gidän – oyalanır.
Hayatta yaylıydı çoktan toplanmış biberlär.

- **213. Yazın cümleleri, koyup kaçırılmış nişannarı. Belli ediniz iştennik çevirtmelerini, çiziniz onnarın altlarını.**

Ustaları pençerelerimizi düzän konukladık paçaylan.
Uşaklar sevmeyän üzümneri almaları yoktur.
Bobam gelän yıla sımardı çok papşoy ekelim.

- **214. Aşaadaki verili cümlelerin angısında var iştennik.**

Boşlan gelän, boş gidär.
Gagauzlarda bakılêr Canavar yortuları.
Tençerä tukurlandı – kapaanı buldu.
Pazarlarda kliseyâ gideriz.

-   **215. Verilmiş iştenniklärän düzün cümlä.**

Alan, geçän, gezdirän, işleyän, annamayan, akar, pişmiş, tutulmuş, okuduu, istedii.

§30. HALİŞTENNİİ. HALİŞTENNİİN DÜZÜLMESİ

- **216. Okuyun teksti demekli. Açıklayınız onun temasını hem öz fikirini.**

Kalaycı Vançu

Bu adam bizim küüyä çoktan gelmişti, topraa hem başka mülkü yoktu, ekmeeni kazanırdı, kapları kalaylayarak, onuştan da Kalaycıydı. O bir çuval arkasında gezärdi, sokaklarda baarak: “Kap kalaylêrım!” Bu baarışı işidip, karılar kaçarak çıkardılar sokaa, kapları götüreräk ustaya, hem annaşırıldılar Vançuylan, kaç para alacak tepsileri kalaylamaa hem nezaman getirecek hazır işleri. Gezip bir-iki sokak, toplayıp çuvala beş-on kap, Vançu gidärdi kenarda evinä. Orada ilkin insannarın kaplarını ateştä yakardı hem, kazıyıp-kazıyıp, kumnan uup, yalabıdardı. Kaplar olmayınca temiz yalabık, kalay tutmazdılar, sora kalayı da, ateştä kezaplan eridip, kalaylardı. Kaplar olurdu eni gibi. Baktıkça Vançunun işinä, mayıl olurdu ona. İşlärdi o havezlän, sevineräk, ki yaarin,

kapları götürüp, kazanacak kendinä bir somun ekmek, bir çölmek yuurt ya bir parça piinir.

mülk – varlık
kezap – kislota

➤ **Ne bilersiniz siz sizin sokakça adı için?(sokak lafi)**

İşliklerin gagauz dilindä var taa bir özel forması, ona deniler haliş-tennii.

Haliştennikleri düzerlär işliklerdän da göstererlär bir hal, nicä nişannıklar, tamannayarak başka işlikleri, predikat hem cuvap ederlär soruşlara: **nicä? nezaman? ne sepep? neçin?**

Haliştennikleri gagauz dilindä duişilmöz işlik forması. Onnar kurulêr işliin temelindän maasuz afikslerin yardımınnan.

Haliştennik düzüler:

-ıp, -ip, -up, -üp – *kat-ıp, bit-ip, kon-up, gör-üp;*

-yıp, -yip, -yup, -yüp – *kazı-yıp, de-yip, doku-yup, sürü-yüp;*

Esap alınız işliin temelindän kaç türlü çeşit hal iştennikleri olur düzül-sün.

Bak – bak-arak, baka-baka, bak-tıkça, bak-tıynan, bak-inca, bak-tıcaanan, bak-aceykan, bak-arkan, bakma-yarak.

217. Yapınız morfema analizi haliştenniklerä, bakıp yukarkı tabliştaya.

Bakarak, bakmayarak, durarak, durmayarak, geçerek, kesme-yerek, oynayarak, güleräk, çökeräk.

218. Koyunuz verilmiş işlikleri türlü haliştennik formalarına, bakıp yukarkı tabliştaya.

I-var. – dur, gel;

II-var.– kon, de.

219. Verilmiş haliştenniklärän düzünüz cümlä.

I-var. – kaçıp, gelip, oturup, örtüp;

II-var. – iyip, uyuyup, kalmayıp, kaynayıp.

220. Aşaadaki işliklerdän düzünüz türlü haliştennikleri.

Kolla, götür, al, ver, üflä, salla, taran, başla, beklä, büü, kaz, otur, bul.

221. Düzünüz verilmiş işliklärän haliştennik, uydurup adlıklan.

Örnek: bakarak pınara, geçerek yolu...

Seslä, saa, dii, bak, geç, sor, git, elleş, bul, gez, oku, dur, üşü, kuu, çöz, uyu, sor, bul.

§ 31. HALİŞTENNİN LAF ÇEVİRTMESİ

222. Okuyun teksti, bulup işlikleri. Aazdan açıkläyın, anğı üzdä, sayıda hem zamanda işlikläär kullanılmış.

Kardaşlarım Fedoska hem Vani

Bizim Fedoska 7-nci klasta üürener. O sabaaylään şkolaya gi-deceykän nazlanêr. Katını alaceykan, türlü işläär anamıza sorêr. Saada baka-baka, unudêr kendini da şkolasına geç kalêr. Geldi-cään şkoladan, ayaktan kapa-kapa, bişey iyip, hiç dinnenmedään, kapêr topu da çıkêr oyuna.

Fedoskaya bakarak, küçük kardaşçım Vani dä, ani 4-üncü klas-ta üürener, başladı o da anamı seslämemää, oldu kalın kafalı. Bo-bam bu kardaşlarımı aldı kendi gözü altına, o söledi:

– Bana sormayınca, hiç bir adım bireri yapmayacanız, gösterme-yincä bana yapılmış uroklarınızı, yazılı tefterlerinizi, televizoru bak-mayacanız. Saat dokuz olducaanan, hemen döşeklerdä göreyim sizi.

Taa bobam sımarladı anama, gördükçä kardaşlarımı zararda, bakmayıp onnarın kara gözlerinä, o saat bobaya sölesin, da o ken-disi çocukların kürkünä iinä bulacek.

nazlanêr – maana aarêêr
kalın kafalı – seslemäz
kara gözünä – onnarın küsmesinä
kürk – deridän üst rubası
katık – yanında imeelik

Örnek: üürener– 3-cü üzdä, birlik sayıda, şındaki zamanda.

Halıştenniin laf çevirtmesi var nasıl bulunsun cümleinin başlantısın-da, ortasında yada bitkisindä.

Açan o cümleinin başlantısında bulunêr, yazmakta onun ardına virgöl koyulêr; açan o cümleinin ortasında bulunêr, iki tarafında da virgöl ko-yulêr hem, açan o cümleinin bitkisindä, önünä bir virgöl koyulêr. Cümle-dä hallık olêr.

Örnek:

- 1) *Toplanıp bir geniş meydana, kızlar „rop-rop“ kaçardılar.*
- 2) *Eşiklerä bastıynan, o taş kesilip, orada kalêr.*
- 3) *Bir koyun canavarı aldatmış, oyun oynayarak.*

223. Aşaadaki verili cümleleri yazınız, halıştenniin laf çevirtmelerini bulunuz, onnarın virgülleri için annadınız.

1. Andrey Vasilioglu gelirdi evä, çok işlerä akıl gezdireräk.
2. Kalpaamı başımdan çekip, aldılar.

3. Atlama suya, bilmäzkän onun derinniini.
4. Çayıra inärkän, göktä turna seslerini işittik.

224. Aşaadaki cümleleri yazın. Haliştennikleri bulup, altlarını çizin.

Suya gittikçä, hep aklıma geler onun anası.

Kaynak demir suuduynan, boz olêr.

Biz baaları kazınca, gün batıy kauştı.

Yortuya gideceykän, giidim eni biyaz gölmeemi.

Radioda hem televiziyada gagauz türkülerini hem avalarını seslärkän, ürääm sevinmeliklän dolêr.

225. Aşaadaki cümlelerdä haliştenniin laf çevirtmelerini bulun, onları virgüllärlän ayırın.

1. Bir çocuk sokakça gidärdi ellerini sallayarak.

2. Lüzgär yavaş-yavaş poyraza dönüp başladı islää üşütmää bizi.

3. Kalpaamı başıma giyip çıkıverdim içerdän.

4. Kazmışkan kuyuyu dizädän kaz artık belädän.

5. Evä geldiynän içerlerimizi islää temizledim.

226. Yapınız sintaksis analizi cümlelerä.

1. Toplanıp küüyün bir geniş meydanına, yortu rubalarlan giyimni, kızlar horu oynamaa başladılar. 2. Eşiklerä bastıynan, o taş, kesilip, orada kalêr. 3. Sokaktan geçärdi bir çocuk, aşaadän kimisä çaararak. 4. Çocuk, sokakta gidärkän, durgunup, bakındı oyanı-buyanı. 5. Üşüyüp, o giidi bir ruba sırtına.

227. Okuyunuz teksti demekli, intonaşiyaya görä – dooru.

Korkak adam

Bir karı, bilirkän kocasını korkak, hep gülmää alırmış onu. Adam avcıymış, ama yokmuş ne tuttu, ne urduu bir av, düşünürmüş, nasıl yapsın da inandırısın karısını, ki o diil korkak. O, gezä-gezä daalıklarda, bulmuş bir ölü canavar. Düşünmedään çok işlerä, derisini soyup, dönmüş evä. Geldicään evä, adam deriyi sermiş kapuya da takılmış karısına:

– Taa bana korkak deyecän mi, mari? – sormuş o, sevineräk karısına, – te dün bir yabancı urdum...

Ama karısı onu inanmamış da demiş:

– O yabancıyı, olmalı, başkası urdu, sän dä getirdin derisini, sanarak beni aldadacan. (*masaldan*).

228. Aşaadaki iştenniklärän düzünüz birär cümlä, angılarında olsun haliştenniin laf çevirtmesi.

Kaçarak, yazarak, annadıynan, baka-baka, gülä-gülä, çıkarıp, oynayıp, sordukça, pişincä, geçeceykän, düşeceykän.

229. Aşaadaki cümlelerdä açınız skobaları. Onnarın içindän işlikleri diıştiriniz iştenniklerinä. Haliştenniin laf çevirtmelerini bulunuz, onnarın virgülleri için annadınız.

1. Burada ahırda baalydy iki balaban beygir,onnar, (cıngırda-dardılar) sincirlerinnän hem (atlayardılar), iyirdilär alaflarını. (S. Bulgar “Karpuz”)

2. Kirpi, bir yumak (oldu), yattı içersinin bir köşeciindä.

3. Goguş, (düşündü) birazıcık, çekeder annatmaa. (K. Vasilioglu “Oglan”)

4. (Suvazladı) üüsüz kuzucu, dädu uzalttı şişeylän südü ona.

230. Aşaadaki cümleleri tefterinizä yazın. Haliştenniklerini bulun, onnarın altını çizin hem koyun onnara soruş, söläyin, ne cümlä payı onnar olêlar.

1. Pençerä açıldıynan, bana suuk geldi.

2. Artist ştenaya çıkardı gülümseyerek.

3. Bu gözelim alma-armut başçelerinä insannar baka kaldılar.

4. Kardaşım, kafasını azıcık aşaa iildip, saklı bir kiyat yazdı.

5. Deredä suyun ortasına gittikçä, o taa derin olurdu.

6. Taftayı keseceykän, sän taa bir kerä onu ölç.

7. Yazarkan islää, düşünün da şaşırmayın.

8. Biz kasabaya etişincä, panayır artık daalmıştı.

9. Görmedään dereyi, suvama paçalarını.

231. Yazınız teksti tefterlerinizä, koyarak kaçırılmış virgülleri. Bellili cümlelerä yapın sintaksis analizi.

Yabanı kalmış aaç

Bän avä gideceykän işittim bir masalcık. Bir tavşamcık düşüp yabanının paņasına başlamış yangöz yalvarmaa canavara onu öleceykän kolversin bir oyuncuk oynasin. Yabanı da ahmak gibi dalayaceykan tavşamı ensesindän kolvermiş onu oyun oynasin.

Tavşamcık ta oynaya-oynaya atlaya-atlaya uzaklanmış da kaçıp kurtulmuş.

Yabanı da oyunu siirederäk kalmış ap-aaç. Kalkıp erindän genä daaya gitmiş.

§ 32. İŞHALLİK. İŞHALLIKLARIN DOORU YAZILMASI

232. Teksti okuyun, içindeliini annadın, bölün onu birkaç paya, herbir paya ad koyun. Tekstin katlı planını düzün. O planı tefterlerinizä yazın.

Biyaz gölmek

Biz Pavliylän hazırlanardık gitmää gölä balık tutmaa. Başçada, kuyucukları kazıp, kurtçaaz topladık, hazırladık oltaları hem aldık birär kazan, balıkları getirmää deyni.

Aul boyunda oturan dädu Lişku dedi: “Pavli balıkları tutacak, ama Koli tutamayacak. O kazanı boşuna alêr”. Bän küstüm dädunun bu laflarına.

Gölün kenarında biz, aarayıp, bulduk kendimizä birär er, neredä gölün suyu taa derin, duruk, uslu, da attık oltalarımızı su üstünä.

“Daldı! Dalgıç daldı!” – ansızdan Pavli baardı da, kaldırıp oltasını, çıkardı su içindän bir büyük balık. Sora o başladı, tutup başka balıkları butürlü, sıbıtmaa onnarı biri-biri ardı kumnar üstünä. Bän bir balık tutunca, onda olduydu artık on balıktan zeedä.

“Dädunun lafları aslı çıktı!” – sevinirdi Pavli. “Yok, senin erin taa ii,” – mırıldandım bän, çok göreräk dostumu. “E, hadi, erlerimizi diişelim,” – teklif etti Pavli. Biz diiştirdik erlerimizi. Ama ne fasıl iş bu – Pavli benim erimdä dä başladı sık-sık balık tutmaa?! Benim sä dalgacım bir erdä durardı, donmuş gibi. Balık tutmayı biz başardık kâr ölä, nicä dädu dediydi. Pavlinin kazanı dolduydu balıklan, benim sa sade kazanın dibindä balık vardı.

Açan biz yaklaştık evlerimizä, genä karşı geldik dädu Lişkuyulan. Bakıp benim kazanıma, dädu salladı oyanı-buyanı kafasını da, şiret gibi, gülümsedi: “Ölä da annamadın mı, neçin az balık tutun? Oltan senin biyaz, hem gölmään dä biyaz. Pavli dä sä hem olta kara, hem gölmek kara. Balık biyazdan korkar”.

“E, sän beni bu işä neçin ilerdän üüretmedin?” – sordum bän däduya. Dädu genä gülümsedi: “Bölä taa ii aklında tutarsın. Zeetlänmeyecän – üürenämeyecän!”

boşuna – дарма, марно

dalgıç – вантаж, грузило

şiret gibi – хитрий погляд

zeetlänmeyecän – поки не попрацюеш

➤ *Siz bilirdiniz mi bu işleri?*

İşhallik deniler te o diişilmâz söz payına, angı işlemin nicä olduunu, kimi obyektin, nişannın nişanını gösterer hem soruşlara: **nasıl? nicä? nezaman? neredä? nekadar?** cuvap eder.

Cümledä taa sık hallık olêr. **Örnek:** *Tez yapêr* – nasıl?

Çemrek işleer – nicä?

Orada dinnener – neredä?

Çok kiyat – nekadar?

233. Koyunuz aazdan soruşları bellili laflara.

Lüzgâr eser **yıraktan**. Kardaşım **hızlı** sokaa çıktı. Pazar için aul boylarını süpürdülär **büün**. Biz kaldık **burada**. O **çok** işledi aulda. Çiçek **pek** gözäl. Radiodan sesledik **gagauzça** türküleri. O **taa** balaban bendän. Festivalda vardı musaafir **yakından** da. **Bıldırkı** emenilerim küçülmüşlär. Kolverdik guguşları **yukarı** gökâ.

234. Aşaadaki lafbirleşmelerinnän kurun birär cümlä, onnarı yazın, işhallıkların altlarını çiziniz, annadın, nesoy cümlä payı işhallıklar olêr.

Aşaa inmäâ, tez gelmäâ, hızlı örümäâ, çabuk etişmäâ, ötäända oturmaa, saat annamaa, boşuna aaramaa, hergün okumaa, bıldır ektik, yaarın çaarmaa, sabaalän kalkmaa, orayı çıkmaa, gecä-gündüz işlemäâ, oyanı-buyanı gezinmäâ, azar-azar içmäâ, yakın-yakın koymaa.

İşhallıkların düzülmesi

İşhallıklar düzülerlär:

1) türlü söz paylarından afikslerin yardımınan:

a) adlıklardan **-ça, -çä, -ca, -cä** afikslerin eklemesinnän:

gagauz – *gagauzça*, *adet* – *adetçä*;

ä) sayılıklardan: *bir* – *birdän*, *birkaç*, *bir* – *kerä*;

b) işhallıklardan: *çok* – *çokça*, *hızlı* – *hızlıca*;

c) işliklerdän: *doyun* – *doyunca*;

2) nişannıkların dönmesindän:

yırak (niş.) *taraf* – *yırak* (işh.) *yaşêêr*

gözäl (niş.) *fistan* – *gözäl* (işh.) *çalmaa*

ilin (niş.) *çanta* – *ilin* (işh.) *oynamaa*

3) urgunun erini diişirmesinnän:

sabaá (adl.) – *sábaa* (işh.)

avşám (adl.) – *ávşam* (işhal.)

4) lafların ikilenmesindän:

kat – *kat*, *yavaş* – *yavaş*, *adım* – *adım*;

ikişär – *ikişär*, *orada* – *burada*, *oyanı* – *buyanı*.

235. Aşaadaki işhallıklarını kullanın birer cümledä, cümleleri yazın, söläyin, angı söz paylarını onnar annadêrlar.

Dün, az, pek, genä, kayet, henez, dayma, çoktan, ileri, yukarda, aşaaada, bildir, burada.

236. Aşaadaki laflardan düzünüz işhallık. İşhallıkları yazıp, onnarın afikslerin altlarını çizin.

Kış, ayak, gagauz, ukrain, adet, yalnız, sokak, eni, boş, güz, bi-zim, sizin.

237. Aşaadaki lafbirleşmelerinnän birer cümlä kurun, cümleleri yazın, iki cümleyä yapın sintaksis analizi.

Yarıldı baştan-başa, açıldı birdän-birä, çok-çok lafetmää, kat-kat bükmää, parça-parça kesmää, uzun-uzun bakmaa.

İşhallıkların dooru yazılması

I. Yazılêrlar birleşik:

1) katlı işhallıklar, angıları kurulu **bu, o, ne, her** aderlikleri yardımınnan: *büün, bıyıl / buyıl (ama: bu yıl), burada / burda, buyanı, orada / orda, neredä / nerdä, nääni, näända, näändan, netakım, o saat (ama: o saat), her zaman, kimikerä* h.b.;

2) katlı işhallıklar, angıları kurulu bir sayılı yardımınnan: *biraz, birazdana, birerdä, bireri, birtakım* h.b.;

3) katlı işhallıklar: *beränna, beräända, ötänna, ötüögün, öteyıl* h.b.;

4) birleşik yazılêrlar işhallıklar: *isteyiptä, başaşaa, enikunu, dışanna, dolayanna, kendibaşına* h.b.

Ayrı yazılêrlar: *bir kerä, kimär kerä, bir sestä, bir aazda* h.b.

Çizgicik aşırı yazılêrlar: *hemen-nehmen, may-may, yavaş-yavaş, çok-çok, yakın-yakın, dayma-dayma* h.b.;

adım-adım, azar-azar, gün-gündän, yıldan-yıla, yıl-yıldan, baştan-başa, istär-istemäz, birä-bir, yıl-ba-yıl h.b.;

gecä-gündüz, avşam-sabaa, büün-yaarın, ileri-geeri, daran-peran h.b.

Tutunuz aklınızda bu işhallıkların dooru yazılmasını!

Şindidän sora, sabaalen, çin-sabaalen, avşamnen, zorlan, tezlä h.b.

238. Aşaadaki işhallıklarla düzün birer cümlä.

Biraz, sokakça, yalnızça, aar, dün, geeri, dooru, adım-adım, avşama, okadar, çok.

239. Aşaadaki laflardan işhallık düzün.

Kış, yaz, güz, ayak, bir, bizim, adet.

- 240. Aşağıdaki cümlelerde noktaların erinä uyar işhallıklarını koyun. Birinä yapın sintaksis analizi.

Bobam hergün... kalkıp işä gider.

Şkolacılar ... etiştilär erinä.

Onun sesi ...öter.

Ekilmiş kırlar ... eşerdi.

Bekçi bir bayırdan ... inärdi, bir ... çıkardı.

Laflar eklemäü deyni: erken, tez, aşaa, yukarı, gözäl, çabuk.

§ 33. YARDIMCI SÖZ PAYLARI

- 241. Okuyun teksti. İçindeliini annadın.

Aariflik sızıntısı

İnsanın aariflii, derin fikiri taa ii görüner folklorda.

Bizim gagauz halkın folklorunda var çok söyleyiş, bilmeycä, fikra, maani, türkü, masal hem legenda. Bu aazdan yaratmalarda var taşlanmış gibi derin evellerdän kalma dilimizin käämil örnekleri, ani hergünkü lafetmektä çoktan unutulmuşlar. Taman bu örneklär nicä bir aynada göstererlär insanın derin aarifliini hem onun yaratmak talantını.

Gagauzlar çok vakit yazısız yaşamışlar da bu kusur kösteklämemiş onnari braksinnar sonunda gelän evlad boylarına en läözümni fikirlerini. Olmuş pınar göçmüş, çannar kaybelmiş, yangınar hem su basımnarı... Da ani butürlü belalardan gelän gençlär bilsin korunmaa deyni türkü düzärmişlär.

“Hay keten...”, “Hatalı pınar” hem başka. Bu türküleri çalarmışlar konuşkalarda, düünnerdä, neredä çok insan toplanmış, onnar geçärmişlär aazdan-aaza, gidärmişlär gelän asirlerä. Te buydur o büyük kolektiv akıllılık, angısınnan yazısız da läözümni işleri halk götürürmüş gelän zamannara.

Fıkralarda hem kısa masallarda görüner nekadar derin düşünmüş o masalı düzän, ani çok keskin kötüleer hem gülmää alêr tamahlı, ikiüzlülüü, yalancılı hem başka kusurları. Alalım söyleyişleri dâ, onnarda beş keret on laflan açıklanêr bir bütün dünnä hem ölä fikirlär, angılarını bir uzun traktat yazısında da açıklamayacan.

aariflik sızıntısı – джерело мудрости

➤ *Ne o folklor?*

Ardlaflar deniler te o yardımcı diişilmâz söz payına, angısı göster lafların ilişikliini biri-birinä.

Ardlaflar:

için, gibi, görä, deyni, sora, aşırı, beterä, üzerä, kadar, karşı, kaarä hem başka lafların ardlarında kullanılêrlar.

Ardlaflar diişilmeerlär sayılara görä, onnar hallanmêêrlar.

Cümlelerdä ardlaflar kullanılêrlar adlıklarlan, aderliklärän, işliklerin hem başka söz payların ardında.

Örnek:

Okumak kiyadı edinci klas için.

Onun gibi bän dä kıvrak yazdım.

Gagauz dilindä ardlafların taa çoyu başka laflardan ayırı yazılêrlar.

Örnek:

Lüzgerä karşı, bizim gibi, şkola için, bendän kaarä h.b.

242. Aşaadaki cümleleri yazın, ardlaflarını bulup, altlarını çiziniz: açıklayın, angı söz payların ardında onnar kullanılmış.

1. Biz bir saat kadar işledik. 2. O annattı kendisi için. 3. Etişâr-sâk ilkyaza kadar, taa çok şefteli fidanı dikecez. 4. Bu fistanı terzi sana görä dikti. 5. Oturdum anama karşı. 6. Şkolaya dooru gidän sokak uzdu hem eşillikliydi. 7. Eni yapı düzdülär ineklerä deyni. 8. Bendän başka yok kim yapsın bu işi. 9. Sendän sora bän enidän okudum bu kiyadı. 10. O yıldan beeri benim büyük kardaşım düşüner hepsimizä. 11. Onun gibi bän hic olamayacam. 12. Malidän kaarä içerdä oturardı taa baka hem kaku. 13. Kazayan insannara karşı çıktı çoçuklar. 14. Yaamurun beterinä kaldık geç vokzala.

243. Düzünüz cümlä verilmiş ardlaflarnan.

İçin, gibi, görä, deyni, sora, aşırı, beterä, üzerä, kadar, karşı, kaarä.

Baalayıcılar

Baalayıcı deniler o yardımcı diişmâz söz paylarına, angıları baala-dêrlar iki laf yada cümleleri biri-birinä. Gagauz dilindä var birkaç türlü baalayıcı:

1) birleştirän – *hem, da, ne...ne* h.b.;

2) karşıtlayan – *ama, sa, sä;*

3) ayırdan – *ya, yada, ba, osa, ya..yada, ba..., ba..., osaydı;*

4) iildici baalayıcılar:

Ani, açan, aniki, deyni, eer, ki, makar ki, makar ani, neçinki, sansın, çüncü, raz, zerä, baarim, nicä, baari, nasıl h.b.

Örnek:

Unutma, ani sabaaya toplantımız olacek.

Çünkü koyunnar toktular, tolokada yatışirdılar.

Açan erken kalkacan, o günü taa çok iş yapacan.

244. Düzünüz cümlä verilmiş baalayıcılarlan.

Ama, osa, hem, yada, neçinki, ani, açan, makar ki, sansın.

245. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, annadın baalayıcılar için, angı lafları yada cümleleri onnar baalêêlar.

1. Üürenicilər uroklarda okuyêlar hem yazêlar. 2. Sallangaçta, agacım, sallasana beni dâ! 3. Bu işi bân vermäm ne sana, ne ona. 4. Sendä dâ var, bendä dâ var, bir kuru dalda da var. 5. Büün yada yaarina işimiz bitecek. 6. Savaş ceti kendi düşündüünü yapmaa, ama olma inat. 7. Anastas kalmış evdä, çünkü o hastaymış. 8. Bân adama yardım ettim o aar çuvalı kaldırmaa, makar ki kendim da diilim çok kaavi.

İzmetçi adlar

Gagauz dilindä var ölä adlar(laflar), angıları kullanılêlar söz paylarınınan barabar da göstererlär lafların arasında erlik işikliini, deyecez:

üst, alt, ard, ön, yan, orta, ara, iç, dış, karşı, baş, boy h.b.

Cümlelerdä onnar taa çok ikincili pay(tamannık yada hallık) olêlar, düzerlär, izafetli lafbirleşmelerini.

Örnek:

Güvercinnär konmuşlar aul üstünä.

Süpürdüm aul boyunu.

Er altından sarı toprak çıkardılar.

246. Aşaadaki adlıklarlan hem izmetçi adlarlan kendiniz cümlä düzün.

Taş üstündä, kiyadın altında, sundurmanın boyuna, kapu önündä, apteka yanında, baayın ortasında, karpuzun içindä.

247. Yapınız sintaksis analizi cümlelerä.

Skolanın yanında aul düzdük.

Yırakta, yol ortasında, bir maşına peydalanıp, yalabıdı.

Pınarın dolayanda bir parça eri asfalt döşedilär.

Şkolacılar üüredicinin karşısında uslu oturdular.

Paycıklar

Paycıklar da, yardımcı söz payları olarak, diişilmöz söz payıdır.

Gagauz dilindä var te bu paycıklar: **-mı, -mi, -mu, -mü, diil, ko na (nayın, nayınız) te, tä, ha, hadi, ya, taa, sade, helä, be, ba, bak, en, e, çak** h.b.

Paycıklar yardım eder sormaa, şaşmaa, izin etmää, inkär etmää, kayıl olmaa h.b.

Paycıklar laflardan ayırı yazılêrlar.

Örnek:

Bu mu sizin eni kiyadınız?

Bu armut diil olmuş.

Ko benim Vatanım yaşasın!

Ya bak ne gözäl gün kauşêr!

- **248. Okuyun teksti, açıklayın onun temasını. Çıkarın teksttän yardımcı söz paylarını, gösterin yazmakta onların dooruyazılmalarını. Angı söleyişin maanasını açıklêr bu masalın içindekilii?**

Sandıcak altınnan

Yaşarmışlar babuylan dâdu bir eski kırık evdä. Yokmuş onnar da zenginlik, yokmuş uşakları, ama varmış annaşmak.

Ama babu, git-gidä, taa dürük olarmıs. Bir sabaa o deer dâduya:

– Bizim evimiz eski. Lääzım düzmää, ama taa islää-yapmaa eni ev.

– Gelecek vakit, ozaman da yapacez, – cuvap etmiş dâdu.

– Git, baari, dereyâ ba da tut birkaç balık, yapayım bir balık çorbası, – demiş babu.

Gider dâdu dereyâ, almış oltasını, kazancı. Oturêr kenarda da düşüner: “Of, ne yapayım? Balık tutulmêr, babu baarêr, evi düzmää yok neylân”.

Geçer yarım gün. Birkaç ufak balıçak tutulmuş, dâdu şennenmiş .

Taa bir kerä atmış oltayı suya, da... Çeker, çeker – zor, çıkarâmêr. Zeetlenä-zeetlenä, nası-nicä, çıkarêr oltasını. Bakêr, balık yok, ama gegeyä ilişik durêr bir sandıcak. Dâdu o saat açêr o sandı da “Ah!” baarêr. Sandıcak doluymuş altınnan!

Görer babu, ani dâdu döner deredân evä, ama ellerindä naşey sä var, kazana benzämeer.

– Ne getirdin? – sordu o .

– İnan-inanma, kısmetli olacez. Getirdim bir sandık altın.

– Yalandırma beni! – baarêr dâduya babu .

– Bak, mari, bak, aç gözlerini, – güler dâdu.

Hazırlêr babu balık çorbasını. Hepsi şen, tok, kısmetli. Yaşamak!

Ertesi günü yollanêr dâdu kıra, babu da gider komşuykasına masala.

Ama, boşuna demeerlär, ani babu dili – uzun. Taa kapudan başlamış annatmaa, ne zenginnik onnarda peydalanmış. Sesleer komşuykası da şalvir gülümseer.

Açan babu çıkmış sokaa, denemiş, ani evdä kapular açık da şü-pelenmiş.

Girer içeri, şaş-beş kalêr. Heresi darmadaan, açık, kırık dar-an-peran!

Bakêr, saklı erdä sandıcak yok!

Başlamış aalamaa: «Ne prostum bän! Dädu beni öldürecek, dön-düynän kırdan». Sora gelmiş aklısına, ani komşuykasının kocası, olmalı, işitti hepsini.

Geçer yarım yıl. Gücenni geşmiş vakıt, kahırlı gezärmişlär dä-duylan babu. Ama ne şaşmışlar onnar, açan görmüşlär küüdä, diil uzak onnarın evindän, bir büyük ev, nica kalä!

Da ozaman annamışlar, kim çalmış onnarın sandını. Bişey sölämemişlär, sade oflamışlar.

Geçer birkaç afta – çalıcının evi düşmüş, kaybelmiş, yok olmuş erin üstündän.

Valera Gaydarji

 249. Aşaadaki paycıkların birär cümlä düzün.

Ko, diil, mi, haydi, helä, çak, te.

Modal lafları

Gagauz dilindä var modal lafları, angıları pek benzeerlär işhallıklarına: **Sanki, acaba, hiç, salt, läözım, diil läözım, da haliz, şansora, bölä, var nicä, allele, hep, keşki, alle, allem, allelem, beki, elbetki, mutlak, bezbelli** h.b.

Örnek:

O ihtär, ama hep işleer.

Siz bana hiç bakmayın.

Salt bir anam beni inandı, ki vardı zorum.

Biz, allem, erken gelmişik.

Haliz bu kiyatçıı bän çok aaradım.

Duygucular

Duygucular diil baalı cümlä paylarınnan.

Duygucular te bunnardır:

A! Of! E! êy! Vay! Ay! Yazık! Ha-ha-ha! E-he-he! Pı-ı! Brä! Bre! Çat! Pat! h.b.

Örnek:

Pı-ı, mari, ne oldu? Of, năbacez?

250. Hazırlayınız prezentațiya temaya „Gagauz dilin folkloru“, pay olup grupalara:

- 1-inci grupa – “Söleyişlär”;
- 2-nci grupa – “Bilmeycelär”;
- 3-üncü grupa – “Masallar”;
- 4-üncü grupa – “Fıkralar”.

TEKRAR

251. Okuyun teksti, açıklayın onun temasını, öz fikirini, stilini hem tipini. Neçin avtor ayırdı bölä ad bu tekstä? Kayılsınız mı siz onunnan? Çıkarın teksttän işlikleri, bulun onların zaloglarını, çalımınarını hem zamanınarını.

Yolu enseer gezän... (*Sevdaylan Kubeydän*)

Valera Gaydarji, 15-yaşında çocuk, her sabaa uyanêr saat beştä da gider gütmää koyunnarı. Yanında her kerä – telefon. O çıkarêr video, nica onun ana küüyündä, angısı bulunêr Odesa bölgesindä, yapêrlar piinir hem şarap, hem nicä hazırlanêrlar yortulara.

Valera üürener 9-cu klasta, yaşêêr kendi küüyündä. Onda var bir düş gütmäk – isteer, ani onun küüyünä gelsinnär turistlär hem onun halkı tanınsın dübüdüz dünnedä.

Çocuk yaşêêr Kubey küüyündä, angısı bulunêr Moldova sınırlarına yakın. Yaşayannarın taa çoyu burada – gagauzlar, angısınar dünnedä yaklaşêrlar milionun dördüncü payına, onların arasında – 30 bin yaşêêr Ukrainada. Gagauzların dili benzeer türk dilinä.

Küücülär biri-birinnän lafederlär gagauzça hem bulgarca. Şkolada bilerlär en azıcıktan beş dil. Valera biler türk dilini da biraz, neçinki ani var hısımnarı Türkiyada.

O isteer ilerletmää turizmayı kendi küüyündä, angısı bulunêr Ukrainanın üülen tarafında. Çocuk artık bir yıl getirir kendi ütub-kanalını.

Valera annadêr çobannarın yaşaması için; türlü yortular için; nicä ikramnêrlar bulgarlar gelän onnara musaafirleri; nicä koyunnarı kırkêrlar.

“Bän pek isteerim annatmaa bizim Besarabiyamız için, kendi halkım için, bizim adetlerimiz için. Fodullanêrım, ani duudum gagauz. Hazırlêêrım video, nicä çobannar ilaçlêêrlar hayvannarını. Ceviz ayına neetlemerim çikarmaa film, nicä yapılêr Kubeydä üzümdän şarap ellän,” – annadêr Valera.

Küüdä Valera sayılêr gid. Ölä onun imidji.

Sıkça giyer gagauz kırma kalpacını, angısını dikerlär kuzucunun derisindän. Valera donanêr bu kalpaklan da gider şkolaya da, dostlarinnar da buluşmaa. Çocukak oldu nicä bir örnek akrannarına. Onnar da başladılar giimää bölä kalpak.

Valera var nicä annatsın gagauzların kalendarını: nezaman koyunnar çobana veriler; nicä yapêrlar bulgur (kurban) kuzucunun yaanicıundan; Kasım yortusu için da; nicä ilk sefer kesiler çotuk.

Çocukak düş güder işlemää turizma sferasında yada çikarmaa kino gagauzça. Taa o getirer sayfa İstagramda, nereyi atêr foto-ları (“Kubey benim gözlerinnän”).

Şindi çocukak çıkarêr video, ama pek isteer, ani gelsinnär paalı musaafirlär da görsünnär kendi gözlerinnän hepsini.

“Benim bakışıma görä, burada var hepsi, ne lääzım turizmaya deyni: natura, halk ustalı, adet imeesi. Olardı yolları da yapsınnar, olaceydı super”, – söleer Valera. O pek isteer ileri dooru düzmää gotel da kabul etmää orada turistleri.

*Marina Vereşçaka
(Çevirdi Nadejda Kuroglo)*

252. Okuyun fıkrayı demekli. İşlikleri bulup, açıklayın, angı üzdä, sayıda, zamanda onnar kullanılmış.

Vakit sayıcısı

Açan Nastradin üürenärmiş şkolada, üüredici dayma annadar-mış dünnedä yaşamak için, türlü yortular için, vakit için. Bir kerä urokta o demiş:

– Tä şindi taa ilkyaz. Günnär uzanêr, gecelär sä kısalêr. Bir aydan sora, açan gelecek yaz, gün olacêk bir saat taa uzun...

Geçmiş bir ay. Genä laf olmuş urokta günnär için, da üüredici sormuş Hocaya:

– Ya, sölä bizä, Nastradin, – kaç saat var bir sutkada?

– Sutkada şindi var irmi beş saat, makar bir ay geeri irmi dört-tü, – girgin cuvap etmiş Nastradin.

Urokta bulunan uşaklar hepsi gülmüş.

(P. Çebotarä görä)

253. Okuyun teksti. İzin çalımında işlikleri bulun, onların üz hem sayı afikslerini ayırı okuyun.

Ana izini

Bir gün, yazın, hava pek sıcaktı, güneşti. Pavli kardaşınnan Mitiylän neetlenirdi sokakta çelik oynamaa. Ama çocukların anası sabaa ekmeeni idiktän sora, oollarına izin etti:

– Siz büün vakıdı boşuna kaybetmeyin, gidin baalara, orada ellän yolun suannardan hem sarmısaklardan otlarını. Sän, Pavli, taa büyük-sün, taa kuvetliysin, ilkin çek oradaki pınardan su, suları dök o boş fiçıya, ko su güneştä yısınsın, sora o sularlan yısla eşil patlacannarın hem biberlerin köklerini. Bu işi yap avşam üstünä dooru.

Ama sän, Miti, kaz kazmaylan baayın sıra aralarını hem uurlarını, bak kesmeyäsin otlarlan bilä büüyän baa sıraların arasında suannarı hem sarmısakları.

Bu işleri yaparkan, alatlamayın! Baalarda biraz işlediktän sora, oturun da iyin üülen ekmeeni. Te şindi taa alın da koyun ekmek hem birär parça piinir torbanıza.

Çocuklar, bu ana sımarlamasını kuşku sesleyip, kâr ölä dä yaptılar.

254. Bu teksti var nicä mı saymaa annatma? Argumentläyin cuvabınızı. Yazın tefterlerinizä işlikleri, belli edin onların üzlerini, sayılarını, zamannarını, çalımını.

Bizim küü

Taa biraz büüdüynän, bakam yollardı beni koyunnarlan küüyün öbür karşıdaki yamaca otlatmaa evdän taa uzak. Ama oradan bizim küü görünärdi birä-bir, nicä aucunda. Ne pek sevärdim bän bakmaa küüyümüzä kenardan-kenara hepsini evleri, maaleleri gözdän geçirmää! Ama en ilkin, klisenin saa tarafına bakarak, bulardım bizim maalemizi. Görünärdi mezarlık tolokası da...küüyün yanından çayırca gecer demir yol. Bän bir treni kaçırmazdım: anğısı uzundu, taa yavaş gidärdi, pasajirlärlän sa hızlı geçärdilär da tez kaybelirdilär çayırın maavi uzaklın dibindä...

Küüyümüz bana pek gözäl görünärdi, gelärdi, ani bölä en islää küü dünnedä başka yoktu. Ačan da genä bakardım, bulardım bizim maalemizi, sokaamızı...

Koyunnar sa hep otlayardılar, hep gezinärdilär önümdä.

(N. Tanasogluya görä)

255. Okuyun teksti. Bulunuz işlikleri mutlak gelecek zamanda.

Sportlan Saalık birerdä baalı

Peticik, anğısı artık on yaşını tamannadı, yatêr aacın altında. Kimär kerä olmuş dutlar dooru aazına düşärmışlär. Dädu işleyärmiş hem bir gözlän siiredärmiş, ne yapêr unukası. Bir dä işider:

- Dädu, gelsänä da annadasın bana bir masal, va.
- Gidecäm, uşaa, ama tä sıracımı bitireyim.
- Dädu, sırasını aulda bitirdiynän, çeketmiş:
- Bir vakıt varmış, bir vakıt yokmuş. Varmış üç kardaş: Sport, Zaamet hem Saalık. Günün birindä Sport demiş kardaşlarına:
- Ne bän sizinnän gezerim?! Bän sissiz dä yaşayırım.
- Gitmiş Sport onnardan. Bir gün kaçınmış, iki gün top oynamış...Ama ölä acıkmış, ani hazırmış, aulların taftalarını kemirmää. Sporttan soram Saalık ta demiş Zaametä:
- Bän dä isteerim yalnız yaşamaa.
- Demiş bunu da gitmiş, nereyä gözleri görer. Gezmiş bir gün aaç, gezmiş iki gün... Üçüncü günü yokmuş artık ne gezmää, ne oynamaa, ne dä şennenmää. Kefi kaybelmiş. Bu aaçlık günnerindä yufkalanmış, başlamış başı acımaa, teni solumuş, suratı buruşmuş... sade imää için düşünärmış. Üçüncü günü Saalık dönmüş evä da görmüş şen hem pembä yanaklı Zaameti, angısı güz için insana fıçı yaparmış, aulda işleyärmış, başkasına, läázım olduyunan, bir pençerä ya da kapu yaparmış... Hiç bir dä iştän brakılmamış, zaametini saymazmış. Taa o günü Sport ta evä gelmiş. Zaamet ozaman kardaşlarına demiş:
- Bän sissiz dä yaşayacam, aaçlıktan ölmeyecäm. Ama adama taa kolay yaşamaa, açan o barabar yaşêêr bölä kardaşlarınnan, nicä Sport, Saalık hem Zaamet. Ozaman adam kimseydän hem bişeydän korkmaz.

 256. Okuyun teksti. Ayırınız sadä cümleleri, yapın sintaksis analizi.

İlin atletika

İlin atletikasız, var nicä demää, kimsey yaşayamaz, çünkü herbir adam yaşamasında mutlak kacêr da, uzunnaa da, yukarı da atlêêr. Bu maasuz kaçmaklar, atlamaklar başka sportsmennerä büyük yardım yapêrlar. Ya düşünelim, var mı nicä futbolcu oynasın, er o kaçamarsaydı yada atlayamarsaydı. Var mı nicä basketbolcu bu sınışları kullanmadaan oynasın? Var mı nicä tenisçilär yada voleybolcular, gimnastlar yada başka sportsmennär birbişey yapsınnar, göstersiz, becermärkän atlamaa hem kaçmaa? Var mı nicä fizkultura uroklarını geçirmää kaçmaksız hem atlamaksız?

Tä neçin atletikayı herbiri kullanêr, herbiri yapêr hem herbiri sever. Tä neçin ilin atletikayı yapêrlar kışın da, yazın da. Tä neçin ona deyni er var stadionda da, salonda da, evdä dä, kırda da.

Nekadar taa çok ilin atletikaylan zanaatlaşacınız, okadar taa kaavi hem saalıklı olacınız! Bunu unutmayın.

257. Okuyun teksti. Ayırın işlikleri, gösterip onnarın bölümnerini (sadä/ düzülü/ katlı).

Esaplı adam

Esaplı adam deniler ona, angısı birkimseyi aldatmaz, lafında herkerä durar, adadını tamannayar, büyüklerin lafını kestirmäz, karşı laf sölemäz, bir adamı sebepsiz acılamaz.

Esaplı adam kendisini dä adamcılaan kullanêr, uşaklarını da hep ölä üüredär hem terbedär.

Esaplı adam kötülük, fenalık, hayırsızlık yapmaz, kan dökmäz, ayıpsızlık uuruna düşmäz, üzünü kirletmäz.

258. Okuyun teksti. Koyun onun adını. Düzün dialog bu tekstin içindeliinä görä, annadarak kendi bakışını oluşılara görä. Çıkarın tekstin içindän işlikleri geçti,şindiki, gelecek zamanda da düzün onnarlan birär cümlä.

Bir adamın varmış üç oolu. Onnar büüdüynän, adam demiş:

– Çocuklar, bän sizi büüttüm, üürettim, ama ileri dooru bakın kendi-kendinizi. Çıkmışlar kardaşlar küüdän da çatırıkta, pınarın yanında, biraz dinnenip, annaşmışlar, ani üç yıldan sora genä burada, bu gündä, bu saatta, buluşup, bakacaklar, kim ne kazanecek.

Gitmişlär onnar herkezi kendi yolundan: birisi doorulmuş üülenä, ikincisi – günduusuna, üçüncüsü– batıya. Etişmişlär onnar saa-seläm erlerinä. İkisi olmuş yazıcı bezirgennerdä, en küçüü dä – bir çorbacıda çırak.

Geçmiş o üç yıl da genä buluşmuşlar kardaşlar o pınarın yanında. İkisi gelmiş valizalarlan ellerindä, angıları doluymuşlar eni rubalarlan hem paraylan. Üçüncüsü, en küçüü, gelmiş elleri cöbindä.

- Sölä, ne kazandın, neçin boş ellän geldin? – sormuşlar agaları.
– Kazandım bän üç ceviz, – demiş en küçüü onnara.

259. Okuyun teksti. Koyun onun adını. Bellili işliklerä yapın morfologiya analizi. Bulunuz yardımcı söz paylarını. Belli ediniz onnarın bölümnerini.

Cenk vakıdı bän taa küçüktüm. Ama **tutêrım** aklımda, nicä küüyä girdiydilär ev gibi büyük tanklar. Onnarın ardına peydalandıydı pehota da. Naçıtlär çok vakıt küüdä hem damnarda, maazalarda, tavannarda **aaradıydılar** partizannarı, ama ölä da **bulamadıydılar** kimseyi. Makar ki kimseyi öldürmediydilär, ama küüdä, herbir evdä gezärdilär, nicä çorbacı. Angı evleri **beenär-**

dilär, saabilerini fırladardılar dama, kufneyä, kendileri dä **erleşärdilär** evin odalarında.

Asker kısa vakıt durduydu küüdä, ama **kalmadıydı** küüdä ne tauk, ne yımırta, ne dä süt. Nemşelär hepsini,alıp, iyärdilär. Bulmayıp kuvet, angısı vardı nicä onnara karşı gitsin, **çıktılar** küüdän, brakıp pek çok siläh, angılarında çok vakıt uşaklar **kaybedärdilär** cannarını, sayarak onnarı oyuncak.

260. Koyunuz işliklerin kaçırılmış afikslerini.

1. Bir gün dädu aldı.. lafkadan eni bir rezina topu da götürdü.. onu unukasına. 2. Peti çıktı..artık uroktan, açan onu çarardı.. evä. 3. Bän açtı.. pençereyi da sildi.. onun sırçalarını. 4. Büün klasta hepsicii üürenicilär yazdı.. evdeki işleri, esapla.. daavalarını, tamannadı.. üüredicinin istediklerini.

261. Okuyun teksti. Bellili işliklerä yapın morfologiya analizi.

Gani büün **kalmıştı** tırlada yalnız. Bobası, çoban Yorcı, **götürmüştü** sabaaki üüüdän piinirleri evä. Öbür çobannar da **gitmiştilär** yırak çayıra sürüyü otlatmaa. Koyunnar üülenädän **doyunacêklar**, sütleneceklär da saat birdä-ikidä genä **geleceklär** saalmaa ikinci üünü. Ozamanadan bobası da **dönecek** küüdän, da Gani genä görecek, nasıl çobannar **saayaceklar** koyunnarı birär-birär, o da yardım edecek aydamaa saamalları strungaya. Kofalar, ani şimdi kazıklarda güneşä karşı **kuruyardılar**, genä leंबरdek **dolaceklar** sütlän... Ama şimdi Gani haylak **oturmuştu** biraz bordeydä, serindä. O bakmıştı, taa nelär var bu çobannarın kır evlerindä, da sora **inmişti** çukura.

262. Okuyun teksti. Parantezalarda bulunan işlikleri läüzimni formada, çoktan geçmiş bellisiz zamanda koyun.

Ama şimdi baalar (bozulmaa) da o pek istärdi üzüm imää. Tama bu zaman (gelmää) onnara komşu çocucaa, Peticik. O artık beşinci klasta üürenärdi, ama şkolayı sevmäzdi, sıkça kalardı uroklardan evdä da bütün gün sokakta boşuna kaçınardı, aarardı kendisinä oyuncu. Ama bulamazdı, neçinki akrannarı hepsi şkolada üürenärdilär. Bu üzerä o (başlamaa) taa sık gelmää Ganiylän oynamaa.

Anaların – bobaların aariflii

Yaşarmış bir küüdä bir aylä: ana, boba hem onnarın iki uşaa, çocuklar Mitika hem Sandika. Taa onnarlan yaşarmış bobasının bobası, onnarın dädusu.

Aylä zamandan tutarmış tırla, angısı geçärmış dedelerdän uşaklara. Açan uşaklar küçükmüşlär, bobaları annadarmış on-

nara, nicä läözım büütmää koyunnarı, neredä taa islää otlatmaa, nicä dooru kırkmaa, saamaa, peynir hem yuurt yapmaa. Sevärdilär uşaklar seslemää dädunun annatmalarını, ama en çok be-enärdilär, açan onnarı alardılar tırlaya.

Geçmiş yıllar, çocuklar büümüşlär. Almış bobası Sandikaya hem Mitikaya birär beygir. Verärmiş onnara faydalı nasaatları, üüredärmiş bakmaa bu käämil hayvannarı, doyurmaa, paklamaa. Ama en meraklı iş, angısını beklärdilär oolar, nezaman boba üü-redecek atlı gezmää!

Birkaç aydan sora Mitika korkusuz, girgin oturardı kendi beygirin üstündä, onun beygirin adıydı Şeremet. Sandika sa biraz yufka tutardı kendisini, onun beygiri Furtuna seslemäzdi çocu. Sandika pek gücenniydi.

Bir keret o bıkmış üürenmää atlı gezmää, düşüp erä, aalayıp acıdan, demiş bobasına:

– Bana zor, bän bıktım, yoruldum, bişey olmêêr.

Bobası, sesleyip küsülü aalaşan cocuunu, söylemiş:

– Sandika! Üz kerä düş, bin kerä genä yuvarlan erdä, ama hep neetlän pinmää, savaş. Ozaman olacan haliz adam!

...Vakit hızlı geçärmiş. Mitika hem Sandika büüyärmişlär. Yazın, bir sıcak gündä, kazarmışlar kendi meralarını. Kırın kenarında bulunarmış bir ihtär salkım aacı, onun altında kardaşlar din-nenärmişlär, su içärmişlär. Bir da Mitika görmüş otların içindä bir guguş yavrusunu, angısının kırıkmiş kanadı. O kahırlan bakarmış kuşçaaza da demiş Sandikaya:

– Lääzım ilaçlamaa guguşçu, bulmaa onun anasını, yardım et-mää kalmasın kalik.

Sandika havezsiz vermiş cuvap:

– Brak onu! Ne fayda ondan sana olacek?

Mitika atmış kardaşına keskin bakışını, bişey sölämemiş. Koyup kuşu koynusuna, gitmiş evä, almış iki sopacık, sıkmış onnarı kırık kanatlan, sarmış guguşu ruba içinä. İlaçlanmış bu zavalı kuşçaaz.

Geçmiş taa birkaç yıl. Büümüşlär, gezmişlär delikannı bu çocuklar, sora evlenmişlär, duumuş onnarın uşakları. Güz vakıdı geçärmişlär kırın boyundan, hep o salkım aacın yanından. Görmüşlär bir yuva, angısından işidilärmiş kuş sesçeezi. Peydalanmış yavruların anası. Açan o konmuş aacın dalına, Mitika tanımış onu, o-te o kırık kanatlı guguşmuş! Sandika gözlerini bir tarafa çevirmiş. Lafsız annamış, ani can acısından yok taa aar acı.

Mitika söylemiş:

– Paalı kardaşım! Dädumuz da, bobamız da hep üüredärdilär bizi:

“Yardım ediniz biri– birinizä, yardım olunuz hepsinä – ozaman olacınız cana yakın insan”.

V. Gaydarji

 263. Okuyun teksti. Yazın tefterlerinizä, koyup kaçırılmış virgülleri.

Eer olaydım bän büücü

Eer olaydım bän büücü en ilkin yokedeceydim dünnein üzün-dän tamahlı hasetlii fenalı angılarınin beterinä türlü kavgalar hem uruşmaklar olêr. Bän yapaceydim ölä ki insannar çekişme-sinnär biri-birinnän. Ozaman insan yaşayaceydı dostça sayaceydı biri-birini hatırlayceydı evini hem uşaklarını korkusuz yalnız bra-kaceydı.

Eer olaydım bän büücü insanı herbir prost fena kötü tabeetle-rindän kurtaraceydım. Diil faydasız, ama zararlı tütünü heptän kaybedeceydım. Türlü narkotikleri erin dibinä saklayaceydım. Sarfoşluun hırsızlun hayırsızlun erinä insana vereceydım şennik büük sevda biri-birinä hem tatlı dil annaşmak büük çalışkannık ayleleri kaavilemektä her tarafça insancasına yaşamak hem her-birinä kısmet vereceydım. Küçüünä – büünä kısmet daadaceydım.

SÖZ İLERLETMESİ

§34. SIRADAN TAKRİR ANNATMA SÖZ TİPİNDÄ ARTİSTİK STİLİNDÄ TEKSTÄ GÖRÄ YAZDIRMA İNSANIN DIŞANKI GÖRÜNÜŞ ELEMENTLERİNNÄN

264. Okuyun tekstleri.

Dostluksuz yaşamaa olmaz

Bendä var çok dost. Deerlär, ani çok dost yok nicä olsun. Ama bän düşünerim, ani haliz dostlar her keret yannaşık, yardım edeceklär sana, açan läözüm. Bän bunu annadım islää bu yazın.

Kanikullarda, biz, dört dost: Peti, Koli, Sandi hem bän, Valera, yollandık göla, ani bulunêr küüyün kenarında. Etiştıynän, o saat soyunduk da atladık suya. Hava sıcaaktı, su paktı, käämil. Dördümüz da su içindä şımarardık, baarardık. Bir kıpımdan sora, bän duydum, ani gitmişim derinä. Bakêrım doz-dolay, yanımda yok kimsey. Dostlar artık kenara çıkmışlar, yatêrlar, kuruyêrlar. Bän sä duyêrım, ani yavaş-yavaş başlêêrım buulmaa. Onnar bilärdilär, ani bän prost üzerim. Baarmaa çekettim keskin seslän:

– Kurtarın! Kurtarın! Buulêrım!

Benim sesimi hepsi işittilär, ama suya atladı bir Sandi. O, tez üzüp, etişti banadan, çekti beni saçlarımndan, söledi yardım edeyim ellerimnän da çıkardı kenara. Bän korkudan bişey söyleyämerdim, titirärdim. Sandi attı arkama peşkiri, sildi beni, sarmaştı da dedi:

– Valera! Bän kendim dä prost üzerim, ama, açan işittim senin baarışını, atladım suya. Petiylän Koli sa korkmuşlar, baka-baka biri-birinä. Onnar, bekim, istedilär gelmää yardıma, ama...

Geçti bir yıl. Biz hep dordümüz da dostlaşardık, barabar gezärdik, şkolada böla oynardık.

Geldi genä yaz kanikulları. Dinnenmäk bizi beklärdi.

Bendä evdä var beygir kuliylän. Bän pek severim atlı gezmää, beni üüretti bobam. Bir gün bän teklif ettim dostlarımı bana evä da söledim:

– Sabaa yollanacez dereyä. Orada var meydancık, neredä atlı var nica gezinmää.

Ertesi günü Peti, Koli hem Sandi çaardılar beni. Bän cıkardım beygiri dışarı da gittik meydana. İlkin pindi atlı Peti. Beygir yaptı

birkaç adım, sora çeketti kaçmaa. Peti, olmalı, tutunamadı islää, düştü erä da başladı acıdan baarmaa. Bän yaklaştım onun yanına, yardım ettim kalksın, silktim donnarını tozdan, raatladım onu.

Onun gözlerindän aktı yaşları. O da, bän dä, Sandiylän Koli dä bir laf sölämedik.

Hepsini annadık lafsız.

V. Gaydarji

- 265. Okuyun tekstleri demekli, dikkat. Argumentläyin nesoy söz stilindä hem tipindä bu tekstlär. Bulunuz yazdırma elementlerini insanın dışankı görünüşlerindä.

Marinka

Bu kızçaazı bän çoktan bilerim, ama ölä oldu, ani üç yıldan sora gördüm onu bir avşam yortusunda. İlkin tanıyamadım, ama açan taa islää baktım – te o kızçaaz-kuşçaaz, angısını, sandım, kaybettim.

Marinka (ölä onun adı) şindi giimniydi diil nicä ozaman, ilk sefer. Onun sırtında kara etekti, biyaz bluzacık, angısının sol enin kolanından, saat kayışcın altından, görünärdi gözäl basmacık. Bluzanın üstünä o gimiş kırmızı koftayı. Açan bakışlarımız biri-birimizä dooru yollandılar, gördüm: üzü onun ölä şafklan doluydu, sansın yakmışlar ateş orada. Saçları omuzlarından belädän aşaa, iki kara yılan gibi, inärdilär. Kulacıklarında asılı küçücük küpeciklär, nicä kirezçik. Marinkanın boynusunda asılı yalabık dizi sedef boncuk.

Açan biz onunnan kalardık ikimiz – taa dayma küüyün ortasında parkta – bän pek beenärdim bakmaa onun kara, kömür gibi, gözlerinä, angılarından fırlardı yalın. Lafedärdi Marinka ölä yavaş, ani bän seslärdim onu açık aazlan – pek beenärdim bu hoş, yalpak sesi.

Hergün karşılaşmaa yoktu nicä, ama bän ölä istärdim onu görmä – canıma er bulamazdım. Açan sa, afta geçtiynän, genä barabardık, bän alardım elimä onun parmacıklarını, yımışak hem sıcak, ani ozaman yoktu dünnedä bendän taa kısmetli.

İ. Kior

Tançu – benim dostum

Biz onunnan tanıştık ozaman, açan başladık gezmä okula birinci klasta. Hepsimiz küçüktük, ilk sefer çıktık bölä kalabalık arasına. Ama şansora annadık – şkolaya gezecez on yıl!

Elbetki, kimi uşaklar zor sınaşardılar eni kafadarlara, ama bän ilk bakıştan annadım, ani bu çocuk olacek benim en inannı dostum.

Yıl yıldan, geçerek klastan klasa, büyüydük, diişilärdük, kurardık kendi tabeetlerimizi. Bän Tañçuyulan bölä şkolaya, sora üülen-dä evä geeri – hep ikimiz. Ölä oldu, ani çoyu sanardı, ani biz kardeşiz. Sansın görmärdilär, ani hiç benzämeeriz biri-birimizä.

Tañçu – kıvrak, gözäl bir çocuk. Onun kara kıvrıcık saçları hep taralydılar, onnarı zordu taramaa, ama o nasıl sa savaşıardı yap-maa tertip başında. Bakışı onun herkerä yalpaktı. Bän dayma şaşardım – neçin bu karaman çocukta bölä maavi, nicä gök taşı, gözlär?! Boşuna denmeer, ani gözlär – canın aynası. Açan o gülär-di, yanaklarında peydalanardılar cümbüş hendeciklär, yanakları o saat kızardılar, nicä patlacañ. Burnusu Tañçunun körpä tom-barlak kartoficik, kulakları yapışık başına, dudakları kalın, dişleri bim-biyaz – haliz birinci kaarın benizindä.

Tañçunun boyu diildi pek balaban, arkası geniş, nicä Andrey dädusunda, elleri kaavi. Örüyardı o ölä käämil, deyecän uçer, örümeer. O pek beener giinmää gözäl, ama yoktur gördüüm olsun donnarı yada gölmää diil ütüyä urulu.

Bän onunnan, şaşora, edinci bir klasta üürenän dostuz, da pek kısmetliyim, ani yaşamamda karşıladım bölä islää insanı.

(Ivan Kior)

§ 35. AYIRMA TAKRİR ANNATMA SÖZ TİPİNDÄ ARTİSTİK STİLİNDÄ TEKSTÄ GÖRÄ YAZDIRMA İNSANIN DIŞANKI GÖRÜNÜŞ ELEMENTLERİNNÄN

 266. Okuyun demekli teksti. Ayırın tekstän yazdırma elementlerini. Düzün sadä plan.

Sofi

Sandıkçı Yuvañçunun kızı, Sofi, orta boyda bir kız, kıvrak belli, siması karagöz, ama gözleri maavi, suratı uzunca. Gözäl bir kızdı. Lafına sıkı, kızlarlañ, çocuklarlañ pek şımarmazdı. Küüdä edi klas bitirdiydi.

Bitirdiynän şkolasını, Sofi kır brigadasına işlemää girdi. İşindä çalışkandı hem kantarcı diildi, nicä başka kimileri. Ne iş tä ona verselär, o küsüş yapmêêr. Onun öndercisi gördü, ani Sofi işi sever hem herbir işi becerikli yapêr, onuştan onu inek saamaa koydu. Sofi burada da ii üstünnüklär gösterdi.

Birdän-birä saamaa pek becermäzdi, ama birkaç aftadan sora ii esap aldı, nicä başka sınışlı saacıykalar işi yapêlar, da bu işin tez kolayını aldı.

Burada da Sofi çok vakıt işlämedi. Bir yıldan sora onu süt fermasına baş koydular, bak o işleecä kiyat ta bilärdi. Sofi burada da işi ii haydadı...

N. Tanasoglu

267. Aşaadaki bilmeyceleri sökün, cuvablarına yapın fonetika analizi.

Lün-lün deredä,
Lün-lün tepedä,
Sülüksüz bir kemiksiz.

(kebeleK)

Alçacık, dallı, imesi ballı.

(keliÇ)

§ 36. KISADAN TAKRİR ANNATMA SÖZ TİPİNDÄ ARTİSTİK STİLİNDÄ TEKSTÄ GÖRÄ YAZDIRMA İNSANIN DIŞANKI GÖRÜNÜŞ ELEMENTLERİNNÄN

268. Okuyun teksti demekli, kisanadan açıklayıp temasını. Bulun yazdırma elementleri. Düzün katlı plan tekstä.

Sporta şükür edin

Kavak Miti işlärdi küüdä çilingir. O – pek batal hem kaavi bir adamdı. Ona „Kavak“ deyärdilər, çünkü o Kavak Petrinin ooluydu. Pek bobasına benzeyärdi, ama boydan taa da üüsekti ondan. Mitinin arkaları, omuzları ölä geniştilär, ani üç kişi yannaşık vardı nicä saklansın onun ardına. Tä neçin ona taa çoyu deyärdi – Bayır Miti, çünkü bayır gibi büüktü. Dingil gibi kalın demirleri burardı, kıvradardı, nicä incä fişkannarı. Güreştä dä onu kimsey enseymäzdi diil sade küülülerdän, ama dolaylardan da.

Bir gün, kırdan dönärkän, aktarılmış traktor. Traktorcu kalmıştı traktorun altında. Paalıydı herbir minut. Küüdä kran yoktu. İnsanı toplamaa deyni vakıt yoktu. Da ozaman kaçarak giderlär Bayır Mitiyä. O da, çok düşünmeyip, kaçarak gider da, kaldırıp, kurtarêr traktorcuyu.

Açan traktorcunun karısı, uşakları çeketmişlär şükür etmää Bayır Mitiyä, o, gülümseyip, demiş:

– Şükür edin sporta, angısı beni adam yaptı, saalık hem kuvet verdi. Sportlan zanaatlanmayaydım, ölä dä bir pardı gibi incä kalanceydım.

§ 37. YARATMA – YAZDIRMA İNSANIN DIŞANKI GÖRÜNÜŞ ELEMENTLERİNNÄN

269. Yazdırın insanı dışanki görünüşünü ya verilmiş reproduktiyalara görä, ya da kendi ayırmanıza görä.

Plan

- 1) üz (surat) – kaşlar, gözlär, burnu, dudaklar, suratın forması (tombarlak, uzun), teni;
- 2) giyimnär;
- 3) örüyüşü;
- 4) durumu.

Bilersiniz mi siz?

Anılmış resimci, Dmitriy İvanoviç Savastin, geçindi infarkt-tan dekabrinin irmi ikisindä 2015 yılda. Resimcinin sımarlamasına görä, o gömüldü Beşalma küüyündä yannaşık Dimitri Kara Çobanın hem Lüdmila Pokrovskayanın mezarların yanına. Dmitriy İvanoviç Savastin duumuş 1942

yılda Valkaneş kasabasında Moldovada.

Dmitriy Savastin durardı gagauzluun artistik kendiduyumnuunun çeketmesindä, onu hakına sayêrlar gagauzların resimciliinin incäzanaatlın temelkuranını. Çoyu Gagauziyanın anılmış resimcileri – onun üürenicileri. Resimci koydu büük belli bir koyum türk dünnesinä dä. Orada ona ölä dä deerlär “Türk dünnesinin Altın fondu”.

Bitki intervyüsunda radiostanşiyada GRT Dmitriy Savastin danıştı gençlerä, çaararak onnarı her zaman sevsinnär kendilerini hem kendi milletini. “Paalı uşaklar, üürenin sevmää kendini-

zi, kendi soyunuzu hem milletinizi, vatanınızı, tabiatı hem topraa. Üüreniniz dedelerinizin mirasını, adetlerini, kulturasını, şivik ilerledin bilgiçlikliin işini”, – dedi ozaman resimci.

A. Şamarin

artistik kendiduyumnuu – художня самосвідомість
hakına – правильно, дійсно
resimciliin incäzanaatlın temelkuranı – засновник
образотворчого мистецтва
anılmış resimci – знаменитий художник
miras – спадщина
dedelär – пращури
bilgiçlikliin işi – просвітницька діяльність

Mariya Başkirteva (1858-1884)

Yaşamasının taa zeedesini anılmış ukrainanın resimciykası geçirdi sınırdan aşırı, kääär da Fran-
tiyada. Büünkü gün onun resim platlari koru-
nulêr muzeylerdä dünneyin çoyun memleketlerin-
dä, Niştedä dä verili ayrı zal onun kartinalarına.
Taa üürenmenin başlamasından Mariya Baş-
kirteva kazanardı medalileri hem prizleri göste-
rimnerdä, onun yaratmaları getirerdilär şaşma
uuruna Anatoli Fransı, Emil Zoläyı hem, elbetki,
hepsi gazetaları, jurnalları. Resimciyka geçindi çok gencecik da
büün onun original kartinalarını çok zor bulmaa.

R. Oleynik

sınırdan aşırı – за кордоном
kääär – а саме
resim platlari – полотна
çoyun – багатьох
gösterim – виставка
şaşma uuru – захват

Mikola Pımonenko (1862-1912)

Mikola Pımonenko – ukrainanın resimcisi, avtoru
çoyu kartinaların ukraina millet temasından. Re-
simcinin yaratmaları şiirli görünüşlän göstererlär
ukraina halkın yaşamasını, işleyicikliini; onun kar-
tinalarında janra ştenaları dayma birleşerlär pey-
zajlan.

Pımonenko duumuş Kievda mardın dokuzunda 1862 yılda. Küçüktän taa gezärmiş bobasınnan küülerdä, yardım edermiş ona resimnemää ikonaları kliselerdä. Bu işi da yaparak, tanışêrmış küülülerlän, onnarın zanaatlarınnan, hergünnük yaşamalarınnan. Bekim da, uşaklık duyguları da oldular temel onun kartinalarına, angıları yazılacaklar taa ötää dooru, geççä.

S. Kabanov

 şiirli görünüş – опoетизований вигляд
işleyiciklik – працюовитість
geççä – пізніше

*Dmitriy Savastin.
“Oguzhan”*

*Dmitriy Savastin.
“Mari kız”*

*Mariya Başkirteva.
“Yaamur çadırı” (1883)*

*Mikola Pımonenko.
“Kızın portreti” (1896)*

§ 38. JANRA RESİMİN YAZDIRMASI

270. Kullanınız yaratmalarınızda ukrain hem gagauz anılmış resimcilerin işlerini. Siirederäk ayırılmış resimi, acıklayın onun süjetini. Nesoy duyguları kaplamış avtoru? Nesoy renklär resimdä taa zeedä? Düzünüz birär yaratma kartinanın süjetina görä.

*Mikola Pimonenko.
“Orak biçimi”, 1907*

*Mikola Pimonenko.
“Avşamnêêr”, 1900*

Bilersiniz mi siz?

Konstantin Keleş (1960)

Konstantin Keleş duudu mardın oniki-sindä 1960 yılda Çadır kasabasında. 1975 yılda bitirdi Uşak artistik şkolasını, ama halizinä hobisiydi beygırlär. Şindiki zamanda Çadır kasabasında Konstantin önderleer firmayı, angısı sayılêr birtaane Moldovada, neredä büüderlär plemnoy beygırleri “At-Prolin”.

Ama, bakmarak buna, ani çok işi var, o yazêr kartina.

Resimci yaşêêr hem çalışêr Çadırdä, girer artistik birleşiinä “Gagauz-Art”. Pay alêr regional, respublika, sınır aşırı gösterimnerindä. Keleşin kartinalarından çoyu bulunêr beygırleri sevennerin evdeki kolektiyalarında Moldovada, Ukrainada, Türkiyada, Romınıyada, Amerikada hem başka erlerdä.

Kolverildi 5 album onun grafika resimnerinnän.

Konstantin sevärdi resimnemää taa küçüktän. Bunu denemiş onun batüsü da getirmiş çocucaa artistik şkolasına, satın alarmış ona kalem, album...

Konstantinin zanaatı, kenarsız sevgileri beygırlerä yardım olêrlar ona, taa islää üürenmää bu hayvannarın iç dünnesini, annamaa onnarın taabeetlerini, duymaa beygırlerdän sevgi geeri.

A. Şamarin

Konstantin Keleş. Kartınaların seriyasından “Benim fikirlerim – benim atlarım”

§ 39. KONTROL TAKRİRİN YAZILMASI

271. Ayırmaklı bir takrir yazın, önemni işleri açıklayarak.

Kaar altında bir çocuk

Gider Miti odun için daaya da oyalanêr orada. Kalkêr bir saurgun. Görüner ona, ani o başka yoldan gidârmiş. Savasêr bulmaa yolu, bulamêêr.

Kaar derinmiş. Mitinin kesilmiş kuvedi, o batmış kürtünä. Da kaar gömer onu. Beygir durêr, nekadar durêr, da yollanêr taligaylan evä.

Evdä görerlär, ani taliga geldi yalnız, Miti yok. Giderlär aaramaa Mitiyi. Gezerlär, gezerlär, ama ölä evä gelerlär. Ertesi günü genä giderlär da genä aarêêrlar, da genä bulamêêrlar. Üçüncü

günü yolca gidärmış köpäännän bir avcı. O tazı duyêr bişey kokudan da çekeder tırmalamaa kaarı. Avcı gider bakmaa, ne buldu köpek orada. Görer, ani köpek kazmış bir delik, deliktän dä buu çıkêr. Çekeder o da kaarı fırlatmaa da görer kaar altında birkimsey uyuyêr. Tez örter o belli eri da hızlı döner küüyä.

Bobası koşêr taligayı da tez gider getirmää Mitiyi. Çıkarêr onu enikunu kaar altından, erleştirer taligaya samannar üstünä, atêr bir pala üstünä da getirer evä. Ama birdän içeri sıcaa onu sokmêêrlar, ilkin çok uuêrlar onu kaarlan.

Porezenci

Nekadar yaşamış Marincik, işlerini hep bitirämemiş, doyunca iyämemiş. Marinin uşakları, gördücään bobasını, başlardılar hızlı kaçınmaa: birisi verer, öbürü taşıyêr, üçüncüsü tezekleri yivêr. Hepsicii işleer. İki yaşında Mälüş ta tutêr tezään kenarından, ama kaldıramêêr. O da, karımcacık, savaşêr taa tez tezeklik yıvılsın.

Uşaklar fııldardılar o yanına, bu yanına, sansın bütün sokaan uşakları toplanmıştı orayı. Onnar sa, sekiz uşak, hepsi Marinindi, biri öbüründän taa alçak.

Marinä sorardılar:

– Ne okadar çok uşaan var, Marin?

– Dünnä gözäl, ko yaşasınnar! – cuvap verärdi Marin.

Ko yaşasınnar! Marinin varsa bir bukası, o payedärdi on parçaya: karısına, uşaklarına hem kendinä.

Marin oturêr dut altında, siler terini annısından.

– Sandi, topla hepsini sofraya! – baarêr Marin çocucaana.

– Mamaliga hazır mı? – sorêr Sandi.

– Hazır, hazır, – cuvap verer Marinin erinä Marinka, karısı.

Marinka sofrayı artık koymuş, mamaligayı tezicik kotarmış da naşeysä dönüşer çüvenin önündä, allele, kazıyêr çüvenin dibini, gevşener tatlı-tatlı. Ko desinnär, ani çüvenin dibini kazımaa prostmuş, aniki belaya düşecän, ölä adet! Yok ne yapmaa, aaçlık adetindän beter yoktur!

S. Kuroglu

Çiftçi eceli

– Evel aaçlık olmuş, ama insan ölümü olmazmış işidildii, bekim, şindi da kurtuluruz, – bildiini sölärdi kaskatı eşim, – olmalı, bu kuvedin üzündä gözü.

– Bu eni kuvettä çok yalancılık varmış. Biz kendimiz için düşünmäsäk, kuvedä yok umut.

Nasıl da olmasa, belliydi, ki yıl gidärdi büük yoksuz kuraklaa, çiftçi yoktu neredän bir kazanç bulsun. Da te, ölä bobamın nasaa-tına görä, tutunêrız biz karıylan da iki afta içindä, kazıp bir uzun hendek, doorudêrız dereyi aula. İşlediydik alatlan gecä– gündüz. Keten gölmeklerimizi her avşam süzärdik terdän.

Akına, zaamet çok yaptık, ama faydası heptän belli oldu, açan ayın-açık göründü, ki yıl gidärdi kara kurak. Bän aulumdan papşoycuklarımı suladım bütün yaz, deredä sular da bitincä, kuruyunca bu kör kuraktan. Ama benim aulumda papşoy çıkımcı etıştirdiydi alsın sucaazını da verdi bana bütün kışa imeelik. Kırdakı paylardansaydı o yılın hiç toomu da alamadık. Te nasıl zaametim beni kurtardı ölümdän. Zor kışladık, ama ölmedik. Soframızda hep bulundu trofa. Komşular duyardılar kokudan, ani bizim sofrada bişey var. Çoyuna saklıdan verirdik bir damna un, bir parça mamaliga...Ama angı birinä verecän yardım bir aulun uurda papşoylarından?

Geçti bir en zor ölümnü yıl, nasıl yokmuş oldu bu Besarabiya topraklarında. Öldü, kaybeldi aylelär bütün, kimi sokaklar bütünnä boştular, çok evlerdä vardı gömülmedik zaametlilär, ani durmuştular aftalarlan boş içerdä. Te butakım da zorları geçirdik...

N. Baboglu

Sürmäk

Üülenä dooru Görgicik bakasınnan kıra çıktılar. Bakası, iilip, aldı bir auç toprak, yaptı bir yuvarlacık da attı onu cetin yol üstünä. Yuvarlacık osaat daaldı kırıntı-kırıntı.

– Ê, çocuum, topracık olmuş şansora. Var nicä çeketmää sürmeyi, – sevineräk, dedi boba.

Avşamadan traktor brigadası geçti yaşamaa kırdä.

Sabaalendän kaavi güüslü, yaalı traktorlar, puhlayarak maavi tütüncüklärlän, çekeräk ardlarına dörtdemirli pulukları, daalıştılar kırın her taraflarına da çeketilär sürmää topraa. Kır dirildi, uuldadı.

Traktorlar sürärdilär gün duumasından taa geceyädän.

– Baka, e onnar gecä dä mi sürerlär? – sordu bobasına Görgicik.

– Belliki. Toprak taa kurumadaan, läüzım onu sürmää da ekmää.

Ertesi sabaası sürülü çifttä kolverdilär bornaları da toprak oldu bir yapaa döşek gibi-yımışak, düz, pak. Şindi vardı nicä ekmää boodayı.

– Uurlu olsun ekmek! – eletti bir dādu geçärkän.
– Saa olasin, dādu! – cevap verdi traktorcular da haydadılar traktorları.

O dādu durgundu da, çöküp enikunu, eşeledi eri: booday tenele-ri islää erleşmiştilär çiziyä.

– Kablet, toprak, altın,– yavaş dedi dādu kendi – kendisinä. – Büyüäsin, ekinciim, fırça, özlü.

(A. Musatova görä)

§ 40. ÇEVİRMÄK

Original – avtorun yaratması.

Çevirmäk – tekst yaratması başka dildä.

Enidän çalmak (з укр. – перепив) – şiir, angısı yazılı başka poeziya yaratmasına görä.

Enidän çalmak alêr çok nışan originaldan, ama çoyunnan da ayırılêr ondan.

Örnek erinä, enidän çalmanın avtoru var nicä alsın originaldan temayı hem baş fikirini, ama düzer siiretlerin sistemasını kendisi; koruyêr enidän çevirmektä süjeti hem geroyları, ama kullanêr başka türlü ritma. Enidän çalmak ayırılêr çevirmektän. O bir demekli literatūra varyaşıyası original temasına.

Çoyunuz deyecek: “Nicä originalda, nicä da çevirmektä – içindekisi tekstin kalêr hep ölä. Ne, hep o diil mi nicä okumaa yaratmayı? Haliz da diil hep o. Tekst çevirmesi – o savaşmak yapmaa onu ölä, anı kalsın nicä var. En zoor çevirmäk teksti artistik stilindä, neçinki ani o – süretli, zengin laf tarafından gözelliklän, derin emoşional hem içindekinä görä. Taa da zoor çevirmää şiirleri, angılarında avtor läüzüm korusun ritmayı dooru, lirika yaratmaların demekli okumasını. Var ölä yaratmalar artistik stilindä, angıları hiç çevirilmedilär, bir keret da. Çevirmenin neeti – diil sade laf-la-fa çevirmää teksti. Halizdän becerikli avtor savaşêr ana dilindä göstermää, ne yarattı yabancı devletin avtoru; avtorun artistik kolaylıklarını. Bölä işä deyni az bilmää islää dili. Çevirici läüzüm bilsin kendi hem yabancı devletlerin literatūra hem kultura adetlerini; becermää duymaa çokmaanalı lafları, onnarın baalantılarını biri-birinnän. Läüzüm olsun halizdän yazıcı. Onuştan becerikli çevirmäk –avtorun yaratmalı işi. Talantlı yazıcıların çoyu bütün ürektän çevirdilär yabancı avtorların yaratmalarını.

Birkaçı ayırılêrlar originaldan, birkaçı sa pek yakın ona.

Çevirmeklerin var bölä çeşitleri:

– *dooru hem kıynaş;*

– *dolu hem diil dolu;*

– *sıradan yakın tekstä hem diil yakın tekstä.*

Doorudan çevirmäk düzüler ilk original yaratmasından.

Açan çeviriciyä etişmeer dil tarafından bilgilär, o kullanêr diil originalı, ama te o teksti, angısı hazırlanêr ona görä. Bu var nicä olsun sıradan laf-lafa tekstin çevirmesi, yada te o dildä, angısını çevirici biler pek islää. Ornek erinä: çevirirkenä Frankonun yaratmalarını, angısı pek islää bilirmiş nemtä dilini, izmet edärdi nemtä çevirmeklerinä.

Çevirmeklärä, angıları düzülerlär, yardımcı tekstlerdän, deniler diil dooru, kıynaş.

Sıradan çevirmäk düzer originalın içindekisini bütündän.

Diil bütün çevirmeklärä çekilerlär kısa yaratmalar yada onnarın parçaları.

Elbetki, yapmaa çevirmeyi başka dildän birä-bir yok nicä. Ama var ölä çevirmeklär, angıları düzä-düz göstererlär originalı. Onnar koruyêrlar içindekisini, uzunnuunu, formasını hem strukturasını, artistik kolaylıklarını da bozmêrlar, laf oynamasını da, okumasını da. Bölä çevirmeklärä deniler sıradan.

Çevirmäk, angısında var nicä açıklamaa sade yaratmanın içindekisini, bakmayarak artistik hem stil özelliklerinä, sayılêr serbestli. Bölä çevirmeklär kullanarmışlar geçmiş asırlerdä. Onun neeti – kolaylatmaa yabancı tekstin okumasını hem annamasını, okuyannarın kulturasını ilerletmää.

Açan çevirmäk pek ayırılêr originaldan – bu sayılêr çeviricinin ölä bakışı bu dünneyä. Kimär kerä çevirmäk olêr taa islää, nekadar original. O sayılêr kendibaşına yaratma, angısı var nicä yaraşsın originallan.

Gagauz literaturasının anılmış çeviricileri: D. Tanasoglo, T. Zagnet, K. Vasilioglo hem çoyu başkası.

➤ ***Ne o original hem çevirmäk? Doldurun cevaplarınızı örnek-lärlän.***

➤ ***Neylän ayırılêr çevirmäk enidän çalmaktan?***

➤ ***Argumentläyin, neçin artistik çevirmesi yok nicä olsun haliz nicä original.***

➤ ***Angı çevirmeyä deerlär diil dolu?***

➤ ***Nezaman peydaleanêrlar diil dooru çevirmeklär?***

➤ ***Açıklayın, ne o serbest çevirmesi hem “enidän çalmak”.***

➤ *Yapınız diskusiyā. Neylän siz taa pek meraklandınız – şiiirin birä-bir çevirmesinnän osaydı onun “enidän çalmasınnan”. Ar-gumentläyin cuvaplarınıızı.*

272. Okuyun teksti, açıklayın onun temasını, öz fikirini, stilini hem tipini. Neçin avtor ayırdı bölä ad bu tekstä? Kayılınsız mı siz onunnan? Çıkarın teksttän işlikleri, bulun onnarın zaloglarını, çalımnarını hem zamannarını.

Буковель — курорт з європейським рівнем та українською душею!

Узимку в Буковель їдуть, щоб покататися на лижах, а влітку – щоб активно відпочити та насолодитися горами.

Буковель – гірськолижний курорт в Івано-Франківській області, якому немає рівних в Україні за рівнем інфраструктури, кількості підйомників та якістю трас. Мабуть, саме слово “Буковель” уже давно стало синонімом катання на лижах. Курорт широко відомий і за межами України.

Розташований курорт на трьох горах – Довга, Буковель, Чорна Клева на висоті 850-1372 метрів над рівнем моря, недалеко від села Поляниця. Лижний сезон триває приблизно з листопада до кінця квітня. Дефіциту снігу боятися нема чого, оскільки на всіх трасах є снігові гармати, а кілька трас навіть обладнані стаціонарним освітленням.

Але якщо ви думаете, що Буковель – це винятково зимовий курорт, ви глибоко помиляєтеся. Після зимового сезону відкривається літній, не менш цікавий. Улітку тут можна насолодитися красою мальовничих гір, удосталь надихатися свіжим гірським повітрям, сходити в незабутній похід гірськими маршрутами. Обов'язково рекомендую хоча б раз зламати стереотип і влітку поїхати не на море, а в гори, щоб відпочити тілом і душею в оточенні карпатських лісів.

У літній час ви зможете відвідати цілий ряд пізнавальних екскурсій, зокрема, з'їздити в Яремче, здійснити екскурсію до кількох водоспадів, ознайомитися з середньовічними замками та храмами, а також піднятися на Говерлу, Буковель, Маковицю та інші вершини.

Також до ваших послуг кращий велопарк України, скеледром, захоплюючий рафтинг гірською річкою Чорний Черемош, тури на квадроциклах, кінні прогулянки та екстрим-парк.

Для любителів проводити влітку час біля водойм у Буковелі є гірське озеро, в якому із задоволенням купаються туристи.

У 2012 році Буковель був визнаний найбільш швидкозростаючим гірськолижним курортом світу. Для багатьох українців він став улюбленим місцем зимових розваг, активного відпочинку та оздоровлення.

С. Кабанов

Рафтинг (англ. *rafting*) — вид екстремального спорту, швидкісний сплав гірською річкою через пороги на надувному човні (рафті), плоті або на тубі (*rafting*).

Скеледром — штучна споруда з зачіпками для рук та ніг, що зазвичай використовується для скелелазіння у закритому просторі, проте може бути встановлена й на вулиці (*skeledrom*).

лижі – kayak

лижник – kayakçı

удосталь – gerää gibi

екскурсії – gezinmeklär

квадроцикл – kvadroçıkl

снігові гармати – kaar top atısı

середньовічні – ortaasirli

швидкозростаючий – çabuk büyüän

водоспад – sellär

ковзанка – kayakcak

273. Okuyun tekstleri, çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä. Açıklayın onnarın öz fikirini.

Зачарований ліс

Тиша оповила землю, вкриту снігом. Заколисаний хуртовинами, вдягнутий у теплу снігову шубу, спить ліс. Дрімать ялини й сосни, чітко виділяючись своїм темно-зеленим вбранням на білизні снігу, очікують на тепло гаї і переліски. Мріють про весну опушені білим хутром берези й осики, клени і липи, граби і дуби.

У зимову пору відпочивають лісові рослини. Сховані під шаром снігу, вони готуються до весни і не замерзають навіть у найлютіші морози. Ґрунт у лісі, прикритий листям, а потім снігом, може й зовсім не замерзати або промерзнути лише на невелику глибину. Земля і рослини вкриті снігом, наче м'якою теплою ковдрою. Підстилка з опалого листя взимку поступово перегниває і виділяє тепло. Тому й вода в ґрунті не замерзає.

(За А. Волковою)

Каштан

Весною він цвів білим цвітом, піднявши до сонця свої свічки. А побіля нього стояли в молочному шумовинні такі ж лапатолисті, кронисті каштани і палахкотіли на всю вулицю.

Літо було жарке, і немолодий уже каштан аж задихався від спраги. Листя на гіллі передчасно пожовкло, скручувалось і поволі осипалося, встеляючи іржавою кушпелою тротуари.

Каштан благав дощу, але його не було. На світанку він пожадливо ловив своїми дотиками життєдайні краплини роси, та їх не вистачало.

Каштан стояв обпалений сонцем, затиснувши в своїх кулачатах зеленаво-жовті їжачки, їх залишилося небагато.

А над землею тільки-но вставав вересень, сповнений тепла, блакиті і сонця.

Теплі вересневі дощі ніби повернули каштанові загублену молодість. Коріння, набравшись вологи з глибин землі, погнало соки стовбуром до кожної гілочки, до кожної бруньки.

І сталося диво.

У середині вересня каштан зацвів.

(За І. Цюною)

На березі Росі

Скрізь було тихо. В селі десь далеко було чути, як співали півні та ревли корови. Онися пішла стежкою понад самою горою. Небо синіло, як широке шатро, й вкривало тиху сонну

землю. Внизу дрімала вода в Росі й тихо лисніла проти червоного неба. За Россю на поділлі, на рівнині неначе спав густий дубовий ліс. Садо на горі, високі береги Росі, вкриті лісами, неначе думу думали, дивлячись на Рось, на густий ліс, на червоне небо над лісом. Густа осіння роса аж додолу гнула ще зовсім зелений ист на дереві. Надворі ніби ще стоял літо, й тільки половина пожовклого листу на шовковицях блищала, ніби наведена золотом, і нагадувала, що вже минуло літо.

(За І. Нечуєм-Левицьким)

§ 41. AUDIROVANIYE

 274. Seslâyin teksti. Belli edin onun tipini hem stilini. Cuvap edin soruşlara tekstâ görâ.

Karayka

Vasil üürener dördüncü klasta. Sondakı uroon ona gelir gelmeyecek bitkisi. O sabaylen, açan dolaştı koyunnarı, benzetti, ani sarı suratlı lâázım tezdâ kuzulasın.

Urdu çan. Kalpaa elindä, palto iliklenmedik, bölä, kaçarak o etiştı evä. Kalpaanı koymadı başına, ama astı koyun aulun kazına, açan gördü sarı suratlının altında bir kara kuzucuk. Açıverdi tokatçı, tuttu kuzucuu, aldı kucaana, çeketti sevmää. Kuzucunun annısında vardı bir biyazçık, angısı benzärdi topçaaza. Sevärkän kuzucuu, çocuk dayma deyärdi: “Karayka, karaykacık”. Kuzucunun ölä da kaldı adı.

Karayka hem Vasil tez dostlaştılar. Kuzucuk üürendiydi, angı günü, nezaman dostu gelecek şkoladan da verecek ona emcääz. Açan geldi yaz üürenmek aralı, Vasil çok sevindi. O çoktan istärdi tanıştırmää dostçaazını dolay yamaçlarlan, sızıntılarlan, çayırlarlan, ilk günnerdän taa Karayka tuttu tez aklısında neredä bulunêr onnarın evi. Bir gün Vasil gelmedi otlatmaa sürüyü. Karayka dayanamadı, avşama dooru braktı sürüyü da geldi evä. Tokatçıktan taman çıkardı dostu. Onnar çok nazlı buluşular.

Güz yaklaştıydı heptän. Karayka oldu kıvrak güüdeli bir koççaaz. Buynuzları büüdülär, kıvrıldılar. Hepsi mayıl olardı bu hayvancaa.

Bir sabaa Vasilä amucası dedi getirsin kuzuları evä taa karanıcak olmadıyan. Neçin sä çocuk büün kefsiz duyardı kendisi-

ni. Bası da acımazdı, yorgun da diildi, ama aar gelärdi ona. Esap aldı çocukak, ani Karayka otlamêêr tatlı, su da may içmedi.

Hava bozarmaa başladıynan, Vasil etişti evä, kapadı kuzuları. Karaykayı suvazlayıp, girdi hızlı içeri, yattı. Dinnenärkän aklına geldi, ani maazanın setindä gördü bilenik bıçaa, uşak şüveli fir-ladı, çıktı dışarı. Amucası tutmuştu Karaykayı, taman erleşärdi kesmäâ. Osaat çocukak tuttu amucasının elini, yalvardı: „Kesmâ, amucacım!”

– Brak elimi, – dedi amucası.

– Brakmayacam, – yaşlar gözlerindä dedi çocukak. Karayka bu vakit ansızdan darttı da kaçırıldı. Vasil etiştirdi dostunu da yattı üstünä. Amucası yaklaştı da üfkeli baardı:

– Yok ol onun üstündän, brak keseyim! Bana boban sımarladı gideceykän kazanca, keseyim bir erkek kuzu, kurban olsun. Sizdä erkek başka yok...

Bu zaman işidildi Aleksi dädunun sesi. O nasaatladı: “Brak, ze-etlämä bu dostlu cannarı. Getir bana bir dişi. Verecäm erkek da kes onu”. Ozaman Vasilin amucası urdu erä bıçaa da dedi: “Dädu Aleksi, sän büük yaşta adamsın, ama uşak aklındaysın. Allahtan diil mi verili hayvannar kesilsin...”

Biraz sora o döndü da sesledi däduyu.

(T. Marinogluya görä)

Soruşlar

1. Kaçınıcı klasta üürenirdi Vasil?
 - a) üçüncü klasta,
 - ä) dördüncü klasta,
 - b) beşinci klasta.
2. Ne gördü çocukak koyunnarın aulunda şkoladan geldiynän?
 - a) bir kara kuzucuk,
 - ä) bir alacalı kuzucuk,
 - b) bir biyaz kuzucuk.
3. Neyä benzeyärdi kuzucuun annısında bir biyazçık?
 - a) bulutçaa,
 - ä) yıldızçaa,
 - b) topçaaza.
4. Nicä koydu Vasil kuzucuun adını?
 - a) Dolayka,
 - ä) Karayka,
 - b) Biyazçıyka.
5. Ne yaptılar tezdä Karaykaylan Vasil?
 - a) ayırıldılar,
 - ä) dostlaştılar,

- b) uyudular bilä.
6. Ne verärdi imää kuzucaa Vasil?
a) emcääz,
ä) otçaaz,
b) çimencik.
7. Ne yaptı Karayka, açan Vasil gidämedi kıra?
a) çeketti baarmaa,
ä) çeketti otlamaa,
b) braktı sürüyü da geldi evä.
8. Ne geldi Vasilin aklısına, açan o dinnenärdi?
a) bilenik bıçak maazanın setindä,
ä) bilenik nacak maazanın setindä,
b) tokmak.
9. Kim izin verdi kesmää Karaykayı?
a) dädu Aleksı,
ä) Vasilin bobası,
b) amuca.
10. Kim kurtardı Karaykayı kesmektän?
a) Vasilin bobası,
ä) amuca,
b) dädu Aleksı.
11. Belli ediniz tekstın söz tipini;
a) annatma,
ä) yazdırma,
b) fikirlemä.
12. Belli ediniz tekstın söz stilini;
a) lafetmäk,
ä) bilgilik,
b) artistik.

§ 42. OKUMAK SESSİZ

- 275. Sosläyin teksti. Belli edin tipini hem stilini. Cuvap edin soruşlara tekstä görä.

Gel, anam, evä!

İyündä duuan bir alçacık gün, tırmalayıp bayır sırtını, birazçık duruklandı sabaakı çiidä. Hava saktı. Çöşmä, nicä bir toprak anası, yollardı uzak yola oolcaazını – akıntıyı. O da uslu seslärdi ana-

sının yol lafını. Da onnarın saklı annaşmasını annardı yakındaki biyaz sütlennär hem sarkık dallı süütlär.

Toprak hem çöşmä doyurardılar hem sulardılar bütün dünneyi örneklän çalışkannaa hem iilää. Akıntı yolunda kapardı taşçaazları, samancıkları, tüüceezleri, ani kalmıştılar geceleyän kuşlardan da götürdü onnarı yolunca aşaa, oyanı.

Gün kalktı biraz da, kurtulup bulutlardan, daattı şavklı saçlarını doz-dolaya. Akıntıcık dolaş-bulaş oldu onun altını pirigalarında da bu gecikliklän saptı suva gölä. Bunun canından görünärdi küü, çukurlar, sırtlar. Toprak giindi eni sabaakı giyimini, taktı kraalı altıncıklarını, yıkandı hem silindi serincä sabaakı seslär-län.

Şalvir gündän mi, akıntının yolcu türküsündän mi, bir alçak evin içersindä uyandı altı yaşında bir çocuk. Uşak gerildi da çıkardı yorgan üstünä tantur hem pak elceezlerini. Kıvırcık, kula saçlı, maavi gözlü uşak benzemäzdi kimseyä, da pek ayıflanırdı, açan görürdü karagöz bobasını. Çocucaan adıydı Sandika. Uşak bakınardı aynaya da gülümsärdi kendinä, o bulurdu, ani o günün uşaa. Neçin deyni o da öläydi, nicä gün: açık, biyaz üzlü, şen hem kula saçlı.

Sandikanın bobası duldu. O işlärdi sırtmaç. Evä gelärdi pek geç da üüsüz evladını bulurdu döşektä, uyuyarkana kirli yada çalmar altında. Adam istemäzdi bozsun uşaan raatlını da gidärdi yataana. Ama kimär sıra o savaşardı onu yıkamaa, şunu-bunu üüretmää, koymaa azbuçuk sıraya. O zaman, Petri homurdanırdan dulluuna, yısıdardı geç vakıt su, dökärdi aaç tekneyä da çaarardı dürük seslän uşaanı:

– Ya, ba tosuncuum, ya, ba Sandika, gel bana, seni bobam yıkasın!

Sandika titsinirdi bu tekliftän da savaşardı saklanmaa en karannık erä. Ama Petri bilirdi onun köşelerini da gidärdi dooru köpään yataana. Adam ilkin çıkarardı paliyi, sora çekärdi geeri Sandiyi. Atardı aykırı koltuun altına da getirärdi tekneyä. Bobasının ellerindän, güüdesindän uşaa gelirdi ot, fişkı, ter hem kır kokuları. Ama zordu ona kurtulmaa adamın kaavi ellerindän da uslu kabul edärdi boba ikramını. Petri hızlı atardı eşil kokar ot su içinä da çekedärdi yıkamaa uşaa. Sandiyä gelirdi ölä ilin, ki uşaa görünürdü, sansın o toloka çiçeklerin içindäydi. Ama boba elle-ri ölä uuardı, sansın uşaa harmannardı iki çakmaklı düven. Bu sarsık hem örseli yıkamaktan uşaan uykusu gelärdi da o taa tek-nä içindä çekedärdi uyuklamaa. Sabaalän kalkardı pak hem saa-

sem. O sınaşmıştı bölä çetin “suvazlamaya” da hep umut edärdi, ani onu da nezamansa yıkayacak ana eli.

Mariya Kuyumcu

sak – kuşku, uslu

tantur – kabaca, tuyanca

sarsık – burada: sallanan, titiredär

örseli – zeetli

Soruşlar

1. Ne doyurardı hem sulardı bütün dünneyi?
 - a) güneş hem bulutlar,
 - ä) toprak hem çöşmä,
 - b) denizlär hem derelär.
2. Kaç yaşındaydı Sandika?
 - a) altı yaşında,
 - ä) on yaşında,
 - b) oniki yaşında.
3. Ne sayardı Sandicik?
 - a) ani o artık büük,
 - ä) ani o pek haylaz,
 - b) ani o güneşin uşaa.
4. Ne işlärdi Sandikanın bobası?
 - a) çoban,
 - ä) domuzçu,
 - b) sırtmaç.
5. Nereyİ saklanardı Sandika bobasından?
 - a) karannık erä,
 - ä) sobanın ardına,
 - b) patın altına.
6. Ne gelirdi Sandikaya, açan onu yıkardı bobası?
 - a) ani onu yıkêêr mamusu,
 - ä) ani o toloka çiçeklerin içindä,
 - b) ani o yıkanêr deredä.
7. Ne yapardı Sandika teknedä bobasının yıkamasından?
 - a) çekedärdi uyuklamaa,
 - ä) çekedärdi türkü çalmaa,
 - b) çekedärdi aalamaa.
8. Neyä hep umut edirdi Sandika?
 - a) ani bobası onu başka yıkamayacak,
 - ä) ani hemen mamusu açacak kapuyu,
 - b) ani onu da nezamansa yıkayacak ana eli.

9. Ne gördü Sandika, açan açtı sabaalen gözlerini?

a) yıkanmadık çanakları, kurulu sofrayı,

ä) ani mamusu girdi içeri,

b) bobası oturêr önündä.

10. Ne döşeliydi suvanmadık toprak erdä?

a) palalar,

ä) saman,

b) pelin, ot.

11. Belli ediniz tekstin söz tipini;

a) annatma,

ä) yazdırma,

b) fikirlemä.

12. Belli ediniz tekstin söz stilini;

a) lafetmäk,

ä) publiştistik,

b) artistik.

§ 43. DIALOG

276. Düzünüz dialog bir oluşa ya da duruma görä. Dialog „Telefonda” örnek erinä.

Telefonda

– Alo, Radi, sänmiysin? Seläm!

– Seläm, Sandi, bänim.

– Unutmadın mı, ne annaştıydık?

– Yok, unutmadım, bekleerim pazar günü gelsin.

– Büün cümertesi.

– Elbetki, az kaldı. Yaarına pazar, kalkacez erken.

– Hazır mı oltan?

– Oltam, gegelerim hem dadamıklar – hepsi hazır, hem taa bir büyük torbam tutulmuş balıklar için, – güldü Radi.

– Ver, Allahım, çok dartmaklar olsun da tutulsun büyük balıklar. Ama, tifu-tifu, salt nazarlamayalım! – attı şakayı Sandi дә.

Örnek temaları:

- 1) „Benim küüyümün istoriyası“;
- 2) „Benim gün duumam“;
- 3) „Benim sevgili zanaatım“.

§ 44. SIRADAN ANNATMA YARATMALI BİTKİSİNNÄN

277. Okuyun demekli teksti. Belli edin temasını, öz fikirini. Ayırın tekstän cümleleri, angılarında var iştenii hem haliştennii.

Çayka (parçası)

Deniz sansın ayakça kalmıştı: üüsek koyu-maavi dalgalar, hızlanıp, tukurlanardılar kenara, köpürürdülär дә, sansın verilir, çıkınırdılar geeri. Deniz sansın düüşärdi kendi kenarınnan. Alçak bulutlar kayardılar gün duusuna dooru su içmää.

Genç olan yatardı bir çadır boyunca pala üstündä da siiredirdi denizi. Kara saçları onun yalabardılar. Açan dalga atardı kendini pek yakına, olan kıpıştıırırdı gözlerini, sakınırdı fırlamasın su suratına.

Makar ki hava serinceydi, olan hiç diildi giyimni: nicä yıkanmıştı, ölä дә yatardı denizin boyunda. Gündän yanık keresteli omuzlar onu sportsmenä benzettirärdilär. Olana baka kimi sıra geçän kızlar raada onu brakmazdı, şakaya alırdılar, özenirdilär lafetmää, danışmaa, ama olan cuvap vermäzdi, dönärdi ardını, sora genä kaldıırdı bakışını denizä, siiredirdi, nicä deniz boyunca uçer biyaz kanatlı çayka, nicä kavrêêr balı, sauşêr, geeri döner da genä taraş aarêêr suyun kenarında. Neredä o yaşardı, orada yoktu bölä gözäl kuşlar: kanatları biyaz, sesleri şen, zanaatları ii. Hep dalga üstündä uçerlar, sansın dalga üstündä onların yuvası. Bekim, bu kuşlar ona paalı geldi bir kızçaazın hatırı için, ani braktı onun üreendä bir sevda nişanı? O kızın adıydı Çayka. Ölä

dä biyazdı onun saçları, taa iidi dä sesi. Gördüynän bu kuşu, o ak-lına getirärdi kendi paalı Çaykasını.

Tä yolcaazdan ona dooru saptı bir kız, taa uzaktan şen sesinnän daattı olanın düşlerini:

– Vani, biz büün pek ii bir film gördük! Ölüncän canın acıyacak, ani bizinnän bilä gelmedin. Kalanı “papaslar” bizim çadırdan gittilər su aaramaa.

– Ne yapmêêrım, ona canım hiç acımêêr, Marina. Siz kinonuzlan görmediniz bölä denizi. Bak, nicä bulutlar kaynêêr, nicä dal-galar yıkılêr!

Marina oturdu olanın yanında, açtı kiyadını nişannı yaprakta, iiltti, sustu, kendi-kendinä okuya. Bir vakıttan sora kaldırdı kafasını, kapadı kiyadı da sıbıttı onu taa çadırın dibinä. Oradan işidildi bir ses, sansın ayna yada termos daaldı. Nazlı bakışını kaldırmıştı Marina olana:

– Ne susêrsın, nicä dilsiz?

– Ne lafedeyım, kinonuzu beenmedim. Olma okadar fena, kıyadın kabaatı yok, – cevap verdi Vani, ayırıp bakışını denizdän.

– Bilsän ne için kino, bölä demeyecän. Ölä bir sevda gösterdilər, ani yoktur işittiin hem dä bildiin! Okadar ki kinonun sonu diil pek ii – ayırıldı iki sevda, diil belli dä, karşı geleceklär mi?

Vani hep siiredärdi denizi, sansın seslemäzdi kimseyi. Marinayı bu üfkeledärdi, kızardardı. Ama ölä salt görünärdi bir taraftan. Vani çoktan duyurdu, ani Marinanın var ona bişeyi, ani Marina kayıldı bütün gün oturmaa onun yanında, lafetmää, barabar yıkanmaa, deniz boyu kumnukta gezmää. Onun için dä, bezbelli, Marina brakmış kafadarlarını da gelmiş. Ama Vani neçinsä onun-nan suuk lafedirdi, pek yakına salvermäzdi. Bilirdi Vani Marinanın isteeliini, ama onun aklısındaydı Çayka.

Vani hep susurdu. Marina uzandı kum üstündä, yattı üzükoy-nu, yumruunnan dayadı çenesini. O bıktı artık beklemää, nezaman Vani cevap verecek. Ama tä o başladı:

– İstärsän, Marina, annadacam sana geçti yaşamam için?

– Annat, annat, sesleyecäm! – dedi Marina da taa uygun yattı.

S. Kurogloya görä

yalabardılar (yalabıyardılar) – блищали
çadır – парасоля

278. Ne annattı avtor sizin bakışınıza görä? Düzün annatma kendi fikirinizä görä.

Literatura okumakları

Söleyişlər

1. Söleyim kızçaazım, da anna gelinciim.
2. Şakan cöbündä olsun.
3. Tütmedik baca olmazmış.
4. Horuya tutundun – oyna başadan!
5. Verdin kendini kıraya – dayan!
6. Yaamurdan kaçarkan toluya uuradık.
7. Armut aacından yıraa düşmüzmiş.
8. Çok laf dermendädir.
9. Tokun aaçtan haberi yokmuş.
10. Ur tokmaa başına.
11. Nicä döşeycän, ölä dä yatacan.
12. Aazdan annamaan, çoktan hiç tä annamazmış.
13. Nicä anası – nicä danası.
14. İynenin ardına iplik da gidärmüş.
15. Akıl verän çok, ama ekmek verän yok.
16. Sansın aazın falmış.
17. Her bir arı bal yapmaz.
18. Köpek suya düşmeyincä, üzümää üürenmüzmiş.
19. Fena köpek sürüyü beklärmüş.
20. Kart öküzü dibä koşarmışlar.
21. Öküzä buynuzu aar gelmüzmiş.
22. İplik incä erdän koparmış.
23. Zorun önündä kolay da varmış.
24. Ölülär ölülärlän, dirilär dä dirilärlän.
25. Prostluk daada gezmüzmiş, ama insan arasında.
26. Yangına küreklän gitmä!
27. İlk buka tatlıymış.
28. Bir keret ver, bir keret vermä – genä fenaysın!
29. Avşamkı üfkeni sabaaya brak, ama avşamkı işini sabaaya brakma.
30. Kuruylan bilä yaş ta yanarmış.
31. Yaş yaamurlaa çok su diil läüzümmüş.
32. Yımirtanın klubunu aaramaa.
33. Kıyamaan aalemi, kendini kıyêr.
34. Türküylän masalın saabisi yokmuş.
35. Aalemin tauu kaaz görünärmiş.
36. İri oturalım da uz lafedelim.
37. Kırım-ırım gezdim.
38. Ne suan imiş, ne suana kokêr.
39. Üşenän örümää, doyamazmış kaçmaa.

40. Çok gezän çok bilirmiş. Çok kaçan çok kazanırmış.
41. Papuç paalı çıkacak.
42. Aazımda tüü bitti.
43. Bıktım artık. Canım buazıma geldi.
44. Samannıkta iineyi aarama!
45. Neredä ekmeersin, orada büüyer.
46. Aalemä kuyu kazma, kendin düşärsin.
47. Andın köpää, hazırla kırılıgayı.

Demir dişli babu (*Gagauz halk masalı*)

Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş, varmış bir çocuk... O küçüktän taa anasından-babasından üüsüz kalmış. Büüdüynän fena bir zenginä çırak yannaşmış. Zormuş pek ona, da, bıkip, istemiş çorbacısından kolversin onu boşa. Çorbacı kolvermeer. Oza-

man çocuk koyêr neetinä kaçsın.

Bir gecä, hepsi uyuyarkan, alıp başını kaçêr da gider, nänı gözü görärsä. Gidä-gidä etişer bir kanaraya. O kanarada bir delik içində yaşarmış pek ihtâr bir dâdu. Çocuü gördüynän, dâdu şaşmış da demiş: “Sän ba, çocuk, bu erlerdä ne aarêersın, buralarda kurtkuş gezmeer?” Çocuk ona cuvap edip, demiş: “Bän küçüktän taa üüsüz kaldım, otuz yaşına da etiştım bir fena zengindä çıraklık ettim, zeeitlerdän omuzlarım çürüdü, auçlarım soyuldu. Da kaçtım ondan, giderim, nereyi gözlerim görärsä”.

Dädunun canı acımış çocaa da demiş ona:

– Sän, çocuum, gidecän, ama senin önünä daada Demir Dişli babu çıkacak da isteyecek paralasın seni. Sän ondan zor kurtulursun, zerä o pek fenaydır hem pek kaçaktır. Na te bu sabunu, taraa hem te bu çıkıyı tuzlan da Demir Dişli babu sana yaklaştıkça, bu işleri birär-birär atasın onun önünä. Böleliklän beki kurtulursun.

Kabledip bu işleri, çocuk yollanêr ileri. Gider, nekadar gider, da etişer bir karannık daaya. Daayın ortasında onun önünä, dişlerini trakladarak, çıkêr o Demir Dişli babu da üfkeylän baarêr:

– Burada kurtkuş gezmeer, sän ne aarêersın? Tä şındicik bän seni demir dişlerimnän paralaycam!

Çocuk çekeder kaçmaa, nekadar kaçabilir, babu da ardına: çocuk kaçêr, babu kaçêr, çocuk kaçêr, babu kaçêr, hemen-hemen etiştirecek çocuü. Zoru görüp, çocuk aklısına getirer dädunun la-

fını da tez çıkarêr tuzlan çıkıyı da atêr babunun önünä. Birdän o çıkı döner bir büük hem üüsek kanara bayırlı. Näpsın babu, üfkesindän taa da fena hem çirkin olêr. Da çekeder o kemirmää o kanaraları demir dişlerinnän. Kemirer, kemirer, vakıt ta geçer, çocuk gider bir hayli uzak ondan, çıkêr geniş kırlara. Kemirdiynän kendisinä bir aralık o kanaralar içindän, babu, bir çenesi göktä, bir çenesi dä erdä, gözleri şişmiş kalbur kadar, çekeder genä kaçmaa çocuun ardına: çocuk kaçêr, babu kaçêr, çocuk kaçêr, babu kaçêr, hemen-hemen etiştirecek çocuu. Çocuk bölä görüp, çıkarêr da atêr babunun önünä taraa. Birdän o tarak döner da olêr bir dolaşık çıtıranı daalık. Näpsın babu, üfkesindän taa da fena hem çirkin olêr. Da çekeder o kemirmää aaçları, çıtıranıkları demir dişlerinnän. Kemirer, kemirer, vakıt ta geçer, çocuk etişer bir hayli uzak ondan, çıkêr genä geniş düzlük erlerä. Kemirdiynän kendisinä bir aralık o daalık içindän, babu, bir çenesi göktä, bir çenesi dä erdä, gözleri şişmiş kalbur kadar, takışêr genä çocuun ardına: çocuk kaçêr, babu kaçêr, çocuk kaçêr, babu kaçêr, hemen-hemen etiştirecek çocuu. Bölä görüp, çocuk çıkarêr da atêr babunun önünä sabunu. Birdän o sabun döner da olêr bir derin hem geniş su deresi. Näpsın babu, üfkesindän taa da fena hem çirkin olêr. Da çekeder kemirmää suyu demir dişlerinnän. Ama su hep su kalêr da babu düüner, baarêr – bişey yapamêêr da buulêr. Çocuk kurtulêr da gider ileri, gider aaramaa kısmetini.

Nastradin Hocanın fıkralarından

Nastradin Hoca bir fikirli hem cümbüşçü adammış. Yaşamış çoktan, çoktan türk halkların arasında. Keskin fikirinnän o gülmaa alarmış türlü hayırsız insanları (haliz padişaalrı, zenginneri), ama insan ahmaklıklarını da. O çıkardı düzdü cümbüşlü fıkralar bu işlär üzerinä. Ama o yazmadı onları, ölä aazdan sölmüş, insan da aklısında tutmuş. Sora insan kendisi dä çıkardarmış türlü fıkralar da hep Nastradinin adına gidärmişlär. Yaşamış mı halizdän bölä bir adam, bilinmeer aslı. Bekim, onu çıkarttı kendi insan, halklar, nicä bir kendi geroyu zorluklarlan buuşarkan.

Şaşarım aklınıza, nâbaceniz rubaylan

Hoca gezdii erindä popazları kendi keskin lafınnan hojma kamçılarmış. Bu beterä popazlar, manaflar hem başka cami izmetçileri, alınmışlar onnar da Nastradini gülsünnär. Kolvermişlär ses, ani on gündän sora dünnä batacek.

Aaz-aazdan etişmiş bu laf Hocaya da. Kaldıynan bir gün „dünnä kaybelmesinä“ popazlar, manaflar toplanmışlar Nastradinin auluna da türlü akıl vermişlär.

– Hoca, yaarin dünnä bitkisi, ne tutêrsın o inää? Çıkar kenara keselim onu...

– Olur bunu yapalım, demiş Hoca, – ölä da kaybelecez, bari iye-lim bitkidä doyunca...

– Uuradık lüzgerä, – demiş manafın biri, sevineräk, onun yanında duran dostuna, popaza.

Çatılmış Hoca inää da çıkmışlar kenara, daa boyuna, kazmışlar bir kotlon da kesmişlär inää.

– Dostlar, – demiş Hoca, – bän sizä pişirecäm ineenin iyesini, ama siz gidin birär arka odun getirin.

Kayıl olmuş popazlar. Hepsi soyunmuşlar, dala rubalarını asmışlar da oduna gitmişlär. Hoca o saat rubaları taraşlamış, iki altın krest bir da gümüş krest almış da kendi koynusuna koymuş. Birininn cöbindä bir altın saat bulmuş, onu da toplamış, sora öbür cöptä gerää gibi para bulmuş, onnar da Hocaya düşmüşlär.

Bu iştän sora Hoca rubaları hepsini ateşä atmış...

Popazlar, geldii gibi, saletmişlär giinmää.

– Hoca, rubalar neredä?

– Bän onnarı ateşä attım, – cuvabını vermiş Nastradin.

– Ne sän, delirdin mi, Hoca? – hepsi bir sestä sormuş.

– Şaşêrım aklınıza, dostlar, – kesmiş lafı Nastradin. – Nâbaceniz rubaylan? Yaarin diil mi dünnä batacek?...

Popazların bir karış aazları açık kalmış.

Hoca sa gitmiş işinä, altın işleri satıp, kendinä islää bir inek almış hem da taa çok parası da kalmış...

Tek alınız

Nastradin hap-aaç gelmiş dostuna musaafirlää. Dostu da onu sarmaylan konuklamış.

Hoca girişmiş da sarmaları ikişär-ikişär aazına atarmış. Sıkı-sıkı iirmiş...

Dostun karısı, bunu görüp, duymuş, ani sarmalar etmeyeceklär da kıyıştıramaa-kıyıştıramaa Hocaya demiş:

- Nastradin amuca, sarmalarımız kıt biraz, yalvaracam tek alınız.
- Üçâr aazıma sıymêêr, – buularak sarmaylan, cuvap etmiş Hoca.

Aslısaydı, ver altınları

Padişaa bütün memlekettâ işittirmiş, ani her çıkarsa biri da sölesin padişaha ölä bir büyük yalan, ki padişaa onu kendi da yalan saysın, ozaman o erif kabul edecek yarım padişahlık; ama sölenmiş yalanı padişah aslı bulursa, ozaman yalancı kırk kamçı arkasına kabul edecek...

Çoyu bu işâ tutunmamış, neçin ki bilirmiş insan, ani padişaa da dooruluk zor bulmaa: onda aslılar da yalan, yalannar da aslı varmış nicä olsunnar. O takım nicä padişaha uyarmış...

Ama kimisi istemiş denesin kismetini, türlü yalannar düşünmüşlär, ama padişaa hepsini onnarı aslı bulmuş, da ölä hayli fazlı insannarı düümüş.

– Durun, – demiş adamnarın biri, – bakalım bu da mı aslı!? – da, gidip padişaha, şu yalanı söylemiş.

– Benim bobam, – demiş adamın biri, – yaptıydı bir büyük merdiven. Avşamnen onunnan günä pinip, koor alardık da ateşi tutuştururduk.

Adam lafını bitirdiktän sora, biraz susmuş, da sormuş güleräk:

– Nasıl, padişahım, bunu da mı aslı söyleycän?

– Var nasıl pek aslı olsun, – cuvap etmiş, sesini uzadarak padişaa, – benim vardı bir dostum, da lülesinin sapı okadar uzundu ki, hiç merdivensiz etişip gündä tütününü yakardı...

Bu adamı da tucurguya sokmuşlar. Zavalı kırk harapnik arkalarına imiş. Dayanamamış buna Nastradin Hoca.

– Etecek oldu, – demiş, – düüyer o kabaatsız insanı...

Bir büyük boş çuval koltuuna alêr da tezicik gider padişaha.

– Zamannêersın, anılmış padişaa, – selâm vermiş Hoca, kalpaanı çıkararak hem erädän iileräk.

– Hoş geldin, Nastradin, – demiş padişaa, – ne söyleycän?

– Geldim, padişahım, borcunuzu çeviräysiniz, hanidän taa alıydınız bendän ödünç bir çuval altın, da şindi geldim veräsiniz altınları geeri.

– Bu yalan, – baarmış padişaa üzlän insan arasında, – nezaman sän bana altın verdin?

– Yalan sa, – deyivermiş Hoca, ozaman verin bana padişahlın yarısını... Diil mi ölä laf kolverdiniz?

Padişaa duymuş, ani yanılmış, ama alt kalmaa istemäzmiş.

– Bu, bu aslı, – kekeleyerek üfkeylän baarmış padişaa.

– Ashısaydı, ver altınları, – usulunnan teklif etmiş Hoca.

– Çevirin ödüncü, adamın altınlarını, – izin etmiş esirlerinä padişah, zerä belliymiş, ani başka türlü Hoca yarım padişahlık dileyecek...

Nastradin almış çuvallan altınları da, tilki gibi gülümseyerek hem yaalanarak, evä gitmiş.

Sora ne faydası düümää

Nastradin yollêêr oolunu pınara bir testi su getirsin deyni. Uşak testiği almadan taa Nastradin “şap!” urêr ona bir şamar. Bunu görüncä karısı sorêr ona:

– Ne uşaa kabaatsız düversin, bey?

– Testiği kırmasın deyni.

– E o testiği kırmadı, ye! – demiş karısı.

– Testiği kırdıktan sora ne faydası var düümektän!? – cevap etmiş Nastradin.

Eşek ters çıktı

Hoca Nastradin demiş uşaklara:

– Ya eşeemi bu taşın yanına çekin! Eşää pinmäâ isteerim!

Uşaklar bunu hızlı yapmışlar. Hoca, taşa basıp, eşää atlamış.

İnsannar Hocayı eşektä atlı görüp, gülmüşlär:

– Hoca, eşää ters pinmişin!

Hoca bir umursuz cevap vermiş:

– Bän dooru pindim! Eşek ters çıktı!!!

Bän gölmään içindäydım

Hoca, gölmeeni yıkayıp, aaca asmış. “Kurusun!” – demiş.

Yoldan geçän insan aacın altında bir gürültü sesi işitmiş.

– Hoca, ne oldu? – sormuşlar.

– Gölmääm düştü!

– Ye, ne ölä gürültü ses işidildi?

– Bän gölmään içindäydım.

Sän kimi inanêrsın, beni mi, osa eşää mi?

Günün birindä komşusu geler Hocanın auluna:

– Hoca, versänä eşeeni panayırdan bir cuval un getireyim.

– Eşek yok evdä, – cevap vermiş Hoca.

Bu arada, damda bulunan eşek, anırmaa çeketmiş.

– Hoca, – demiş komşusu, – görsänä, eşään evdä.

– Sän kimi inanêrsın – beni mi, osa eşää mi?! – cevap etmiş Hoca.

Tamahın cevabı

Bobası vermiş Nastradinä para alsın bir koç kafası üülennii yapmaa deyni. Nastradin satın almış bir pişmiş koç kafası da yolca gidärkän biraz datmış ondan. Ona ölä tatlı gelmiş, ani etişincä evä, o kemirmiş bütün kafayı, kalmış sade kel.

– Bu sade kemik! – şaşmış bobası. – Neredä kulakları onun?

– O saardı, – cevap etmiş Nastradin.

– E dili? – genä sormuş bobası.

– O dilsizdi.

– E gözleri? – brakmamış onu raada bobası.

– O kördü.

– E tepesindän yaanı nerdä?

– Zavalı, o çıplak tepeliydi, – cevap etmiş Nastradin. – Tä sade dişleri onun saamış, biri da taa düşmemiş.

Dörttän bölmää dört

Nezamansa Nastradin üürenärmış şkolada.

– Dörttän bölmää dört kaç kalacek? – sormuş üüredici. Hoca düşünä kalmış.

– Haydi esaplaylım bir örnektä, – demiş üüredici. – Ko senin cöbündä olsun dört gümüş. Onnar düşärselär, ne kalacek cöbindä?

– Delik, – cevap etmiş Nastradin.

Padişaan eşää

Padişaa kapunun önündä oturêr. Aulda, bir paalı kilim üstündä, tavlu hem gözäl bir eşek yatêr. Taman o vakıt Nastradin yolca

geçer da ölä kendi-kendinä söleer: “Ne tavlu hem gözäl eşek, ama yazık, lafetmää bilmeer!”

Padişaa bu lafları işider, Nastradini çaarêr da ölä ona sorêr: “Ne, sanki, sän benim gözäl eşeemi insan gibi türkçä lafetsin mi üüredäsin?”

– Olur onu yapayım, kuvetli padişaaam, ama biraz paalı o seni tutacak hem on yıl vakıt geçecek.

– Yok bişey, – padişaa demiş. – Ko ölä olsun, ama eer becermâr-sän hem beni aldadırsan, bilermiysin sän, ani kellesiz kalacan?

– Büük sözlü padişaaam, bundan bän hiç korkmêêrim.

– Öläyseydi, nasıl deersin, na sana bin altın para. Başla eşää üüretmää türkçä lafetsin. Sade göreyim, işideyim, ani eşek başlêêr isan gibi lafetmää, taa bir demirli altın para sana vere-cäm.

Alêr Nastradin altınarı, evä gider da karısına ölä söleer:

– Na sana bin altın para. Aldım onnarı padişaadadan. Onun eşee-ni insan gibi türkçä lafetsin üüredeyim tutundum.

– Sän büün, allele, tatula idin, şaş oldun. Neredä sän gördün eşek insan gibi lafetsin? Sän o ahmak kafanı yola koydun. Sultan onu kesecek.

– Yok bişey, – demiş Nastradin, on yılın adı var: ya sultan ölecek, yada eşek geberecek.

Karannıkta saa tarafımı nasıl bulayım?

Bir avşam Hocaya bir musaafir gelmiş. İyip-içtiktän sora, biraz lafa durmuşlar da yatmışlar dinnenmää. Onnarın yatakları yan-naşıkmiş. Gecä yarısı dooru adam Hocayı dürtmüş da demiş:

– Senin saa taraftakı skemnedä var bir mum. Ver onu bana dışarı çıkayım.

Hoca homurdanarak demiş:

– Sän delimiysin, canım. Bu zından karannıkta saa tarafımı bän nasıl bulayım?

Sesim nereyi kadar etişer?

Hoca, duva okuyarak, sokakta kaçarmış. Her taraftan insan yol ortasına çıkarak, Hocaya sormuşlar:

– Ne yapêrsın, Hoca, bu ne hal?

Hoca cevap vermiş:

– Bakalım sesim nereyi kadar etişer, onu annamaa isteerim.

Yorgan gitti, kavga da bitti

Hoca, bir gecä yatarcan, sokakta bir şa-mata işitmiş da hemen ne olduunu anna-maa meraklanmış. Karısı baarmış gitme-sin, ama laf annadamamış. Hava suuk olduunan, yorganı sırtına alıp, Hoca sokaa fırlamış.

Kavga edennär, Hocayı görüp, seslerini kesmişlär, ama aralarından biri, Hocanın sırtından yorganı çekti gibi, karannıkta kaybelmiş.

Evä titireyâ-titireyâ dönän Hocaya karısı sormuş:

– Ne o? Ne üstüneymiş kavga?

Hoca boynusunu bükeräk demiş:

– Bezbelli, bizim yorgan üstüneymiş kavga. Nicä yorgan gitti, kavga da bitti.

Ördek mancası

Bir göl kenarında dinnenän Hoca, suda birkaç yaban ördää görüp, onnari tutmaa kalkmış. Kaçmış, taş atmış, suya girmiş, bir da ördek tutamamış. Bitkidä, yorularak, gölün kenarına oturmuş da ekmeeni suya bana-bana imää başlamış. Bu sırada ordan bir yolcu geçärmış. Hocanın bu yaptına akıl erdirmeeräk sormuş:

– Ne o, Hoca, ne iyersin?

– Ne olsun, – demiş Hoca, – ördek mancası iyerim!

Pınardan ayı çıkarmış

Hoca bir gecä pınardan su çekmää gitmiş. Suyun üzündä ayı görüp, düşünmüş:

– Aman, ay pınara düşmüş. Ya çıkarayım bän onu.

Da, çengeli alarak, suya salmış. Ayı tutarkan, çengel bir taşa ilişmiş. Hoca çekmiş-çekmiş, bir türlü çıkaramamış. Bitkidä dä bütün kuvetlän açan dartmış, çengel kurtulmuş, okadar ki Hocanın arkası erä urmuş, bacakları yukarı kalkmış. Ozaman ayı göktä görmüş da demiş:

– Çok zaamet ettim, ama ayı erinä kondurdum.

Ölä dä ineceydim

Hoca bir gün eşektä atlı gezmiş da, nasıl razgelmiş, eşek onu erä düşürmüş. Bunu görän çocuklar:

– Aa! Hoca eşektän düştü! – gülmää çeketmişlär.

Hoca hiç ayıflanmayarak cuvabını vermiş:

– Ne gülersiniz? Bän ölä da ineceydim.

Kuyruksuz tilki (Gagauz halk masalı)

Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş. Genger küüyün kenarında, insandan bir tarafta yaşarmış bir babu. Babunun yokmuş kimseycii. Sade varmış onun bir inecii. Babu saayarmış inää, ama südünü taa zeedesini satarmış da alarmış kendisinä tuz-ekmek. Ölä da yaşarmış.

Günün birindä, inää saadıktan sora, babu nereyi sä alatlayıp, gitmiş, ama sütlän kofa kalmış kapunun önündä. Bir vakıttan sora babu dönmüş geeri, ama kofayı bulmuş boş. Kalmış babu o günü aaç. Bu takım olmuş ertesi günü dä, taa sora da. Babu düşünmüş, düşünmüş da esaplamış, kollayıp, annamaa, kim içer bu südü.

Ertesi günü babu genä saamış ineciini da, bu sefer maasuz, brakmış kofayı kapunun önündä, ama kendisi saklanmış. Bir da baksa: tilki sürüner kofaya dooru. Sora sokêr kafasını kofanın içinä da içer südü. Babu hızlı kavramış nacao da... birdän urup, kesmiş tilkinin kuyruunu.

Tilki başlamış yalvarmaa babuya:

– Ba-bu-u-u! Versänä kuyruumu! Başka sana zarar yapmayacam. Ver kuyruumu! Vermärsän, bän kahırdan ölecäm, zerä daaya kuyruksuz gitmää ayıp.

– Git başımdan, zararçı! Vermeycäm! Sän, sündük tilki, neçin içtin benim südümü da aaç braktın beni? Çevir südümü geeri da ozaman kabledecän kendi kuyruunu, – üfkeli demiş babu.

Gitmiş tilki koyuna da başlamış ona yalvarmaa:

– Koyun, koyuncuk, ver bana biraz süt. Südü verecäm babuya, babu da benim kuyruumu çevirecek.

– Getirirsän bana çimen, verecäm süt, – cuvap etmiş koyun.

Yok nöpmaa. Gitmiş tilki çayıra.

– Çayır, çayırcık, ver bana çimen. Bän çimeni koyuna verecäm, koyun verecek süt. Südü verecäm babuya, babu da verecek kuyruumu, – annatmış tilki.

Çayır cuvap etmiş ona:

– Getir bana birkaç kız, biraz horu, kadınca oynasınlar üstümdä. Ozaman verecäm sana çimen.

Gitmiş kızlara yalvarmaa. Genä çeketmiş:

– Kızlar, gözäl kızçaazlar, gidin oynayın çayırda çimenin üstümdä bir horuyla bir kadınca da çayır verecek bana çimen. Bän çimeni verecäm koyuna. Koyun bana süt verecek. Bän da südü verecäm babuya, babu da kuyruumu çevirecek.

– Getirirsän bizä sedef, ozaman oynaycêz: horu da, kadınca da – ne istärsän, – cevap etmişlär kızlar.

Gitmiş tilki kuyumcuya.

– Kuyumcu kardaşım, altın ustası! Ver bana sedef, bän verecäm kızlara. Kızlar oynayceklar çayırda çimen üstümdä, çayır verecek bana çimen. Çimeni verecäm koyuna, koyun bana verecek süt. Bän südü verecäm babuya, babu da çevirecek benim kuyruumu.

– Getir bana yımırta, – demiş kuyumcu, – Bän hazırlaycam sedef, kızlara veräysin deyni.

Yok näpsın tilki. Gitmiş tauklara yalvarmaa. Nazlı seslän çeketmiş:

– Sevgili taucaklarım! Verin bana yımırta. Bän onnarı kuyumcuya verecäm, kuyumcu da verecek bana sedef. Sedefleri verecäm kızlara, kızlar da çimen üstümdä oynayceklar. Çayır bana çimen verecek, bän da çimeni koyuna verecäm. Koyun bana süt verecek, bän dä südü babuya verecäm. Babu sora benim kuyruumu çevirecek, – sıradan annatmış tilki.

– Getir bizä darı da verecez sana yımırta.

Tilki gitmiş darı tarlasına da başlamış yalvarmaa:

– Tarla, tarlacık! Ver bana darı. Bän darıyı tauklara verecäm, onnar bana yımırta vereceklär. Yımırtaları kuyumcuya verecäm, o da bana sedef verecek. Sedefleri kızlara baaşlaycam, kızlar da çayırda oyun oynayceklar. Çayır bana çimen verecek, bän dä çimeni koyuna verecäm. Koyun bana süt verecek, bän dä südü verecäm babuya, babu da benim kuyruumu çevirecek.

Tarla cevap etmiş tilkiyâ:

– Getir bana su, yısla beni da sora verecäm darı. Gitmiş tilki de-reyâ da yalvarmış ona ölä:

– Derä, derecik! Maavi şiritçik! Ver bana su tarlayı yıslamaa. Tarla bana darı verecek – taukları doyurayım. Tauklar bana yımırta verecek – kuyumcuya götüreyim. Kuyumcu bana sedef verecek – kızları donadayım. Kızlar çayırda oyun oynayceklar, şennik yapaceklar. Çayır bana çimen verecek – koyunu doyurayım. Koyun bana süt verecek – babuyla ödeşeyim. Babu benim kuyruumu verecek – tilkiyâ benzeyim.

Vermiş derä su tilkiyä, tarlayı sulasın. Tarla darı vermiş – ta-
ukları doyursun. Tauklar yımırta vermiş – kuyumcuya götürsün.
Kuyumcu sedef vermiş – kızları donatsın. Kızlar horu hem kadın-
ca oynamışlar – çayırı hatırlamışlar. Çayır çimen vermiş – koyunu
doyursun. Koyun süt vermiş – babuylan ödeşsin.

Babu kuyruu çevirmiş da tilki daaya kaçmış, türküsünü çala-
rak:

Gittim, gezdim derä boyu, Lazari, Lazari.
Derä bana sucaaz verdi, Lazari, Lazari.
Bän sucaazı tarlaya döktüm, Lazari, Lazari.
Tarla bana darı verdi, Lazari, Lazari.
Bän darıyı tauaa verdim, Lazari, Lazari.
Tauk bana gümüş verdi, Lazari, Lazari.
Bän gümüşü kuyumcuya verdim, Lazari, Lazari.
Kuyumcu kıza sedef verdi, Lazari, Lazari.
Sedefleri kızlar taktı, Lazari, Lazari.
Çayırda da oyun çıktı, Lazari, Lazari.
Çayır bana çimen verdi, Lazari, Lazari.
Bän çimeni koyuna verdim, Lazari, Lazari.
Koyun bana sütçääz verdi, Lazari, Lazari.
Südünü bän babuya verdim, Lazari, Lazari.
Babu bana kuyruu verdi, Lazari, Lazari.
Kuyruu diktim – gözäl oldum, Lazari, Lazari.

Bän da kär oradaydım. Tilkiyi izledim daaya kadar. Tilki daaya
saklandı, masalcım da patladı.

kofa – посуд для молока
maasuz – спеціально, навмисне
ayır – сором, ганьба
çimen – молода зелень
sedef – наместо
kuyumcu – ювелір
darı – просо

Tilki hem kirpi *(Gagauz halk masalı)*

Karşlaşmışlar daalarda kirpiylän tilki. Çeketmiş tilki üünmää
kirpiyâ kendi şiretliklerinnän, becermeklerinnän, angıları onu ne-
soy da olsa beladan kurtarêrlar. Bu şiretliklerinnän tilki yaparmış
herkerä, ne istäärmış.

Kirpi seslemiş, nekadar seslemiş, da bitkidä demiş:

– Sän üünersin, ani sendä üz şiretlik varmış, herbir beladan kurtulmaa deyni, ama bendä, zavalıda, sade bir fikir, angısı brak-mêêr bän da kaybeleyim.

Tilki bakmış kirpiyä üüsektän da akılca düşünmemiş kirpi için kafadarca.

– Açan gidecez avlanmaa, ozaman da belli olacek, kim ne becerer, – demiş kirpi.

Tilki kirpiylän gidecääzaman baas tutunmuşlar da yollanmışlar küüyä dooru. Etişerlär küüyün kenarına da durgunêrlar bir dermenin altında. İlkin läüzümmiş gitsin, baasa görä, tilki, göstersiz kendi beceriklerini.

Tikli gider küü içinä avlanmaa, kirpi da kalêr dermenin altında. Tilki hırsızça gezärmiş auldan-aula iki tarafa bakınarak. Ya çorbacı vakıtları duyer şiret tilkiyi da koolêêr, ya köpeklär takışêrlar ardına...

Pek tilkinin canı acıyarmış, ani uyduramêêr işini da döner geeri, nicä deerlär, boş ellän. Bitki kümesä hızlandıynan girmää, may köpeklär kuyruunu koparmamışlar, ne kalmış paralasınнар... Döner dermenin altına boş hem aaç. Kirpi ona taa karşıdan sormuş:

– Nicä, kumişa, idin mi taucak?

Tilki ölä cevap vermiş:

– Birerdä bişey kıstıramadım. Hererdän kooladılar.

Ondan sora annatmış tilki kirpiyä hepsini sırayca, nicä onu çorbacılar hem köpeklär kümeslerä hiç sokultmamışlar da.

– Sän küü içinä gezärkän, bän buldum burada, kumişa, bir parça slanina, – demiş kirpi, – ama bän iyämedim onu, neçinki horuç tutêrim.

– Ya ahmaa, – demiş tilki. – Bän bulaydım, kâr horuç ta olsun, hep okadar iyeceydım.

– İstärsän pek, – demiş kirpi, – sän şindi dä var nasıl bunu yapaysın. Gel benim ardıma, bän sana gösterecäm da var nicä iyäsin.

– Göster taa hızlıca, – yalvarmış aaç tilki.

Dermenin çorbacısı koymuş dermenä yakın bir kapan, ama içinä koymuş gözäl kokan bir parça slanina. Haydut tilki, gördüyünän slaninayı, korunmayı da unutmuş. Uz slaninanın üstünä dorulmuş da kapana düşmüş. Ondan sora, açan kapan kapanmış, kirpi korkusuz almış slaninayı da çeçketmiş onu tatlı-tatlı imää. Tilki bakarmış bir taraftan, nicä kirpi iyer slaninayı da annayamazmış.

– Ya seslä, dostum, – demiş tilki. Sän bana dediydin, ani horuç tutarmışın, ama şimdi iyersin o slanınayı, sansın aftaylan imemişin. Nicä bunu annamaa?

– Vakıt geçti, horuç da bitti, – demiş kirpi.

– Yardım etsänä, dostum, kapandan kurtulayım, – demiş tilki.

Kirpinin aklısına gelmiş bu vakıt, nicä tilki üünärmiş o üz fikirinnän-şiretliinnän da demiş:

– Ee, sän yok mu nicä üzdän bir fikirciini kullanasın, ayırıp kalanın içindä, da kurtulasın kendin?

Kirpi o vakıdadan artık slanınayı imişti da yaalanarmış. Hazırlanmıştı artık geeri dönmää, açan genä işitmiş tilkinin acıdan mizlemesini hem yalvarmasını:

– Bişeycik aklıma gelmeer acıdan, – demiş tilki. – Yalvarêrım, yardım et.

– Bendä sade bir fikir var, – genä gülümseyeräk, tok karnına, demiş kirpi.

– Da şimdi bän benim fikirinnän sana akıl mı vereyim? Sade üünmää becerersin!

– Üüret, – taa bir kerä yalvarmış tilki. – Nekadar yaşayacam – önünü geçmeyecäm.

– Ee, hadi ,ozaman seslä, – demiş kirpi. – Sabaa, açan dermenci gelecek, sän yapın ölü. O açacak kapanı, tutup kuyruundan, seni bir tarafa sıbıdacek. Tä ozaman taa hızlıca kalk ta kaç. Taa da üüner: üz fikirim var...

üünmää – хвалитися

baas – суперечка

yaalanmaa – облизуватися

kapan – капкан, пастка

Çiftçi hem karımca

(Gagauz halk masalı)

Gidärmiş yolca bir çiftçi da buluşêr o karımcaylan, angısı sürüyärmiş ekin tenesini. Şaşmış çiftçi da sormuş:

– Neçin sän, karımca, teneyi sürüyersin?

– İmää deyni.

Durgunêr çiftçi da genä sorêr:

– Neçin senin kafan büüktür?

– Akıllı deyni, onuştan da büük.

– Ama arkan neçin bukadar geniştir?

– Kaavidir, bu üzerä o geniş.

– Ama neçin senin belin pek sıkı baalı?

– Az iyerim deyni.

– Çok vakıda mı etecek sana deyni ekin tenesi?

– İki yıla.

İnanmamış çiftçi. Kararlamış o baksın, dooru mu söledi karımca. Getirer karımca'yı hem ekin tenesini evä, koyêr onnarı bir top-
rak çölmää da kapadêr onu. Hem da baalêr kapaa partalcıklan
– bolay çıkmasın karımca çölmektän.

Geçer bir yıl, ikincisi aykirlêêr – unutmüş çiftçi karımca için. Aklına getirer, açan geçmiş artık üç buçuk yıl. “Eh, – düşünêr o, – kaybelmiştir karımca.”

Alêr toprak çölmää, çözer kapaanı, aktarêr çölmää başaşaa masa üstündä. Da ne sanêrsınız? – düşmüş çölmektän karımca hem tenenin yarısı.

Bükmüş çiftçi kafasını birkaç sıra.

– Nesoy bölä oldu? – sormuş o? – Sän kendin dedin, ani ekin tenesi etecek sana iki yıla? Ama imişin sade yarısını onun?

– Kafa verilmiş bizä onuştan, ani düşünmää onunnan,– cevaplamış karımca. – Sän beni toprak çölmeendän üç yıldan zeedä tutun: eer bän iyäydım ekin tenesini iki yılda, öleceydım açlıktan kapanda.

Şaş-beş olmuş çiftçi karımca kafalıundan da kolvermiş onu git-sin.

ekin tenesi – зерно

toprak çölmää – глиняний глечик

Nikolay Arabacı

(1893 – 1960)

O bir talantlı adamdı, duudu Kiriyet küüyündä, Çadır dolayında, 1893 yılda. Geçindi 1960-ıncı yılın başlantısında Moskovada. Yazıcı, poet, bilgiç hem pedagog. Arabacı Nikolay, ilk gagauz yazıcılarından biriydir. Duudu hem büüdü bir pek fukaara kirietli çiftçi aylesindä. Küçüktän bildi zor yaşamayı, açlılı, ama hep küçüktän pek havezi vardı çok iş üürenmää. Küüdeki birklashı iki yıllık şkolayı bitirmiş. Bobası, fukaaralaa bakmadaan, verer Koli oolunu Komrat Real uçilişçesinä. Edi yıl, pek islää üürenip, 1961-nci yılda o girer Har-kov universitetinä fizika hem matematika fakultetinä, sora üürener Moskvada Günduusu dillerin institutunda. Otuzuncu yıllarda işleer Türkiyada, Stanbulda. Sora yaşamasının bitkisindä o çalıştı Moskvada üüsek şkolalarda.

Açan 1957-nci yılda Moldovada hükümeti gagauz dilin alfabetini kabul etti hem şkolalarda ana dilindä öğrenmeyi karar verdi, Nikolay Arabacı büyük havezlän çalıştı başka bilim izmetçilerinnän barabar ilk şkolalar için gramatika kiyadını hazırlamaa. Hep ozamannar yazdı poemasını “Bizim Drumi”.

Bizim Drumi

1.

Çoktan yaamur bulutları
Gökü, ayı heptän örtmüştü.
Gecä yarı horozları
Şindän bizim küüydä ötmüştü.

Raat uyêêr yorgun insan.
Bu geç vakıt salt uyumaz
Küüydä sin-sin gezän bir can:
O saklanır, o açılmaz.

O dolaya bakınarak
Bir aula girdi deyneklän.
Köpek ona pek salarak,
Sısıp çüüdü büyük sevinmeklän.

Bu köpek salmasından
Manol amuca uyanmıştı,
Pençereyâ urmasından
Birdänbirä kâr şaşırmıştı.

Manol donca yavaş kalkıp
Biraz durmuş korkuylan,
Ama pençereyâ bakıp
O tanışmış komuşusunnan.

Kapu taa o saat açılmış.
Alıp musaafiri kucaklan
Manol patadan taşımış,
Zerä büyük dostmuş bu kaçaklan.

Bu musaafir beş yıl geri
Bir düüş çeketmiş rumınnarlan.
O Bucakta çiftçileri
Çaarmış cengä okupantlarlan...

Düşmüş Doftan zındınına...
Ştâ Partiyanın yardımınnan
Kaçıp, gelmiş karısına
Hem laflanmaa ii dostlarinnan.

Ona bu büyük niet elverir.
O nunaya gelmiş bu nietlän
Salt zavalı o musaafir
Bu gün buluşmamış kısmetlän...

Laf çeketti Manol kendi:
– Boban, seni aldıktan sora,
Çok kötektän tez geçindi...
Anansa, hem eşin Tudora,
Açan rumın candarları
Sizä gelip taraşlamaklan
Soymuştu lift altınarı,
İki candar kesti nacaklan...
Kalan candar onnarı
Birdän urdu tüfeklän...
Ama rumın candarları
Şindi gezär ürkük üreklän.

Oolun hem kızın kurtuldu.
Hısımnar, diil yabancılar da,
Hep onnara yardım oldu...
Pek akıllıdır uşaklar da.

Da Drumi salt onu sormuş:
– O candarlar da diişmiş mi?
Onnar büün kaç kişi olmuş?
Hem „Sektiya“ ordan geçmiş mi?

Bunu sorup ta eklemiş:
– Onnarlan bän dâ bilişirim,
Küüydä yapamasam çok iş
Baarli onnarlan ödeşirim...

Manol demiş: -O postta var
Bir ii hem faydalı adam da,
Var bir kula candar Vakar,
Bizdä pek zor oldu zamanda;

Birkimseyi almaa izin
Eer bir o „sektiyada“ varsa,
O can kayıp, o diil sizin...
Ama dediim candar Vakarsa

Tez bildirir ştä o canı,
Da biz bölüklän çalışırız
O gagauzu – kurbanı
Küüydän vakıtlan aşırđırız.

– Öleysä – demiş Drumi, – sula,
Düşüncä Vakarı sarfoş et,
Bak kırçmada yatsın “Kula”.
Ona sän rumınnarı met et.

2.
O candarı Manol bulmuş
Da bu gecä içer Vakarlan,
Sarfoş Vakar tez uyumuş.
Manol kalmış bu kafadarlan.

Ansızdan gecä yarsı
Bütün küüyü sarsmıştı,
Sansın top patlaması –
Da korkudan küü uyanmıştı.

Büün Drumi biraz ödeşmiş
Rumın metin candarlarınnan,
Da sora saklı görüşmüş
Kendi paalı uşaklarınnan.

Ama evdän ayırılmakta
Çıkmış bölä saklı laflarlan:
-Bän olacam diil uzakta,
Rosiyada, eski dostlarlan.

Bekleiniz, bän dönecäm
Ensenmemiş Kızıl Askerlän,
Bu erlerdä örüyecäm
Bän şen türküyülän hem zaferlän.

3.

Kim uuramış büün Manola
Duşman bilämüz, çıkardamaz
Kaçkın sürtmüş uzak yola.
Candar onu şindän tutamaz.

Açan candar Vakar aymış,
Da gücülä kalkmış ayakça,
İşidip: „Sektüya yanmış!“
O seslän aalamış uşakça.

Çıkıp Manol, kırçmar, Vakar –
O yangına gitmiş alatlan.
İnsan çoktan gelmiş bakar,
Bu yangına şaşmış suratlan.

Çok geçmemiş, annaşılmış“,
Ki soba yanında dururkan
Patron sandıkları daalmış–
Bu rasgelmiş gecä uyurkan.

Nedän ölä da, o gecä
Yanmış dolap, tefterlän masa,
Kurtulmamış bir çekmecä –
Yanmış, ne “Sektüyada” varsa.

İki duvar salt dayanmış.
Yanmış evin direkleri dä,
Hem hepsi candarlar yanmış,
Kömür olmuş kemikleri dä.

Haliz sebepini bilir
Salt Manola gelän o kumi,
Saklı gelän o musaafir –
Halizini bilir salt Drumi.

4.

Jellat revolütioner
Çok işlemiş kızgın üreklän.
Çoyu onu üzdän biler
Da karşıleêr büük sevinmeklän.
Sovetlär döndüynän, tezdä

Druminin adı yayılmıştır,
Şta büün işleer o merkezde,
Ama akli küüde kalmıştır.
Manol da hep orda işlar,
Hiç Drumiyılän ayırılışmêêr.
Konuşmakta eski işlar
Başlarından hiç çıkmêêr.

Siz Drumiyılän buluşsanız,
Taa çok annarsınız ondan.
Onunna siz konuşsanız
Doymazsınız laflarından.

Stepan BULGAR

(1953 yıl)

Stepan Bulgar gagauz yazıcıların ikinci pleyadasında bir kişi. Duudu 1953–üncü yılda Vinogradovka (Kurçu) küüyündä.

Bulgar sevmiş literaturayı hem çoktan da yazêr. Yazmaa çeketmiş taa şkolada üürenärkän, küüdeki, şkoladaki oluşları için, kendi ana tarafı için.

Gezeräk ekspedişiyalarlan herbir köşesindä, Stepan Bulgar çok eniklär gördü, türlü insannarlan buluştu, zenginederäk kendisini halkların-milletlerin yaşamalarından, kulturasından, adetlerinnän h.b.

1988-ci yılda çıktı yazıcının kiyadı “Can pazarı”. 1989-uncu yılında tiparlandı kiyat “Canavar yortuları”. 1990-ıncı yılda basıldı uşaklar için “Dev adamın oolu”.

Ama onu taa çok meraklandırardılar gagauzlar, onların kulturası, giimneri, imekleri, folkloru. Stepan Bulgara işçä, zanaatça, bilgilerinä görä taa yakın publiştika, nicä janra. Taa çok kerä o yazêr da kendi yaratmalarını publiştika stilindä.

Stepan Bulgar tiparladı çok artistik annatmalarını hem publiştika yazılarını “Sabaa yıldızı” jurnalında. Büünkü gün çalışêr Gagauziya M. V. Maruneviç adına Bilim-araştırma merkezindä istoriya-etnografiya Bölümü başkanı.

Bulgara, nicä dä başka talanlı hem çalışkan bilim hem literatura zanaatçılarına, yaptıkları için verdilär üüsek bir titul: “Gagauziyanın saygılı vatandaşı”.

Üsüz çocuk

Bir vakit varmış, bir vakit yokmuş. Zaman zamandaykana, başak samandaykana, dâdu sallangaçtaykana, küüyün birindä yaşarmış bir çocuk. O çocuk üsüzmüş. Yokmuş onun ne anası, ne bobası. Ne yapsın? Yannaşêr bir zengin çobana strungar. Yardım eder otlatmaa koyunnarı.

Bir gün çoban brakêr çocu u yalnız otlatsın koyunnarı, kendisi da gider panayıra. Vakıt sa güzmuş, taman razgeler Canavar yortuları da yabancılar gezârmişlâr kırlarda, aararmışlar, kimâ zarar yapmaa.

Çocuk sa aydêêr koyunnarı otlatmaa tolokaya hiç korkusuz. Ya vaş-yavaş, otlayarak, koyunnar etişerlâr islâa otlara. Koyunnar otlarmışlar, çocuk ta oturêr bir ceviz aacın altında. Bir da yaamur başlamış çisemâa. Çocuk sarınmış yaamurluk içinâ da hiç annayamamış, nicâ uykuya dalmış. Açan uyanêr da bakêr, koyunnar yokolmuşlar o erdân.

Ne yapsın çocuk şindi? Başlêêr aaramaa hayvannarı, ama birer-dâ hiç yokmuşlar. Gider-gider çocuk da görer, ani nesa uzakta biyazêr. Canı sevinmiş çocuun da ne kaçabilârsâ etişer o erâ. Ama gözleri onu aldatmıştı, o görmüştü biyaz taşları.

Oturêr çocuk erâ da başlêêr aalamaa. Ama hep umut brakmazmış onu da girişer kaçınmaa iki tarafa, tırmaşêr yamacın üstünâ, ama genâ bişey görâmeer. Sansın er içinâ girmişlâr o koyunnar.

Vakıt geç olêr. Tombarlak ay göktâ yukarı çıkêr. Aaçlardan hem yamaçlardan erâ düşer uzun gölgelâr... Uzakta sa canavarlar uluyarmış. Çocuk çıkarêr torbasından bir çörek da, oturup, iyer onu. Bulutlar kaydıynan bir tarafa, ay aydinnadêr dolayları. Bir da baksa çocuk... onun yanında peydalanêr bir topal canavar. Çocuun korkudan kesiler ayakları. Canavar yaklaşêr ona da deer ölä:

– Çocuk, bân bilerim, sân koyunnarı aarêêrsın, ama aarama, boşuna, bulmaycan.

– Kimsin sân?– sorêr çocuk.

– Bân – Topal Canavar, geldim ecelini söyleyim.

– Buyur, sölä...

– Sân yok nasıl dönâysin geeri, zerâ çoban seni öldürecek.

– E, neçin, ya? – sorêr çocuk.

– Biz, canavarlar, kestik çobanın koyunlarını o beterä, ani o bizi, canavarları, bişey saymadı. Çoban bizim yortumuzu tutmadı. O büün koyun kesti, kaurma yaptı, sarfoşluk etti, koyunun derisini da sattı. Ama, ani koyunları biz aldık çobandan, kabaatlı seni bulacek. Çocuk! Gitmä tırlaya, zerä çobanda keskin bıçak, seni ke-secek.

Söleer bunu Topal Canavar da kaybeler çocuun önündän. Çocuk ta, alıp başını, gider, nereyi gözleri göräseydi.

üüsüz – сирота
strungar – підпасок
umut – надія
ecel – доля
tırla – загін для овець

Devlet kuşu*

(Kısaltma)

İlk bölüm, neredä Kazır-padişaa olêr surtmaç.

Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş. Bir gün Kazır-padişaa giimiş çiftçi rubalarını da demiş karısına:

– Mari, bän gidecäm da bakacam, nicä yaşêêrlar insannar benim padişaalımda. Kimseyä sölämä, nereyi bän gittim. Annadın mı?

Padişaa çıkmış sokaa da gitmiş. Gezmiş o kasaba içindä, bakmış panayırı, dolanmış sokakları... Bundan sora almış bir çift öküz hem bir taliga. Oturmuş padişaa taligaya da aydamış öküzleri kır yolundan.

Avşam üstü Kazır-padişaa etişmiş bir pınarın yanına da durgunmuş orada.

İnmiş taligadan, içmiş su, sulamış hayvannarı. Sora yatmış aaç altında da uyumuş. Öküzler dä yanında yatmışlar erä.

Kazırın düşünä gelmiş onun görgüsü da sormuş:

– İsteersin gençliindä mi olsun, osaydı ihtärlında mı taman-nansın?

Bu soruştan Kazır-padişaa uyanmış da demiş:

– Ko gençliindä olsun.

Açan padişaa bunu demiş, neçin sä canına aar gelmiş. Kalkmış da görmüş, ani onun öküzleri tutuşmuşlar da yanarmışlar.

Ne yapsın padişaa? Kurtaramamış öküzleri. Çikêr yola da gider yayan kasabaya dooru. Gider, gider padişaa, etişer kasabaya. Bir dä baksa, onnarın evleri yanêr. Bütün kasaba kalkmıştı ayaa,

ama padişaa orada yokmuş. Hepsi yanmış, ne varmış ev içində. Kär padişaaayın rubaları da yanmışlar. Kendisini Kazır-padişaaayı kimseycik tanımamış o çiftçi rubalarinnan. Askercinin biri ona bir dä tepmä urmuş, koolamış onu bir tarafa. Karısını hem iki oollarını da koolamış konaktan. Kazır, alıp başını, gider kasabadan.

Ertesi günü Kazır-padişaa bulmuş karısını hem iki oolunu kasaba kenerında da demiş onnara:

– Gidecez aşırı padişaalaa da orada yaşayacez, burada bizi kimsey tanımêêr.

Karısı kayıl olêr. Oolları da kayıl olêrlar.

Giderlär, giderlär da durgunêrlar bir küüdä. Orada Kazır yamanmış sırtmaç işlemää. İnsannar ödeşärmişlär Kazırlan ekmeklän hem sütlän. Da tä butakım onnar yaşayarmışlar.

Her sabaa, kalkıp, Kazır urarmış sıra hayvannarı. O çalışarmış ineklär tok olsunnar, yaparmış ölä, ki hayvannar da, insannar da onun işinâ memnun olsunnar.

Günün birindä inään birisi evä dönmemiş. Saabisi geler da başlêêr süümää onu, türlü-türlü fena laflar sölemää Kazıra. Neyä Kazır cevap etmiş:

– Hepsini inekleri insannar aldılar. Git ta bak, olmalı senin inään da evdä.

Açan adam dönmüş evä, baksa, onun inää damda bulunarmış. Bu adam alêr yanına para da gider geeri, söleer sırtmaca:

– Sırtmaç, prost et beni, bän dooru sölämedim. Na sana para çalışman için.

Kazır ona ölä cevap etmiş:

– Bu paralar bana haram. Şindidän sora onnar bana diil lää-zım. Var nicä ineeni kendin güdäsin.

Bundan sora Kazır-padişaa brakılmış sırtmaçlıktan da gitmiş o küüdän. Onunnan barabar giderlär karısı hem oolları da.

Giderlär onnar bir uzun daa içində. Giderlär-giderlär da yolda iyerlär, ne varmış onnarda. Açan biter imekleri, başlêêrlar imää kırda ot, pişirerlär mantar, yaamur suyu içerlär.. Ölä artık kaybeleceymişlär, ama bir aydan sora daa içində buluşêrlar bir däduyan. Kazır-padişaa sorêr ona:

– Dädu, nasıl çikalım bu daa içindän?

Dädu cevap eder ona:

– Gidin uz te bu patekadan da çıkaceniz bir yola, o yoldan gideceniz da etişeceniz bir küüyä.

Sora dädu sorêr Kazıra:

– E kimsin sän?

Kazır sölämeer ona, ani o padişaa, ama sade annadêr, ani o iş-lemiş sırtmaç, da nasıl brakmış işi, da nicä şindi hemen daada kaybelmişlär aylesinnän. Dädu deer ona:

– Bilersin mi ne, ya gelin benim evimä da yaşayın birkaç gün, zerä siz yolda var nasıl düşäsiniz da öläsiniz.

O dädu alêr onnarı kendi evinä da doyrurêr islää. Pişirmiş onnara iki tavşam, doyrurmuş arı balınnan, kaynatmış hoşaf. Bundan sora Kazır hem aylesi gelmişlär kendilerinä.

O dädu yaşayarmış daada yalnız da kullanarmış başçıvancılı. O büüdärmış aulunda türlü zarzavatlar: laana, morkva, patlacan, biber...

Kazır söleer däduya:

– Üüretsänä beni dä bu zanaata, zerä benim yok zanaatım da şindi bilmeerim neyä yamanayım da aylemi bakayım.

Dädu deer:

– İslää. Bak, ne bän yapacam, sän da onu yap. Ozaman üürene-cän.

İkinci bölüm padişaaın karısı için.

Bir ay yaşamışlar däduda Kazır-padişaa hem aylesi. Bu vakıtta Kazır islää üürener başçıvancılık zanaatını. Karısı onun, oolları kaavilemişlär. Kazır demiş däduya:

– Saa olun, ani kurtardınız bizi hem ani zanaat verdiniz.

Dädu cuvap eder:

– Saa olun siz da, yaşayın da unutmayın, ani var osoy bir dädu.

Bundan sora Kazır-padişaa hem karısı, oolları giderlär patekadan da çıkêrlar yola. Bu yoldan etişerlär bir küüyä. Bu küüdä Kazır-padişaa yamanêr işlemäa başçıvancı. Bir derenin yanında o yapêr karıkları da haşlêêr laana, biber, eker sarmısak, suan. Sulêêr onnarı, kazêr. Ona yardım edärmışlär karısı hem oolları.

Geçti ilkyaz, geldi yaz. O toprakta, neredä yapılmış karıklar, büüerlär islää laanalar, morkvalar, suannar, patlacannar. Hepsi insannar mayıl olarmışlar, ne islää zarzavatlar büütmüş bu başçıvancı.

Bir gün Kazır-padişaa toplêêr morkva, patlacan, suan sepetlerä da, koşup beygirleri taligaya, yollanêr panayıra alış-veriş yapmaa. Alêr o günü yanına oollarını da. Karısına deer:

– Mari, bak, gideriz panayıra, sän çalış ta çıkar suan, sula patlacannarı. Sabaa genä panayıra, olmalı, gidecez, alış-veriş läözüm yapmaa.

Karısı kalêr evdä, onnar da giderlär panayıra.

Üçüncü bölüm, neredä Kazır-padişaa kaybeder oollarını.

Açan Kazır-padişaa gelir panayırdan oollarınnan, o bulmêêr karısını evdä. Başlêêr sormaa insannara da onnar söleerlär, ani görmüslär haydutları küü kenarında. Kazır gider, bakêr, ama kimseyi bulmêêr. Ne yapsın şindi? Düşüner-düşüner Kazır-padişaa da çıkêr yola. Oolları tutunêrlar onun ellerindän. Sırtına o urmuş bir büyük torba, orayı koymuş, ne varmış: ruba hem imää.

Giderlär onnar, nekadär giderlär, da etişerlär bir geniş dereyâ. Bu derenin kenarlarında yaşayarmış daalarda türlü yabannar.

Çıkıp daa içindän derenin kenarına Kazır-padişaa hem onun oolları oturmuşlar, dinnenmişlär, imişlär bir parça ekmek. Sora Kazır-padişaa deer oollarına:

– Şindi geçecez dereyi. İlkin birinizi alacam çuş, sora da öbürünü geçirecäm.

Kazır-padişaa soyunmuş rubalarını da almış çuş bir oollunu. Çocucak tutunmuş onun omuzlarından. Girer Kazır-padişaa su içinä, girer taa derin. Açan etişerlär onnar derenin ortasına, ansızından kalkêr bir lüzgär da dalgalandırêr suyu. Dalga düşürer ayaklarından Kazır-padişayı, oolu da düşer su içinä. Uşaa alêr su da götürer dooru denizä. Kendi padişaa becerärmış üzmää, da başlêêr üzmää kenara dooru. Oollunu su götürmüş denizä. Burada o uşaa yudêr bir büyük balık.

Kazır-padişaa taman etişer kenara, açan görer, ani daadan çıkmış bir büyük canavar da kapmış onun ikinci oollunu. Kazır-padişaa çıkêr su içindän da baarêr canavara:

– Hu-hu-hu!

Canavar hiç bakmêêr Kazır-padişaaaya. Açan Kazır-padişaa yaklaşêr o erä, bulêr sade çuvalı. Çalışêr etişmää canavarı, ama etişämeer.

Şindi bilmeer, ne yapsın. Hepsini kaybetmiş. Oturêr erä da düşüner. Oturêr bütün gün, sora kalkêr da gider, nereyi gözleri görer.

Dördüncü bölüm, neredä topluş çaarılêr.

Gezä-gezä buluşmuş çobannarlan da başlamış onnarlan barabar işlemää.

Erken sabaalän Kazır-padişaa kalktı, koydu torbasına bir çorek hem iki dilim piinir. Sora çıktı bordeydän da dedi çobannara:

– Ha, kardaşlar, bän giderim topluşa, isteerim bakmaa, nicä eni padişaa ayrılacak.

– Git, git, – baardı biri, – bak seni ayırmasınnar! Ha-ha-ha!

Hepsi çobannar başladılar gülmää. Kazır da başladı gülmää onarlan bilä. Bundan sora gitti ileri. Hava güneşliydi da tezdä oldu sıcak, ama Kazır durmamayca gidärdi. Açan o çıktı merkez yoluna, onu başladı etişmää geeridän insannar: kim taligalarda beygirlärlän, kim alatlêêr eşek üstündä, kim da katır üstündä. En yavaş insannar, angıları koşmuş develeri.

– Nereyi alatlêêrsınız, – sordu Kazır bir adama, ani gidärdi atlı devä üstündä.

– Ne?! – şaştı o adam devä üstündä. – Ne, bilmeersin, nereyi insannar mı alatlêêrlar? Topluş toplanêr, eni padişaa ayrılacak.

– A-a-a! – cevap etti Kazır, – işittim, bän da. Bän dä giderim kasabaya.

* * *

Bir daada yatmışlar uyumaa, ama onu uyku tutmazmış.

Sade şindi, geçirip okadar hem zorluk, o, Kazır-padişaa, annadı, nicä läüzim adamcilään yaşamaa. Annadı, ani diil läüzim gücendirmää işçi insanı, zerä o pek zor yaşêêr. Padişaaalar läüzim yardım etsinnär insana, koymasinnar onu zettä. Düşünmäklän bilä Kazır uyukladı. Onu uyandırdı develerin baarması. Sabaa şafklattı daayı da hepsi toplandı yola.

* * *

Kasabanın meydanında toplanmıştı pek çok insan hem asker.

Bundan sora askerlär yaptılar yol bir adama, angısı tutardı elindä bir altın kafesçik.

Orada bulunardı devlet kuşu. Kafesçik kapalıydı bürüncük peşkirlän. O adam pindi basamaklara da açtı kafesçii, alıp bürüncük peşkiri.

Beşinci bölüm, neredä devlet kuşu ayrêr padişaaayı.

Açan aldılar bürüncük peşkiri, hepsi insannar gördülär kafesçik içindä devlet kuşunu. Kuş bakardı yalabık gözlerinnän, sansın aarayardı, çalışardı tanımaa kimi sä.

Kazır yaklaştı yakına, yıraftan siiredärdi.

– Şindi kolverecez devlet kuşunu. Kimin başına konarsa, o da padişaa olacak.

Hepsi insannar, tutup soluunu, kalktılar ayakların parmak uçlarına. Açıldı altın kafesin kapucuu da devlet kuşu alatsız yavaş-yavaş basarak nicä bir padişaa, çıktı bölä. Kuş bakındı herbir tarafa, salladı kanatlarınnan da uçtu yukarı-yukarı, neredä gücülä görünärdi. Hepsi insannar kollayardılar onu gözlerinnän.

Uçup-uçup devlet kuşu yaklaştı erä, dolay etti meydanı, geçti ölä aşaadan, ani hemen-hemen diimedi insannarın başlarına.

Hepsi, kimä yaklaştı kuş, başladılar kendi tepelerini ellerinnän yoklamaa.

Vizirlär arada-saatta dokunardılar kendi başlarına ellerinnän: bekim, konur kuş onnarın başına.

Ama devlet kuşu dolaylandı-dolaylandı da yavaşıcık konu Kazırın başına. Kimsey annayamadı, ne oldu. Hepsi şaştı. Devlet kuşu konu ölä bir adamın başına, angısı giyimniydi nicä bir fukaara çoban.

Hepsi baardılar:

– Yanniştir!

* * *

Devlet kuşu çıkêr kafestän, sora ucer, dolanêr hepsini da genä, üçüncü gün sıradan Kazırın başına konêr.

– Ee, ne iş bu?! – baarınmışlar insannar, üç gün sıradan devlet kuşu konu bu adamın başına. Sanki, kim o?

Ozaman Kazır çıkêr basamakların üstünä dä deer:

– Cümnä! Tanımêêrsınız mı beni? Bän Kazır-padişaa!

– Kazır-padişaa! Kazır-padişaa bulundu! Devlet kuşu akıllı! O tanıdı bizim padişaaayı!

Hepsi vizirlär diz çökerlär Kazır-padişaaayın önündä da yalvarêrlar prost etsin onnarı, ani o saat tanımadılar kendi padişaaalarını.

Kazır-padişaa demiş:

– Prost ederim hepsini, ama prost etmeyecäm şindidän sora kimseyi, angısı gücendirecek insannarı.

Bundan sora Kazır-padişaa gider kendi konaana, orada yıkanêr, paklanêr da giiner padişaa rubalarına. Sora verer izin toplansınnar hepsi o adamnar, angıları onun padişaaalık günündä askerlik etmişlär.

Altıncı bölüm, neredä Kazır-padişaa toplêêr aylesini

Kazır-padişaa izininä görä toplanêr onun askeri. Onnarın arasında bulunarmış te o zengin adam da, angısı kurtarmıştı bir vakıt padişaaayın karısını haydutlardan. İştittiyän, ani Kazır-padişaa bulundu, o zengin adam koşêr beygirleri taligaya da getirer onun karısını padişaaayın konaana.

Açan Kazır-padişaaaya söleerlär, ani getirmişlär onun karısını, o ilktän inanmamış. Ama sora demiş:

– Geçirin benim karımı konak içinä.

Padişaaayın yardımcıları geçirerlär içeri onun karısını. Karısı, gördüynän Kazırı padişaa rubalarinnan, başlêêr aalamaa da sorêr:

– Padişayım, neredä kaldı bizim oollarımız?

Kazır-padişaa annatmış:

– Sän bilersin mi, ne oldu?

Açan haydutlar kapmıştı seni, bän aldıydım oollarımızı da gittiydin seni aaramaa. Ama, suyu geçärkän, bir oolumuzu büyük balık yuttu, ikinci oolumuzu da canavar kaptı.

Büük kahır kalêr karının canında.

Geçirerlär karıyı onun içerlerinä, yıkêêrlar, giidirerlär onun gözäl rubalarını. Seviner insan, ani bulunmuş padişayın karısı da.

O zengin adam, angısı getirmişti padişayın karısını, olêr asker başı. Onu padişaa inanêr da verer izin toplasın eni askerlii. Asker başı yollêêr kendi yardımcılarını gitsinnär devlet içinä da toplasınnar genç çocukları askerlik etmää.

Bir gün getirerlär askerlää iki çocuk. Asker başı çaarêr ilkin birisini da sorêr ona:

– Annat, kimsin sän, kimin ooluysun.

Çocuk annadêr:

– Bän bilmeerim, kimin ooluyum, ama insannar annadardılar bana tä ne. Bir kerä balıkçılar çıkarmışlar süzmäylän bir büyük balık, ani yutmuştu bir vakıt beni. Balıkçılar söleerlär o balaa: “Kus, kus, kolver uşaa içindän!” Da balık kusêr beni. Ölä dä kaldım balıkçıların içindä. Ozaman bän dä balıkçı oldum. Şindi işittim, ani padişaa toplêêr kendinä eni askerleri. Bän dä esap ettim gideyim da izmet edeim bizim padişaaamıza.

Asker başı kolverer balıkçıyı da çaarêr ikinci çocu. Sorêr ona:

– Annat, kimsin sän, kimin ooluysun.

Çocuk annadêr:

– Paalı asker başı, bän bilmeerim, kim benim bobam, ama insannar annadêrlar, ani beni kurtarmışlar canavardan. Şu yabancı beni kapmıştı da daa içinä çekärmiş. İnsannar nası-nicä kurtarmışlar beni. Sora onnar beni büütmüşlär. Şindi işittim, ani padişaa toplêêr kendisinä eni askerleri da istedim izmet edeyim onun askerindä.

Asker başı sesleer onu da kolverer. Sora gider Kazır-padişaaaya da annadêr ona bu çocuklar için. Bu vakıt girer padişayın karısı da, işidip bu annatmayı, baarêr:

– Tez çaarın çocukları burayı, onnar benim oollarım.

Padişayın yardımcıları hızlı geçirerlär çocuklarıkonak içinä. Ana-boba o saat tanıyêrlar oollarını. Hepsi, kim varmış yannarın-

da, sevinmektän aalayarmışlar. Sevindi insannar da, açan bilindi, ani padişaaayın oolları bulundu.

Kazır-padişaaaya çalışarmış osoy kullanmaa padişaalı, ki gücendirmemää insannarı. Onuştan insannar gelärmişlär hojma ona da danışarmışlar kendi zorları için.

Bölä olmuş Kazır-padişaaayın yaşaması. O padişaa çok yıl yaşamış, çok islälük insannara yapmış. Onun oolları olmuşlar anılmış asker başları. Padişaaayın karısı yardım edärmiş fukaaralara. Kim gelärmiş, kâr çoban, çiftçi olsun – Kazır-padişaa kabledärmiş. Onuştan onu büün дә insannar aklılarında tutêlar. Masal da bitti.

*Gagauz halk masallarına görä yazdı
Stepan Bulgar*

Nikolay Baboglu (1928-2008)

Nikolay Baboglu duudu Çadır dolayın Kıpçak küüyündä hederlez ayın 2-dä 1928-ci yılda bir çiftçi aylesindä. O uzun yaşamasında çalıştı üüredici da, şkola direktoru da, Üüredicilik Ministerliindä Bakan yardımcısı da. Nikolay Baboglu- gaguzların anılmış şairi hem yazıcısı. O yazdı büyüklerä hem küçüklerä deyni 20 üstünä artistik, sözlük, şkola kiyatları hem bir da pyesa “Mumnar saalık için”.

Nikolay Baboglunun pek gözäl dili var, çünkü o kendi yaratmalarında ustayca kullanêr halkımızın artistik kolaylıklarını, yazêr ölä, ani okudukça taa çok okumaa seversin onun yaratmalarını.

Nikolay Babogluda var şiir hem proza toplumnarı. Ama büyük, üüsek ustalık uuruna çıktı avtor kendi proza yaratmalarınan.

Eski adetlär batêlar

Bu işlär oldular, açan klublar artık çekettiydilär, ama horular taa heptän kaybelmediydilär.

Trandafillerin Manisi batüsunnan cumertelerindä hem pazarlarda gidärdilär kluba, ama komşuykaları Kalın Ankaların kızları Paresa hem kızkardaşı Oli hep taa vazgeçmäzdidilär eski adetlerdän: sidänka otururdular hem horulara gidärdilär. Bu kızlar da, beki, hanidän çekedeceydilär eniycä yaşamaa, ama sakınırdılar anasından.

Kıyıştırmaya-kıyıştırmaya bir kerä sordular mamusuna:

– Mamu ma, biz дә isteriz gidelim kluba.

– Çok lââzım sizä te o “klup”, ne kaybettiydiniz orada? Hem ne bän sizi içerdä kapalı mı tutêrım? Gidersiniz sidänkalara, horuya – eter!

– Horuya, horuya! – eltendi desin Oli. – Orada kaldı beş-on kişi, kalanı hepsi kluba giderlär. Kalın Anka duyardı çoktan, ani onun da kızlarını bu pıstie kalacaa “kulp” çekecek da te artık o gün geldi. Karı hiç istemäzdi kolversin uşaklarını orayı, ama bilmäzdi da nasıl karşılasın.

– Beki dä az kaldınız horuda, – dedi o, savaşarak olmasın pek kanırık, – ama o “kulup” da, uşam, hiç belli diil naşey, antihristlär orada, kızım...

– Ölä, ma mamo, karıştı büük kızı Paresa da, – te komşuyka Mani gider er sıra kluba. Ne gözäl kısa etekli yubkacıklan giyiner, orada da “girmoşka” çalarmış, varmış çok çocuklar... Ama bizä sidänkalarımıza çocuklar başladılar hiç uuramamaa, yok kim bir çirtma da çalsın. Oturêrız sansın ölüyü bekleeriz...

– Çocuklarda da okadar akıl. Ne cendem bulêrlar o meret “kulpta”, şeytan bilsin! Sizä dä ne lââzım çocuk? Şennenin kızlarlan hem iş yapın.

– Biz iş da yapêrız, ma mali, – genä dedi Oli, – diil mi bir yvın yapaa dittik, taradık şindi da onnarı iplää işleeriz. Ama evel çocuklar gelirdilär, çirtma-kaval çalardılar, gözäldi, ama şindi se gelmeerlär, kluba gidärmişlär... Kolver bizi da aalemnän bilä olalm.

– Durun, – dedi Kalın Anka, – ilkin bän kendim, gidip-göreyim, naşey olduunu o “kulp”, da ondan sora bakacez...

Ertesi günü cumertesiydi, avşammen kluba toplaşırđı gençlär. Kalın Ankaların yanında geçärdilär komşuların kızı Mani batüsunnan, gidärdilär kluba. Çocuk, delikannı giimniydi eni koyu-maavi kustümnan, boynusunda vardı bir düümük, “galstuk” deyärmişlär ona, ayaanda da emenileri yalabırdılar. Kızkarđaşı Mani dä, ektiyyka, ani tavandan atlamadaan, sayılêr batüsü evlenmedään, hiç düşmäzdi içerdän burnusunu çıkarsın, takışmış o da “kulp” görmää, çembersiz, başkabak, o pırgalarını kolvermiş taa omuzlarına, ardına da çıkılamış bir endezelik yubkaylan, ayaklarına da giimiş iki enser ökçeli emeni – fiş-fiş! gider burularak... Alın – görün taazä delikannı, onun gibisi başka yok, “kulbu” da pek kusurdu!

– Sauş, mari! – dedi aklınca Kalın Anka da başladı giyinmää, sölenerek: “Gidip – göreim bän kendi gözümnän, nasıl eni moda çıktı bu “kulplar”. Neçin okadar çeker bu gençleri orayı?”

Anka babu geçirdi çit fistanının üstünä mor sızgıcıklı geniş çukmanını, yakalarını iliklärkän erleştirdi boncuklarını, sedeflerini, sora o darttı kara çemberini, ayaklarına da geçirdi aba terliklerini da hızlandı kluba.

Klubun içersi genişti, meydannıydı, ama gençlär taa hepsi toplanmamıştılar. Kalın Anka iilik-iilik girdi da bakındı. Karşıda ştenada Yanakoolu Todinin çocuü Goşka garmoşkasınnan brınnadırdı – bezbollahi, denärdi sesini. Hep orada vardı bir dä daul, ama daulcu yoktu, sora o da geldi.

Kalın Anka durardı seçilmedik duvar boyunda da savaşırdı kaçırmāsın bişeycik görölmedik. O bir orta yaşta karıydı, ama baktıynan giyiminä – haliz seksenni babu gibiydi. Sirtında çukmanına okadar çok materiya gitmişti, ki olsundu onu enidän kessinnär, vardı nasıl taa bir zabunca insana da çıksın çukman. O kara çemberini dartmıştı tepedän, görünürdü sade burnusunun ucu hem şıldardı gözleri, sansın mum imiştı...

Kluba hep taa gelirdi gençlär. Taa çoyu çocuklar, ama vardı oyanda-buyanda birär dä kız. Kalın Anka bakardı komşu kızına Maniyä. O bir tarafta girmişti yalnız çocukların arasına da gülärdi orada kılbıklanarak, sansın hiç aalem arasında diildi. İki-dä-birdä bir gülüş koparıp, kafasınnan atardı o “elelerini” omuzlarına, nicä tabeetli beygırlär. “Utanmêêr, kör olacaa, bölä sakınmadaan erkeklerin arasında kılbıklanmaa, – üfkeli dedi aklınca Kalın Anka. – Taa da fırlatmış o önündä karpuzlarını, ne kalêr uçlarınnan çocukların güüslerinä dokunsun!”

Kalın Ankanın bu fikirlerini kopardı muzıka. Yanakilerin o Goşkası çalardı “girmoşkasında” gözäl, ama açan o daulu paysın ettilär sıkı-sıkı hem okadar hızlı düümaa, sansın istärdilär dünneyi saar etmää, okadar çirkin lumburdadırdılar. Çocuklar alırdılar kızları oynamaa. Çıktı ortalaa beş-on çift da dönärdilär, nicä pırıldak. Skemnelerdä kaldıydılar sade çocuklar – kız hepsinä etişmäzdi. Taa sora başladılar çocuklar çocuklarlan oynamaa. Duvar boyunda, kapuya yakın skemnedä kaldı yalnız Kalın Anka.

Birtürlü annayamazdı Kalın Anka, nasıl bu çocuklar, kızlar diıştırdıydilär gözelim horu adetlerini, ani ne gözäl olurdular dışarda pak solukta, bu meret “kulp” oyunlarına. “Ele bak sän, be canım, çocuklar hiç birisi dä anteri giimemiştılär, ama hepsi asmıştılar boynularına birär düümüklü parça, pak şiltä gibiydi onnar. Çünkü o pek gözälmiş...”

Ama kızlar!.. Anka onnara taa çok maana bulurdu. Ne aarardı onnar gecä erkeklerin arasında? O fistannarı da dizlerindän yuka-

ryydılar, daracacık nicä çıkı, açmışlar butlarını, sarkıtmışlar saçlarını... Korkasin!

“Horu! – sayıklardı Kalın Anka. – Te haliz gözellik, eski dedemizdän kalma fikirli adet. Kızların başları dartılı biyaz püsküllü şalinkalarlan, fistannar geniş, uzun. Oynarkan da kadınca-ları hem horuları, gözäl durêr hem görüner, ani insan giyimni. Horuda kızlar, çocuklar göz önündä – hepsi buluşmaklar olêlar gündüz. Bu “kulupta” sa kapanmışlar ihtârlardan bir tarafa gecä yarı-karannıktan delikannılık yapêrlar...” Ölämiydi bizim delikan-nılıımız?” – sordu kendi-kendinä Kalın Anka da üfkesindä istedi kalkıp-gitsin, ama sora bir akli kolvermedi, “Gelmişkän baari göreyim hepsini” – düşündü da oturdu erinä.

Çalgıcı durdu da yorgun oyuncular kaçınırdılar birêr er kapla-maa skemnelerdä. Kalın Ankanın da yanına oturdu Mani bir çocuklan yannaşık, onunnan, ani barabar oynadıydılar.

– Ne, Anka bulü, sän dä mı kluba geldin? – sordu Mani.

– Geldim, kızım, dedim, ölmedään, göreyim, nasıl eni adetlêr çıktı.

– Lääzımdı kızlarınızı, Paresaylan Oliyi, yollayasınız, siz sä kendiniz gelmişiniz.

– Yok, kızım, bän hiç istämeerim sizi bölä erä kolvereyim. Onuş-tan da geldim, zerä ikidä-birdä onnar da her isteerlêr “kulba”. Ama bän dedim: “Durun, kızlarım, ilkin kendim gidip göreyim, da ondan sora, varsa neyä, olur sizi da kolvereyim. Ama nasıl görem, ayol, hiç yok neyä...”

Muzıka enidän çeketti çalmaa bir sıkı-sıkı ava, angısını Kalın Anka seftä işidirdi. Mani kurtulsun taa tez bu lafçıykasından dey-ni, kalktı da çıktı ortalaa, orayı oyuna çıktı taa beş-on kişi kız, çocuk. Onnar başladı bükülüp – yamulmaa, sora sallanmaa, ensele-rini burmaa, titiremää, pak sansın onnara şeytannar görünürdü...

Kalın Ankaya okadar zor geldi bu delilik oyuna bakmaa, ki ka-fası başladı dönmeä.

– Allahçım, Allahçım, acaba taa nelêr var bizä görmää bu ay-dınnık dünnedäl– sordu o Allaha da sora esapladı, ani bu gençlêr, beki dä, diil heptän deli, ama onnara, oynarkan, olmalı, şeytannar karışêr pak nicä delilêr...

O çıktı klubtan, evä gidêrkän, aklınca dedi:

– Boşuna biz paralanêrız, eni adetlêr şaşkınnık mı onnar, de-lilik mi, hep taa kaavileşerlêr, ama eskilêr, yazık, ani çoyu artık battılar, kalanı da, istêr-istemêz, batêrlar...

Petri Çebotar

(1957)

Petri Çebotar talantlı yazıcı, yazêr şiir da, annatma da.

Çalışêr Moldovanın Bilim Akademiyasında.

Anılmış dil hem literatūra ustası.

Sever yazıcı gagauz folklorunu hem Hoca Nastradinin cümbüşlerini.

Vasilka babunun kaazları

Bir avşam, geldiynän evä, Vasilka babu gördü aul içindä bir çirkin resim: onun kaazları ölüydülär. Hepsi onbeşi!

Babu aar yutkundu. Onun çıktı aalaycaa. Şaka mı demää – onbeş kaaz. Nekadar em idilär, nekadar zaamet gördülär! Belliydi, ani kaazlar nerdesä otalanmışlar. O sabaa onnar şen geçirdilär çorbacıkasını işä, şindi sä, kımıldanmaz, sansın biçilmiş, daanık yatardılar kapu önündä çalmardan tokatlaradan. Bir çala babuya göründü, sansın kaazların biri, en kaavisi, taa can vermemiş. Da haliz: kaaz uyku semesi gibi gerindi, kaldırdı kafasını, bakarak tunuk gözünän nereyisä bir tarafa, da sora kuvetsiz kaçırđı kafasını erä...

Büük kayıp, ama yok ne yapmaa, aala-aalama – faydası yok. Lääzım geçirmää bunu da. “Yolacam onnarı, baare tüü kaybelmesin”, – esapladı babu da girişti işlemää. İki saadın içindä iş bitti. Tüü çıktı çok – dolu bir cuval. Oflayarak, ükletti babu çıplak kaazları kotigaya da götürdü çayıra.

Bütün avşam babunun aklından çıkmazdı kaazlar. Başka iş için o düşünämäzdi. Üreendä sansın vardı bir aar baskı. Uyudu o geç. Sabaaya karşı gördü düşündä kaazları: diri, biyaz, pak. Onnar sarmıştılar babuyu her taraftan, sevineräk ona, bekleyeräk doyursun. Da ölä gözäldi o kaazlar, ölä käämil baarışardılar! Ama bu vakit babu uyandı. Kaaz sesi kesilmäzdi. Babu salladı kafasını da oturdu. Kaazlar hep baarardı. İnanmayarak, babu kalkıverdi, nicä soldat, da may kaçarak çıktı içerdän. Kapu önündä o gördü

kaazları. Onnar tutardılar kendilerini ölä, sansın bişey olmadı, sansın onnar diildilär çır-çıplak.

Nasıl sora annaşıldı, kaazlar haliz ani otalanmamışlar. Ama neylän? Aul içindä kuruyardı cibrä. İlersi günü yaadı bir yaamur-cuk, da cibrelär çeketmiş kaynamaa. Kaazlar, iyip doyunca, tun sarfoş olmuşlar. Belli ki, babu birdän annamadı, nedän kaazlar olmuşmuşlar yatalak. O sandı onnar ölü.

Bu istoriya benzeer bir cümbüşä. Zor gülümsämemää, açan düşünersin, nicä kaazlar sabaalen gelmişlär kendilerinä, nicä onnar gidärmişlär sokakça evä hem nicä şaşarmış insan, görüp bu fasıl çıplak sürüyü.

çirkin resim – страшна картина

otalanmışlar – отруїлися

kayıp – втрата

aar baskı – важкі почуття

Kırma kokusu

Vakit yaklaşırdı avşama. Kopuşçu Tanas otururdu evin yanında sundurmada. Bir sürü uşak kaçınardılar sokakta: oynardılar topçaaz, beygircik hem başka oynannar. Dädu Tanas haylaktı, o bil-mäzdi näpsin. “Kimsey geçmeer sokakça, – düşünürdü o, – baari lafa durmaa biraz”. Bu vakıt dädunun burnusuna etişti bir käämil koku. Kokardı sansın kırmaya. O saat dädunun sulandı aazı, o keskin duydu ölä bir açlık, ani onun karardı gözleri.

– E-he-he-e! – düşündü dädu, – komşular kırma iyecek bu avşam.

Bir da dädunun bakışı duruldu, o naşeysä neetlendi yapmaa.

– Ey, çocuklar! – baardı dädu bir gürlü seslän. – Ya, gelin burayı!

Uşaklar bakıp däduya, yaklaştılar ona: kimisi kaçarak, kimisi adım-adım.

– Ya, söläyin däduya kimin mamusu kırma yapêr?

– Benim, – cuvap etti Kirunun Lambucuu, sansın üüneräk.

– İslää, dedi dädu Tanas, – gidin oynamaa. Tii çoban geler sürüylän...

Uşaklar hepsi baktılar sokaan aşaağı tarafına da daalıştılar genä oynamaa. Dädu hiç oflamayıp (o oflardı sade aalemin yanında), o saat kalktı da dooruldu Kirulara. Açan o girdi, kapu önündä kırma kokusu taa da pek koyulaştı, sersem etti däduyu. Kapu önündä kimsey yoktu. Dädu girdi içeri.

– Avşam hayır olsun! – dedi Tanas çorbacıya. O taman silärdi peşkirlän suratını.

– Hayır olsun, – cevap etti Kiru. – Ne işlän uuramışın?
– E ne işlän. Dedim, biraz lafa duralım. Nübêrsın?
– Te diil çoktan geldim kırdan, yıkandım.
– Dedim, bakayım nübêr komşum, var mı saalı, – uzattı sesini dädu Tanas.

– Şükür Allaha, sansın saalıkıslan islää durêrim.

Bu vakıt içeri girdi Kirunun karısı Angilna. O attı Tanasa doo-ru bir dürük bakış, seläm verdi da çıktı.

– Ne islää havalar bu günnerdä, – genä laf kattı Kiruya dädu Tanas. Onun vardı havezi lafetmää, o umutlanırdı, ani çorbacılar teklif edeceklär onu kırma imää, makar ki bilirdi, ani onnardan sıkı insan maaledä yoktu. Birkaç vakıttan sora Angilna açtı kapu-yu da çaardı kocasını hayada. Orada onnar biraz fisirdeştیلär, sora Kiru girdi içeri. Sustular adamnar çektilär içlerini.

– Koyunnarı saadın çoktan mı? – sordu Tanas.

– Ötöögünnär.

– Nekadar süt çıktı?

– İki büyük banka, seksän kilaya yakın.

Vakıt geçardi, ama ev saabileri hep taa oturmazdılar sofraya. Kırma kokusu sarfoş edärdi Tanası, o artık dayanamadı.

– Avşam ekmeeni idiniz mi? – sordu o çorbacıya.

– A, yok taa imedik, – dedi öbürü, – karı naşeyssä pişirer orada.

Adamnar genä sustular, sora genä lafettیلär birkaç läözımsız laf, ani sade susmamaa deyni. Bitki-bitkiyä baüladı kokmaa yanaa. Bundan sora Tanas oturdu taa bir on-onbeş minut da kalktı git-mää.

– Kal saalicaklan, – dedi Kiruya da çıktı hayada. Kuhnenin ka-pusu açıldı. Dädu Tanas esapladı, ani Angilna çıkarırdı kırmayı fırından. Ama kırma, valeleu! – kırmaya benzemäzdi: onnar ol-muştular kara, nicä yanmış odun parçaları. Angilna tuttu musaa-firin bakışını da, zoruna gülümseyip, dedi:

– Nereyi alatlêersın, ba Tanas? Dursana, te kırmalar pişti.

– Saa ol, Angilna, ama bän yanık kırma imeerim, dişlerim yuf-ka. Bana olsun taa biraz çiicä, nekadar yanık.

Bu lafları söyleyip, Tanas örüdü sokaa, kapayıp ardına tokadı, o sesledi. Tokat aşırı işidilirdi:

– Bän sana sölämedim mi, mari, ani çıkarasın şansora, sän sa hep: “Dur taa biraz, beki gidecek”, – şindi kendin kemir bölä kırmaları.

“Brä!” – dedi dädu Tanas kendi-kendisinä da doorulardı evä. Gi-rip aula, o salladı kafasını da uuradı maazaya.

Stepan Kuroglo

Dokumentlerä görä yazılıyım Stepan Stepanoviç Kuroglo. Soylarımıza küüyümdä “Kuruolular” deerlər. İlk sesim aydınnık dünnedä seftä işidilmiş 1940-cu yılda, büyük ayın (yanvarın) dokuzunda, Odesa bölgesinin Novo-İvanovka (şindiki Bolgrad) rayonun Dimitrovka küüyündä.

Küüyümün adı Dimitri Vatikiotinin adından çekiler. D. Vatikiotiyä gagauzlar “kapitan Dimitri” deyärmişlər. Nasıl V. A. Moşkov yazardı, herbir evin iç duvarında ya “kapitan Dimitrinin”, ya da general İnzovun portreti varmış. Vatikioti Bucakta gagauzların köklenmesi için kendisini çok önemli göstermiş: hem cenk vakıdında, hem dâ topraa konarkan. Dooruluu aarayan bir insan uza-uz tanınmış “kapitan Dimitriyâ” çıkarmış. O Usti-Dunay kazaa da olmuş, balkan cenklerinä dâ katılmış, Pariji alannarın 1813 y. birisiymiş.

Kuroglu laabım gagauz dilindä kitaplarda hem gazetalarda belli oldu. Kendi yazılarını, angılarında laabım razgeler, imzalêêrim psevdonimnerimnän “S. Stefoglu” yada “Hacıstefan”.

Üürenmäm 7 klas küüyümdä geçtiydi. İki yıl sıravardır Diplom verdidilär “Luçşemu çitatelü rayona”. Orta 10-klaslı şkolayı Kubey küüyündä başardım. Üürenärdim ii. İlk şiirimi 5-ci klasta yazdım, 9-cu klasta poema da yazdım, ama ilk şiirim tiparlandı taa 1957 y. Toplum 31 bilim hem literatūra kitaplarım çıktı, üzä yakın bilim yazılarım. Bu yıl biz okuyacez S. Kuroglonun annatmasını.

Avtobiografiyasından

Yanıklık

Torlak Paruşun büyük kahırını vardı: yarım yıl olmuş, nasıl bobası kalkmaz döşeklerä düşmüş, ölümünü bekleer.

Nasıl-nasıl, ama bobaylan taa ilindi: ba puluu düzärdi, ba orakta kosaları düüyärdi, eki dâ ii laflan dooru yola doorudurdu. Nasıl-nasıl, ama hep bir ilinnik vardı. Yok laf ekmek için: bir bıka az, görünmeer, ama nekadar yardım! Büyük yardım, belliki.

Dädu Todi artık kalkamazdı, soluunu alamazdı, ekmek iyämäzdi, kendi sırasını beklärdi. Hepsi hısımnar toplanmıştı, bak pek hayırsız duyurdu kendini dädu Todi. Oturêr oolları, toplanmış bir tarafta kızları uşaklarınnan, biri-birinnän lafederlər, birär-birär sokulêrlar, dädu Todiylän lafa durêrlar, umutlandırêrlar ihtäri. “Bekim, düzelecek”, – deerlər. Dädu sa bir lafçaaz da söleyämeer, direr kafasını. Sölesä dâ bişey, may işidilmeer.

Tä küçük Goguşçuk, unukası, sokuldu patın boyuna:

– Dädu, yapacan mı bana bir kısacık, va? Hepsi çekiner Sandının bayırı üstündän. Yapacan mı, va?

Dädu bişey demeer, uzadêr kuru elini, suvazlêêr Goguşu; ihtârın gözlerindän damnêêr yaş.

Goguşu alêr bobası bir tarafa, çeker skemnesini taa yakına, annadêr hasta ihtâr, ani tezdä ilkyaz, vakıt yaklaşêr kıra çıkmaa. Yok bişey, ani toomnuk yok! Bulunur insan, ödünç verir.

– Düzelecän va, tati, – umut verer Paruş, – şaraplaradan kaavilenecän! Ya kaldır kafanı, bak: oka sergendä hazır durêr, vakındını bekleer.

– Yok, oolum, bitki saatlarım geldi. Aalamayınız, oolum, hepsinin sırası gelir.

Yok ne kahırlanmaa ihtâr ölenä..., – zoruna cuvap verer hasta.

– Küsmeersin mi bizä va, tatika? Canın acıyêr mi bişey için?

– Bişeyä, oolum, canım acımêêr. Canım acıyêr, ani etmiş yıl yaşadım, ölä dä kiyat üürenämedim. Olaydım üürenmiş, sizi dä, bekim, ii yola çıkaraceydım? Kalın saalceylan, uşaklarım, öbür dündenä karşı gelecez...

Taa iki-üç laf söledi dädu, okadar da işittilär onun sesini. Avşam üstü öldü, raametli, güzädän etiştirämedi.

Ölä dä gömdülär Todi däduyu.

Çok vakıt raametliyi aklına getirärdi insannar, kaç kerä onun için laf gidirdi:

– Helal adamdı, brä! – deyärdi kimisi.

– Kaç insana hatır yaptı, bey! – metedirdilär.

– Bilä raametliylän pınar kazdıydık.

– Yardım ettiydi evimi düzmää.

– Konuşkada ne ii kendini tutardı.

– Kavgalı hiç yoktu.

Ölä biri-birinä laf katardı adamnar, aklına getirirdilär Todi däduyu.

– Benim dä pulucaamı düzduydü, – eklärdi unukası.

Hepsi en ilkin metedärdilär, soram da deyärdilär:

– Ko günaaları bay Todinin prost edilsin!

– Ko topracı ilin olsun!

– Ko olları-kızları onu unutmasın!

– Ko unukası, däduunun istediinä görä, kiyat üürensın!

Çok sular aktı o zamandan beeri, çok kum döküldü, Goguş ta koca çocuk oldu. Gezer kıra tatisinnän, yardım eder: ba ekmek evdän getirer, ba su pınardan taşıyêr, ba gargaları payın başından ürküder. Ne-ne demää, ama fukaara Paruş oolundan koca yardım

gördü. Nezamandan o beklârdi büüsün şopar da kazmayı elinâ al-sın! Üç kişi işâ koşulduynan, taa ilin olacek, taa ucuz ekmek çıkacak. Okadar ki brakmêêr raada bobasını Goguş:

– Alsana bana bir kiyat va, tati. Sesleyecâm seni, nicâ bir palıcık, işleri da yapacam, sokaa sormadaan sauşmayacam.

– Yok nasıl, oolum, pek fukaara tatin: yok param evdâ sana kiyat almaa, üürenmâk için ödemää. Yok bişey, bütün küü üürenmeliksiz yaşêêr, biz dâ ölmeyecez.

– Alsana va, tati...

Susêr Paruş. Naşi demää? Kendinin dâ sıkılêr canı, ama yok ne yapmaa: yok kuvet fukaarada uşak üüretmää, pek incâ fukaaranın para tarafından siniri.

Güz geldi artık, Goguş hep bıktırêr tatisini:

– Yollasana şkolaya va, tati!

Susêr Paruş. Yok ne cuvap vermää. Ölä dâ günnâr geçer.

Bir kerâ avşamnen geçirdi Goguş primariyanın yanından. Çok insan toplanmıştı orada. Primar naşısâ annadêr, adamnara ba-arêr, süver. Bir tarafta jandarlar durêr. Prımarın elindâ bir kiyat görüner. Hey, ne dâ gözâl kiyatçık! Kabında türlü-türlü gerciklâr – aylar, tavşamnar. Koptu ürää Goguşun, açan gördü bu kiyatçaazı. Sıkıştı o da adamnarın arasına, sokuldu prımarın yanına, siireder yakından kiyatçaazı. Tâ primar braktı kiyadı skemnenin üstündâ, çıktı iki-üç adım ileri, kamçının sapınnan naşısâ toz içindâ çizer. Goguş bakındı dolaya, kavradı bu gercikli kiyadı, koydu koynusuna, yavaşıcık sauştı bir tarafa, çıktı evin ardına, sakladı kiyatçaazı bir taş altına. O da diildi ahmak! Demesinnâr, ani o aldı, döndü geeri, adamnarın arasına sıkıştı. Seviner Goguş: onun da kiyadı var, o da okumaa üürenecek. Hey, ne dâ büyük sevinmelik!

Primar geldi erinä, uzattı elini – kiyat yok. Bakındı dolaya, sor-du birinä, öbürünâ: kimsey bişey bilmeer, kimsey bişey görmemiş. Gördü Goguşu, çaardı, tuttu kulaandan:

– Yâ sölä, garga yavrusu, sän mi aldın?

– Görmedim, domnule, görmedim!

– Sölä, zerem düvecâm-öldürecâm!

– Görmedim, domnule, görmedim!

Primar düüyer, Goguş ta acıdan baarêr, o yanına, bu yanına kıvrılêr, kurtulmaa savaşêr. Primar, cansız, sıkı tutêr, genâ kap-tırêr, “sän aldın”, deer. Goguş aalêêr, burnusundan kan akêr.

Adamnar bakêrlar, can acıyêrlar uşaa, ama ne yapacan: primar belertmiş gözlerini, düüyer, durgunamêêr. Adamnar sıkêrlar yum-

ruklarını üfkedän, ama ne fayda – bakêr jandarlar, kim sesini kaldiracek, primara aykırı lafkoyacek – tutun sora.

Düüyer primar, Goguş ta acıdan baarêr, kaçırılmaa savaşêr. Bişey annatmêêr, canca sa seviner: “Benim dâ kiyadım var, okumaa üürenecâm!”.

Nikolay Tanasoglu

(1895-1970)

Nikolay Tanasoglu gagauz literaturasına temel koyan yazıcıların arasında bulunêr. Onun duuması Kiriet küüyündä, Çadır rayonunda. Talantlı şair, annatma yazıcısı, talmaç, üüredici. Onun annatma toplumu “Bucak, Bucak...” çıktı tipardan 1970-ci yılda. Bu kiyatta türlü meraklı annatmalar var: “Bucak, Bucak...”, “Sofi”, “Yuvanoglular”, “Başka gagauzlar”. Şiirleri hem başka yaratmaları tiparlandı gagauz gazetaların da hem kiyatta “Bucaktan seslär”.

Şiir masalında “Kuşlar bey seçerlär” Nikolay Tanasoglu annadêr türlü kuşlar için. Kuşlar ayırêrlar önderci kendisinä. Annaşêrlar, ani kuşlara o buyurucu olacek, kim hepsindän yukarı gökâ çıkacek. Hepsi kuşlar gökâ savaşêr uçmaa, ama geeri kalêrlar, sade kartal hem bir küçük kuşçaaz cıvırlığa hepsindän yukarı çıkêrlar. Ama cıvırlıgada kuvet biter, da o bir şiretlik yapêr: kartal görmedään, onun ,kanadına sessiz konêr, da bir soluk taa aldıynan, hepsindän yukarı çıkêr. Ama şiretlii kuşlar duyêrlar, da “hep kartal kuşu beyi kalêr”. Nikolay Tanasoglu bu masalda alegoriyayı kullanêr, o yazêr kuşlar için, biz annêêrız – insannar için.

Kuşlar bey seçerlär

(Masal)

Çoktan, çoktan bir vakıtlar
Kuşlar pek daalışarmışlar.
Bunun için neet koymuşlar
Kendilerine bey seçsinnär.

Kavga, çekiş, annaşmışlar
Bir büyük daaya toplansınnar.
Eni sürtük kartal giimiş,
en ileri daaya gelmiş.

Tez bunun ardına gelmiş,
bir meşedä konak etmiş,

toklu gibi besli toylar,
yayan taa çok örümüşlär.

Çıkıp gökâ artık üüsek,
dizi, dizi boz turnalar,
biri-birinâ sesederäk,
daaya saasem etişmişlär.
Al bacaklı kart leleklär,
dönâ-dönâ aldanarak,
beş-on güncääz yol yapmışlar.
Bir büyük sürü arsız garga,
tenâ aarayarak çeketmiş,
yolda, konup bostannara,
karpuzları heptân delmiş.
Hem gelmişlär meşgeldiklär
Taşlık kuşlar hem pupuklar,
karakuşlar, kırlangaçlar,
çık-çık kuşlar hem bülbüllär.
Yavaş-yavaş akışmışlar.
Koca bölük türlü kuşlar,
da nasaata oturmuşlar
bu kanatlı delegatlar.
Gagalarını trakladarak,
cıvıl, cıvıl baarışarmışlar.
Ama annaşamamışlar.
Da cıvırliga bitkidä
Demiş: “Biz yapalım bölä:

Angı kuş çetincäysä taa,
çıkarsa hepsindän üüsää,
dooruluunu o alacak,
da kuşlara bey olacek.”

Tutunmuşlar bir büyük yarış,
daayın içi fişirdamış,
gökâ üüsek kuşlar çıkmış,
sade toylar erdä kalmış.

Biri-birindän çalışıp,
kuşlar üüsää çıkmaa bakêr,
boz kartal uz gökâ bakıp,
hepsiciindän üüsää kalkêr.

Da cıvırlıga, kesilip,
yarı yolda artık dinmiş,
da biraz sora katlanıp,
bir fikirçik ona gelmiş.

O kartalın, hiç duymadaan,
Kanadına sessiz konmuş.
Da bir soluk o aldıynan,
hepsiciindän üüsää çıkmış...

Ama kuşlar bu şiretlii
annêêr birädän hepsicii.
Da butakım işlär olêr:
hep kartal kuşu beyi kalêr.

Da büün dä cıvırlıga hep
Üüsää çıkmaa dalap eder,
birdän aşaa salverilip,
– Hep bänim kuş beyi! – baarêr.

Bostanda

Bucak kırlarında artık karpuz pek çok olêr. Karpuzlar güneşli havaları severlär. Bobamız bu yıl neetinä koydu taa çokça karpuz, kaun eksin. Küüyün tıynaana yakın, Stratan deresinin yamaçlarında, bir uygunca er ayırdılar. Orası şindiyädän sürülmedikti, pekliktä sa karpuzlar taa ii büüyêrlär hem taa tatlı olêrlar.

April ayında o eri karpuzlan, kaunnan, hıyarlan ekip, doldurêrlar. Toprak islää işlenmişkän, ekilmişlär dä sıradan çıktılar. Şindidän taa bostana iki bekçi koydular. Onnar kenarda, bir üüşek erdä, topraktan bordey kendilerine yaptılar. Bostanın orta erindä bir yol braktılar. Yaz vakıdında başça işçileri bostanı üç kerä kazdılar. Kökennär biri-birinä çattılar. Bu vakıttan çekedip, bostanda şamata, şen türkülär bitmedi.

Geldi da bir karpuzluk oldu, ani küreklän kürüyäsin. Bostanın bir köşesindä er taa yaslandı, da orada bir kökendä bir karpuz ölä

büümüştü, ani erindän onu kaldıramazdın. Bostancılar o karpuzu avşam-sabaa dolaşardılar. Olmaa yakın onu nişannadılar – üstündä bukva “K” yazdılar. Bostana gargalar üüşmää başladılar. Onnar ürkütmäa deyni, bostancılar bostanın orta erinä bir büyük korkuluk koydular.

Güz yaklaştı. Bostanın içindä alaca karpuzlar biri-birindän üstün. Onnar artık olmaa başladılar. Bir-iki olmuş karpuz ayırıp, bordeyä götürdülär. Bostancılar karpuzları triklatmaa başladılar. Beş-on gün geçti-geçmedi, karpuzlar başladılar may sıradan olmaa.

Başçanın işçileri bostanı taa sıkça dolaşmaa başladılar. Kızlar, türkü çalarak, yivinnardan karpuzları maşinalara taşıdılar.

Ceç güz vakıdınadan bostanda karpuz bitmedi. Onnar bizä çok gelir getirdilər.

Güzün

O bunalık yaz günneri geçti, güz geldi. Güz tutêr üç ay: sentäbri, oktäbri hem noyabri. Sentäbri ayında may ölä sıcak olêr, nicä dä yazın, sade havalar biraz taa duruk, taa taazä.

Bütün yaz dinnenmiş uşaklar, sentäbridä enidän şkolaya gitmäa başlêrlar. Güz bizdä, Bucakta, çok türlü zenginniklêrlän geller. Türlü emişlär, karpuzlar, kaunnar, üzümnr bu vakıtta olêrlar. Başçalarda türlü zarzavatlar geç güz vakıdınadan durêrlar. En paalı iş bizdä güzün – üzümnerin hem paşoyların toplaması. Bu produktları bizim ellerimiz boldan dökerlär: hereri üzüm, şıra, hereri paşoy!

Eni bereketi kırlarda kaldırdıcaan, çiftçilär traktorlarlan güz topraklarını derin sürerlär, meyvalık hem baa koymaa deyni kuyu hazırlêrlar, nadaz erlerinä güz ekinnerini ekerlär.

Oktäbri ayı geçtiynän, hava biraz diişilmäa başlêr. Sabaalän kalktıcaan, pençeredän görüner, nicä otların üstü hem evlerin örtüleri kraadan biyazlanêr. Kimi sabaa yalıklarda su donêr. Kırlar yavaş-yavaş heptän boşlanêrlar.

Kimi yılda güz yaamurlu olêr. Güz yaamurları yazınkı yaamurlara benzemäz. Şindi çiskin yaamurlar, aftaylan tutêr, toprak pek yımışêr, hamur gibi kabarêr, hem ölä tez kurumêr, nicä yazın. Güz ekinneri, kardaşlanıp, tarlayı örterlär. İhtärların bir lafı var: “Tarlada çamur, teknedä hamur”.

Hava gittikçä serinneer, kraalar düşer may her sabaa. Aaçların yaprakları, sararıp, erä silkinerlär. Poyraz tarafında bir sert lüzgär, kalan yaprakları da koparıp, kuytulara haydêr, da aaçların

dalları çır-çıplak kalêr. Lüzgâr estikçä, çıplak dallar hasretli uul-dêêrlar...

Gidän kuşlar, susarak bireri toplanêrlar da, annaşmaa oturup, yola hazırlanêrlar.

Noyabri ayında gidän kuşlar may hepsicii, buralarını brakıp, sıcak memleketlerä uçêrlar. Sade karakuşlar taa soraya kalêrlar, üüsek aaçların dallarına konup, ayazlar çekedincä, bitki türkülerini çalêrlar, sansın yazınkı yuvalarını brakmaa kıyamêêrlar. Noyabrinin bitkisinä yakın onnar da giderlär. Razgeler, ani bir lelek kafadarlarınnan barabar uçamamış, kim bilsin, ne sebep üzerinä: ya kanadı kusurluydu, yada bir derdi vardı zavalının; uzun gagasını kanadın altına sokup, gözlerini kıpıştırayak, bir bacaan üstündä süzüler sürülmüş tarla içindä, angısının topaçları kaardan gücülä görünerlär.

Kosti Vasilioglu

(1938 – 2014)

Kosti Vasilioglu duudu 1938 yılda Odesa bölgesinin Bolgrad rayonunda Aleksandrovka küüyündä. Yaşadı hem çok çalıştı Kişinöv kasabasında. Kosti Vasilioglu – baş bilim zaametçisi, üüredici, yazıcı. Yazmaa başladı 1958-inci yılda. Tipardan çıktı onun peet toplumnarı. Biri-biri ardı sora çıkêrlar gagauz dili, literatura okumakları için üüretmäk kıyatları, sözlüklär, hrestomatiyalar – hepsi 30 parçadan zeedä. Çok türlü annatmalar hem peetlär yazêr o uşakların üürenmesi için, onnarın dostluu için, meraklı yaşaması için. Bu temaları hem taa başkalarını o käämil açıkladı kıyatlarında “Sevgilim”, “Vatanım-Bucak”, “Masallar. Uygun sözlär. Bilmeycelär”.

1998-inci yılda Konstantin Vasiliogluya onun büyük zaameti için verildi bir üüsek titul “Gagauziyanın saygılı vatandaşı”.

Geçindi Konstantin Konstantinoviç Vasilioglu 2014-üncü yılda Kişinövda.

Sana benim türküm

Ana dilim, senin için
Çok var nicä yazmaa.
Ama, paalı ana dilim,
İsteerim büün çalmaa.

Ölä isteerim çalayım,
Ani dünnä ötsün,
Ani türküylän aazında

Halkım işä çıksın.

İşidennär ko bilsinnär,
Ani sesliysin pek,
Ani sözün, ana dilim,
Paalı, nicä ipek.
Sän nazlıcaysın, yalpacık,
Nicä eni gelin.
Gagauzlarlan barabar
Yaşa, ana dilim!

Dilim – ustra gibi, keser,
Güneş gibi, sıcak.
Artık bütün dünnä biler
Seni, girgin Bucak!

Dilim – kâr feslenä kokêr,
Çiçek gibi açêr.
Hayırsızı taa uzaktan,
Ateş gibi yakêr.

Kavgada ana dilim –
Nicä bir nacak.
Hastaya ana dilim –
Saayadan yımışak.

Anamın lafi – nazlı,
Mamunun lafi ballı.
Lääzım kâr ahmak olmaa –
Tatlı baldan atılmaa.

Zaybir **(Masal)**

Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş. Yırak, uzak erlerdä, dünnenin taa dibindä yaşayarmış bir fena Bir gözlü Cadı.

Evelki vakıtlarda, açan Cadı taa iki gözünnän görürmiş, adamın biri düüştä çıkarmış onun bir gözünü. Taman o hazırlanarmış evlenmää. Ama bundan sora onun yavklusu Bir gözlüyä istememiş gitmää. Ozamandan beeri Bir gözlü Cadı pek üfkelenmiş insana. Kâr emin etmiş, ani insanı hiç brakmayacak raada. Nekadar yaşayacak, – okadar da insan fenalık yapacak.

Yokmuş bu dünnedä ölä er, neredä bilmesinnär Cadının fenalıklarını, neredä yaş dökmesinnär onun beterinä. Türlü girgin, kıyak, kaavi, dev gibi, gençlär verärmişlär laf, bulup ta yok etmää o Bir gözlü fenalı, ama hepsi kaybelmişlär, birisi dä bu işi yapmamış. Bunu da lääzım bilmää, ani pek zormuş onu ensemää, çünkü o pek şiretmiş hem çemrekmiş. Bir kıpımda o varmış nicä insandan bir sinää dönsün, sinektän – beygirä, beygirdän – tavşama, tavşamdan – kartala, kartaldan – yılana, yilandan – balaa, balıktan – domuza, domuzdan – ... O varmış nicä uçsun, kaçsın, üzsün... Tä neçin onu may yokmuş nicä bulmaa hem bulduynan da, ensemää.

Ama günün birindä Bir gözlü Cadı evindä koyunnarı saayarmış, açan ona yaklaşmış gagauzların arasından pelivannarın biri dä, seläm verip, demiş:

– Bän yolcuuyum. Bulunmaz mı bir parça ekmään, çorbacı?

– Buyur, geç, – demiş Cadı.

Adam beklemiş Cadı bitirincä işini. Sora Bir gözlü Cadı aydamış koyunnarı bayır içindä bir, maaza gibi, laama. Ondan sora Pelivannan ikisi da giderlär hep orayı. Bundan sora Bir gözlü Cadı tıkamış kapu aazını büyük-büük, aar-aar taşlarlan da teklif etmiş onu içeri. Orası diilmiş içer, bizim annamamıza görä. Orası o büyük maazanın bir bölümüymüş. Öbür bölümündä bulunarmışlar koyunnar, bu bölümündä da o kendisi yaşayarmış. Yatak, krivat erinä döşeliymiş kuru ot, yastıkların erinä dä Bir gözlü Cadı kullanarmış bir çuval kuru ot.

Oturmuşlar ekmek imää. Bir gözlü Cadıda ekmeklän piinirdän kaarä başka bişey yokmuş. Ama ansızdan bu, dev gibi, Bir gözlü Cadı demiş:

– Bän seni, Pelivan tanıdım. Sän beni aarêersın, öldürmää isteersin. Ama bunu sän yapmayasın deyni, bän seni iyecäm. Çoktan gagauz eti imedim. Hiç küsmä – sän kendin bunu istedin, sän kendin bana geldin.

– İyärsän – iyecän, – demiş Pelivan. Bän senin elindäyim. Yok nöpmaa – sän ensedin.

Bundan sora Bir gözlü Cadı taa bir kerä bakmış kapu aazında taşların kaaviliini da dönmüş geeri. Pelivana ölä demiş:

– Hazırlan, Pelivan, ölümünü kabletmää. Yap bitki duanı da bän seni iyecäm.

Pelivan görmüş, ani kurtuluş yok da demiş:

– Neçin ölä alatlêersın? Vakit mı yok? Sän etiştirecän beni imää. Bän yok näanı hem nasıl kaçayım. Taa ii diil mi bän seni

bizim gagauz zaybirinnän konuklayım. Senin amelin da taa pek açılacak, onu içtiynän.

– Dooru da sölersin, – demiş Bir gözlü Cadı. – Bu evimdän benim taa yoktur biricii da kurtulduu. Kär susadım da bu tuzlu piinirdän sora. Ya ver dadayım sizin o zaybirinizdän.

Çıkarmış Pelivan torbasından bir çölmek şarap da bakınarmış, ne içinä dökmää, neylän içmää. Ama Cadı bu vakıt almış çölmää onun elindän, açmış onun aazını da, kaldırıp, bir yudum gibi, kurutmuş dibini. Ondan sora neysä istemiş solemää zaybir için, ama dili onu hiç seslemäzmiş. Bir vakıttan sora Bir gözlü Cadı, yaş mayıs çuvalı gibi, düşmüş o köşedä kuru otların üstünä da yayılmış. Aazını köpürdüp-köpürdüp, başlamış hırlamaa.

Pelivan, gördüynän, ani Bir gözlü Cadı yapınmêêr, ama gerçek-tän uyuyêr, bulêr bir sivri uçlu pardı da, nekadar kuvedi varsaydı, keezleyip urêr Bir gözlü Cadının o görän, saa gözünä. Cadı acıdan ölä çirkin baararmış, ani o maazanın tavannarından taşlar düşärmiş, bayır sarsalanarmış...

Şindi Kör Cadı kollarını yaymış da köşedän-köşeyä kaçınarmış, Pelivanı aarayarmış, tutmaa isteyarmış, ama... Bir vakıttan sora Kör Cadı biraz uslanmış. Pelivan, girip koyunnarın arasına, saklanmış, ama sabaayadan hiç gözünü kıpmamış. Hep düşünärmiş, nasıl yapmaa da, buradan çıkıp, kurtulmaa bu fenalıktan.

Olmuş sabaa. Kör Cadı açmış kapuyu da başlamış salvermäê koyunnarı dışarı. Herbirini o yoklayarmış da ondan sora dışarı atarmış, tutup yapaalarından. Bu vakıt saymaa da unutmazmış.

Türlü-türlü çalışmış Pelivan, sıyınıp, çıkmaa, ama... Bir kerä ne kalmış Cadı tutsun onun bacaandan, da o genä geeri çekinmiş. Koyunnarı salverdiktän sora, Kör Cadı genä tıkamış kapuyu o aar taşlarlan. O bilärmiş, ani Pelivan kaldı içerdä, çıkamadı. “Hem çıkamayacak ta, – düşünmüş Cadı. – Taa benim elimä düşmeyincä”.

Geçmiş gün. Gelmiş avşam. Kör Cadı, açıp kapuyu, sayılan koyunnarı içeri salvermiş da genä tıkamış kapu deliini. Pelivan bu gecä da türlü-türlü düşünmüş da bir fikirä girmiş. O annamış, ani sade ölä var nicä kurtulmaa Kör Cadıdan. O sessiz keser en büük koyunu da sabaalen sarınêr o deriylän. Kör Cadı genä sayarak salverärmiş koyunnarı dışarı. Herkezini genä yoklayarmış da, tutup yapaalarından, dışarı atarmış. Mekleyeräk sokulêr Kör Cadıya Pelivan da, sarılı koyun derisinnän. Onu da Cadı yoklamış, bişey duymamış da, tutup sırtında yapaalarından, atmış dışarı.

Taa salverämemiş Cadı bu koyunu, nicä läêzım, açan duymuş, ne oldu. O bu koyunun aarlından, annamış, ani kaçırıldı Pelivanı,

ani bu diildi koyun, ama... Pelivan artık dışardaymış hem uzak-taymış bu korkunç erdän.

Cadının bir gözü baari olaymış, etişip onu yok edeceymiş, ama... heptän körkenä, hiç bişey görmäzkenä, ne var nicä yapasın? Yok nöpmaa. Pelivan ensemiş.

Çok vakıtlar geçti ozamannardan, ama yoktur işittiim, ani Kör Cadı insana başka fenalık yapsın. Tä, nicä zaybir yardımnamış Pelivana Bir gözlü Cadıyıensemää hem dünneyi fenalıktan kurtarmaa.

Okunmuş su

(Masal)

Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş. Evelki vaktlarda çok türlü büücülär, falcılar, cadılar, tılsımnar varmış. Yaşayarmış küüyün birindä Tumarva taraflarında bir babuylan bir dädü. Onnarda hepsi varmış, hepsi gözäl varmış nicä olsun, ama... Aması sora. Şindilik sesläyin.

Gençliindä bu dädüylan babu pek sevärmişlär biri-birini. Pek. Evlenmişlär. Düün yapmışlar. Bütün küü, dolaylar şaşmışlar gençlerä: ikisi dä gözälmiş, levent, çalışkan, uygun, kıvrak... Ama o, sevdaylan dolu bakışları – taşı da varmış nicä eritsinnär. Çok yıl onnar yaşamışlar bölä gözäl. Annaşmaklan tatlı dil – tä ne en paahymış onnarın aralarında. Yarım laftan, bir bakıştan annayarmışlar gençlär biri-birlerini. Ama... Tä şindi geldi eri “amayı” da açıklamaa.

Ama... kimsey bilmeer, nezaman hem nedän, nasıl kara kotoy geçti onnarın aralarından da gündän-günä, yıldan-yıla çekiş, kavgaga bu evdä hiç bitmämmiş. Sabaalendän avşama kadar, pazardan pazara kadar çekişärmişlär, ani toz kalkarmış. Çekederlär annaşmaa, kabaatlıyı bulmaa – yok. İkinin da dooruluu var. İkisi dä, te o inat keçilär gibi, baararmışlar biri-birinä, taa sesleri tutulunca:

- Sän kabaatlı, kart conga! – baararmış babu.
- Sän kabaatlı, mindar kedi! – baararmış dädü.
- Diil bän, ama sän! – isteyärmış üstün kalmaa babu.
- Sän, sän! Diil bän! – aşaa kalmazmış dädü.

Bukadardan çekişmäk olar mı. Kendileri da işlerinä bakmazmışlar, komşuları da raada brakmazmışlar. Dädüylan babu aalemin da yanında biri-birinä türlü acı, fena, mindar laflar söyleyärmışlär. Komşuyka bir gün seslemiş da, babuyu bir tarafa çaarıp, demiş ölä:

- Küsmä, komşuyka, ama isteerin sana bir fikir vermää.
- Nesoy ölä fikir? – dargın sormuş babu.

– Çok kerä görerim hem işiderim, nicä büün, siz çekişersiniz däduylan.

– Da sora ne senin işin? – genä dargın sormuş taa kızgın babu.

– Bu da dooru, ani yok benim işim. Ama gitsänä bir kerä Kirana babuya. O var nicä yardımnasın sızä da ileri dooru çekişmeyäsiniz.

Babu pek beenmemiş komşuykanın fikirini, ani karışêr onnarın işinä, ama yan-yan gitmiş.

Annatmış Kirana babuya hepsini sıradan. O, kâr seslämeyip bitkiyädän, girmiş içeri da bir vakıttan sora çıkmış bir çölmek suyulan. O taa babunun önündä suyun üstündä okumuş neseydi. Sora almış bir şişecik, dökmüş suyu içinä da demiş babuya:

– Var nicä hiç kahırlanmayasın. Bu pek kaavi okunmuş su. İleri dooru, dädu çekettiynän çekişmää yada mırıldamaa, sän alêrsın bir yudum bu okunmuş sudan, ama yutma. Tut aazında taa dädu uslanmayınca. Sora var nicä tüküräsin onu. Tâ görecän, ani bundan sora dädu, ipek gibi, yımışak bir adam olacek.

Babu pek inanmamış, ani dädusu onun doorulsun, ama... neetlenmiş denemä.

Babu, evä geldiynän, taa eşii aykırılayamamış, nicä dädu çeketmiş:

– Sän neredä, açığazlı, şindiyädän gezdin?

Babu duymuş, ani dädu başladı aliflenmää da hızlıca alêr aazına bir yudum o okunmuş sudan. Dädunun hiç aazı kapanmazmış:

– Taa bir saat ileri sän läüzımdı kotlonu tutuştırurasın, bir imäa yapasın. Sän sä gezersin başıboş, sansın ne evin var, ne da kocan...

Babu tutarmış aazında o okunmuş suyu, susarmış, nicä Kirana babu onu üüretmiş.

Dädu görmüş, ani o kendi-kendinä lafeder, babu bişey ona geeri çevirmeer da bir vakıttan sora süünmüş. Babu düşünmüş kendi-kendinä: “Halizdän da bu okunmuş suyun kuvedi var”.

Babu yakmış kotlonda ateşi, istemiş bir imäa yapmaa, ama tencereyi elinä aldıynan, kapaa cangır-cungur düşer erä da tukur lanêr taa dädunun yanına. Dädu genä çekeder:

– Nedän o ellerin titirer, kırık elli?

Babu genä duymuş, ani dädu çekeder da tez bitirmeyecek. Açmış şişecii da genä almış aazına bir yudum o okunmuş sudan. Dädu lafetmiş, lafetmiş kendi-kendinä, mırıldamış– mırıldamış da genä, saman kooru gibi, süünmüş.

Babu genä kendi-kendinä düşünmüş: “Yardımnadı! Yardımnadı!”

Üçüncü kerä da dädu mırıldamaa başlamış neçinsä. Ama babu kuşkuymuş artık. Sade dädu çeketsin – babu hop! Aazına bir yudum okunmuş sudan alarmış da dädu taa etiştirämäzmiş aliflenmää, nicä birdän süünärmış ta. Tä, ne o okunmuş su!

Bundan sora babuylan dädu yaşamışlar, nicä gençliklerindä genä şen hem kavgasız, nicä yaalan bal. Babu hiç unutmazmış Kirana babunun laflarını da herkerä o okunmuş suyu yanında taşıyarmış.

Kelebek düünü

Çayırda bir yaz günü

Şamata kalkêr:

Kelebek-gelin arıylan

Düününü yapêr.

Bir maşına “Çamaşır”

Baaşladı düüncü katır.

Kart çekirgä o düündä

Kemençä çalardı.

Bir tavşam da orada

Daulu düüyardı.

Kurbaalar getirdilär

Çok türlü gözäl işlär.

Gençlerä eni divan

Ürektän verdi sıçan.

Kemençä çalêr gözäl,

Dumburdêêr daul.

Naarä eder düüncülär –

Tez dolêr aul.

Sinek-lelüsu geldi,

Gençlerä ölä dedi:

– Çok sizä saalık, kısmet,

Uşacık sizä, elbet...

Kızkardaşı-kelebek

Gelinä baaşlêêr çiçek.

Bir fistan, soluk gibi,

Neçin ki eni ipek.

Allaa versin sıcak yaz,

Kışın olmasın ayaz,

Hem da büyük şennik sizä,

Çok sevda ikinizä!...

Popaz beygiri – saadıç

Güveyä baaşlêêr kılıç.

Televizor “Gözkulak”,

Baaşladı iki olak.

Körsinek, ayaa kırık,

Getirdi bir çift çarık.

Senseleyka, bir karı,

Baaşladı eni sargı.

Sırtında bir “Donduran”

Getirdi kara patkan.

Bir maşına “Lüzgercik”

Baaşladı on böcecik.

Yarasa hem oolları

Baaşladı dolapları.

Kirpılär dä geldilär,

Bir kiyat getirdilär.

Gençlerä bir “Tozyudan”

Baaşladı uzun yılan.

Tavşamnar türlü-türlü

Çok vakıt düşündülär...

Ama sora bitkidä
Bir daul getirdilər.

Tilkiyi da çarmışlar,
Saadıç koltuu almışlar.
Gençlerä, – tä ne stavroz, –
Getirmiş iki horoz.

Açan geldi sülüklär –
Peydalandı imeklär.
Geldilər karımcılar –
Çeketti kadıncılar.

Kalktı orda toz-duman:
Çıktı alaya tavşam,
Kırpılär, böceciklär...
Hepsi çok şennendilər.

Kelebek sesnselilər,
Kırmızı enselilər,
Pek gözäl oynadılar,
Çok imäk taşıdılar.

İçkilär türlü-türlü,
Erdä kilimnär – güllü,
Hepsiciinä vardı er,
İmeklär – haliz şeker.

Çok gözäl türkülär
O düündä çalındı.
Vals hem tango gençlär
Bitkidä oynadı.

Tä artık sabaa oldu,
Düüncülär daaldı.
İkisi: gelin-güvää
Yalnızça kaldı.

Hadi sän da, dostum,
Sus olasın tezçä.
Ko çekirgä çalsın
Onnara kemençä.

donduran – холодильник

tozyudan – порохотяг

katır – мул

sargı – онучі

yarasa – летюча миша

sülük – равлик

çekirgä – коник; бабка

alay – коло

Mariya Mercanka (Kapaklı)

Mariya Mercanka (Kapaklı) – pedagoğ, yazıcı, muzeograf, Gagauziyada Şanlı kultura İzmetçisi.

Duması 1951– yılın hederlez ayın 13-dä Moldovadakı Gagauziyanın Beşalma küüyündä. Gagauzka.

İlk okulda ana dilindä üürensın kısımeti vardı. Küüda okulu tamannadıktan

sora öğrenmesini Kaul pedagogika kolecindä ilerletti, angısını 1971 yılda başardı. 1977-ci yılda Belç kasabasında A. Russo adına institutun Diplomunu kabletti. Duuma küüyündä çok yıl üüredici çalıştı. Okul müdürün yardımcısı oldu.

2005-ci yıldan D. Kara Cobanın adına muzeydä muzeograf işini götürer.

Gagauz dilinä hem literaturasına küçüktän havezi var. M. Mercankanın yaratmaları tiparlandı gagauz gazetalarında, jurnallarında. Basımdan çıktılar: yaratma toplumu “Baht nazı” (2008 yıl.); “Haydin okumaa” (2013 yıl.) uşaklara deyni yaratma toplumu; kısa roman forması “Menevşalar çıvgında” (2013 yıl.); çevirmelär “Bizinnän barabar büüyän masallar” (2013 yıl.); roman “Kadem kaynaa” (2018 yıl.).

Maaledä salkım açêr

Te maaledä kurgaf salkım
Donandı sedeflän,
Nedän kuşkulu aklım
Semeli şaş keflän.
Göz yaşım da karışık
Ak çiçään soluunnan.
Sarêr ilin darsıklık
Sersemni halınnan.

Dostuma

Seninnän ilin
Yoksaydı iiliim.
Dürüksä dolay,
Seninnän kolay.
Baktıysam halsız,
Annêêrsın lafsız.
Yanında kuytu
Canıma yortu.
Bir cansız kusur
Pak dostluu bozur:
Sän adam ilkindän,
Bän senin iyendän.

Menevşalar çıvgında *(romandan bir parça)*

...Step hem halk buldular biri-birini.
Olmalı, diil boşuna, serbestlii sevän halk, kayıl oldu diil büyük bereketli kara, tavlu topraa hem kayet kuru klimatlı erä. Kurak

yıllarda, yazın, burada mezar hırleṭlän kazamêêrlar, topraa tırpannan buka-buka kopardêrlar.

Step tä kabletti onu, sevän kırlarını yaşıyan hala getirän, orta boyda, kurgaf, çemrek, dayanıklı, imeyä diil tamah insanı. Bu halk sıkı tutundu topraktan, da ayırık otu gibi, onda derın kök saldı, burada soyunu ilerletti. Bucaa baaşladı dedelerin adetlerini, onnardan işitmä türküleri, masalları.

Zeetlerä dayanıklı halk, düvendä çakmak taşı gibi, kakıldı bu topraa. İşletti zor verilän topraa diil sade bereket için, ama duyguylan, ani bu ona Allahtan adanmış er. Büük günaahtı, göklerden baaşlanma eri, bakımsız brakmaa. Dedelerdän kalma sözleri: “İşlä hem duvada ol!” – o çetin tutardı.

Onuştan Arpina babu garipli annardı: genç unukaların dünneyä daalması – kayıba gitmök yol. Ayırılmak büük tragediyaydı iki tarafa da: nicä Bucak kırına, hep ölä halka da. Onun milleti büük beladaydı. İnanı derindi, ani bu yabancılaa daalışmanın bitkisi olacek...

çıvgın – дощ зі снігом і вітром

serbestlik – свобода, незалежність

tavlu – вгодований, огрядний

tırpan – коса для зрізання кущів

kurgaf – худорлявий

çemrek – спритний, моторний, швидкий

garipli – бідолашний

LAFLARIN DOORU YAZILMASI

Afetmāk
alacek
alıp-satmaa
alış-veriş
ana dili
ana-boba
attım
av
avcı
avşam
ayak kabı
bim-biyaz
birär-birär
bir-iki
birkaç
bom-boz
bulmadaan
büü-küçüü
büümää
büün
Cadı Babu
Canabin
can-cun
cuvap etmää
çatır-çıtır
çat-pat
Çoban Yıldızı
çocuk
çok-çok
çüven
daadıp
daran-peran
delikannı
deyincä
diil
diimää
dip
dooru
edi

e-he-he
Eni yıl
eriyecäm
ezän
filan-fiřman
fukaara
geldicään
git-güdä
görän
günbatısı
günduusu
hava
Hederlez
herkez
hesap
hojma
horoz
ıhmaa
ılıcacık
içer
ilkyaz
iyä, iyeleri
iyincä
jaket
jurnal
kaaz
kap, kaplar
Kara deniz
karakuř
kayık
kendibaşına
kızçaaz
kızkardaş
kuş erii
läüzım
lafetmāk
maasuz
menevřa
miliard

milion
mos-mor
naafilä
näända
näänı
nası-nicä
of-of
ool
oyuncak
ödünç
önemli
ötäända
ötöögün
Paskellä
Poyrazdaki Buzlu okean
raat, raada
razgelmää
Sabaa Yıldızı
sakına-sakına
Saman Yolu
Satılık-Hacı
sırcık
sormadaan
suan
şaş-beş

şennik
tabeet
Troıta
Türkiya
up-uzun
uyuntu
üülen
üüredici
üürenici
üürenik
vazgeçmää
virgül
yaarın
yardım
yärim
yımırta
yoksa
yorgan
yorgun
yumak
yuurmaa
yuurt
zapetmää
zeedä
zeet

Ayların adları:

büük ay – yanvar
gücük ay – fevral
sürmäk ayı – mart
çiçek ayı – april
hederlez ayı – may
kirez ayı – iyün
orak ayı – iyül
harman ayı – avgust
ceviz ayı – sentäbri
canavar ayı – oktäbri
kasım ayı – noyabri
kış ayı – dekabri

Aftanın adları:

pazertesi
sali
çarşamba
perşembä
cumaa
cumertesi
pazar

İÇİNDEKİLÄR

Paalı üürenicilär!	3
§1. Gagauz dili başka dillerin arasında Ukrainada	4
§2. Laf kuruluşu	8
§3. Laf kuruluşu (Tekrar). Gagauz dilinin zenginnii	11
§4. İşlik: maanası, morfologiya nışannarı, sintaksis rolü	14
§5. İşlik: işliklerin temel forması	17
§6. İşliin diişilmesi	20
§7. İşliklerin düzülmesi. Sadä işliklär. Düzülü işliklär. Katlı işliklär	23
§8. Katlı işliklerin dooru yazılması	26
§9. İşliklerin infinitiv forması	30
§10. İşliklerin inkärlik forması	33
§11. İşliklerin zalogları	35
§12. Oluşluk çalımı	38
§13. İşliin dört oluşluk forması	40
§14. İşliklerin sankilik çalımı	43
§15. İzin çalımında işliklär, onnarın diişilmesi	45
§16. Lääızınnık çalımı	48
§17. Şindiki zaman	51
§18. Konsonnan bitän kalın hem incä vokallı işlikerin diişilmesi şindiki zamanda	54
§19. Vokallan bitän incä hem kalın vokallı işlikerin diişilmesi şindiki zamanda	56
§ 20. Gelecek zaman. Mutlak gelecek zaman. Bellisiz gelecek zaman	60
§ 21. Vokallan bitän işlikär	66
§22. İşliklerin geçmiş zamanı. Mutlak geçmiş zaman	68
§23. Bellisiz geçmiş zaman	71
§24. Bitkisiz geçmiş zaman	74
§25. İşliin modal formaları	78
§26. İşliktän adlar	82
§27. İştennik	84
§28. İştenniklerin bölümneri	87
§29. İştenniklerin sintaksis funktiyası	89
§30. Haliştennii. Haliştenniin düzülmesi	90
§ 31. Haliştenniin laf çevirtmesi	92
§ 32. İşhallık. İşhallıkların dooru yazılması	95
§ 33. Yardımcı söz payları	98

Tekrar	103
Söz ilerletmesi	111
§ 34. Sıradan takrir annatma söz tipindä artistik stilindä tekstä görä yazdırma insanın dışankı görünüş elementlerinnän	111
§ 35. Ayırma takrir annatma söz tipindä artistik stilindä tekstä görä yazdırma insanın dışankı görünüş elementlerinnän	113
§ 36. Kıسادan takrir annatma söz tipindä artistik stilindä tekstä görä yazdırma insanın dışankı görünüş elementlerinnän	114
§ 37. Yaratma – yazdırma insanın dışankı görünüş elementlerinnän	115
§ 38. Janra resimin yazdırması	118
§ 39. Kontrol takririn yazılması	119
§ 40. Çevirmäk	122
§ 41. Audirovaniye.....	127
§ 42. Okumak sessiz	129
§ 43. Dialog	132
§ 44. Sıradan annatma yaratmalı bitkisinnän	133
Literatura okumakları.....	135
Lafların dooru yazılması.....	188

Навчальне видання

ВЕЛІКСАР Людмила Георгіївна, ДРАГАНОВ Петро Михайлович,
КУРОГЛО Надія Іванівна, МІЛКОВ Анатолій Миколайович

Гагаузька мова
підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

В оформленні підручника використані ілюстрації з вільних інтернет-джерел

Технічний редактор *Сергій Максимець*
Коректор *Єфтинія Сюрма*
Дизайн обкладинки *Дмитра Бойка*
Верстка *Віталія Моцкіна*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 15,55. Обл.-вид. арк. 11,00. Наклад 184 прим. Зам. 1533.

Видавець і виготовлювач видавничий дім „Букрек”,
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.
Тел.: (0372) 55-29-43. E-mail: info@bukrek.net. www.bukrek.net.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.